

Τα τελευταία χρόνια επανέρχεται κατά καιρούς στη δημοσιότητα η συζήτηση περί Τσαμουριάς· προκαλείται, συνήθως, από ακραία εθνικιστικά κέντρα της Αλβανίας, που δεν εγκατέλειψαν ποτέ τις επεκτατικές τους τάσεις, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στην εποχή πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ιδέα της Μεγάλης Αλβανίας, άλλωστε, είναι τόσο παλαιά όσο σχεδόν και το κράτος που βρίσκεται στα βορειοδυτικά σύνορα της Ελλάδας. Το θέμα των Τσάμηδων, μολονότι ιστορικά έχει κριθεί, επανέρχεται με στόχο την πυροδότηση έντασης σε μια εξαιρετικά ευαίσθητη περιοχή.

Τσαμουριά συνήθως ονομάζεται από τους Αλβανούς η περιοχή της Ηπείρου που εκτείνεται κατά μήκος της ακτής ανάμεσα στις εκβολές του ποταμού Αχέροντα μέχρι το Βουθρωτό και ανατολικά μέχρι τους πρόποδες του όρους Ολύτσικας. Η συγκεκριμένη περιοχή ταυτίζεται με τη Θεσπρωτία και ένα μικρό τμήμα της ανήκει σήμερα στην Αλβανία, με κέντρο την κομμόπολη Κονίσοπολη. Η προέλευση της ονομασίας Τσάμης δεν είναι απολύτως εξακριβωμένη. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι προήλθε από κάποιον Ισάμ, κάτοικο του Λεσκοβικίου, ο οποίος ήταν ο πρώτος αρνησίθρησκος κατά την τουρκική κατάκτηση. Άλλοι θεωρούν ότι προήλθε από τον ποταμό Θύαμι, που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή. Πάντως, είναι ιστορικά αποδεδειγμένο ότι οι Τσάμηδες είναι απόγονοι εξισλαμισθέντων ορθόδοξων χριστιανών της Ηπείρου. Κατά τον 15ο αιώνα, όταν τα Ιωάννινα κατελήφθησαν από τους Οθωμανούς, άρχισαν οι πρώτοι μαζικοί εξισλαμισμοί, που εντάθηκαν μετά την καταστολή του κινήματος του επισκόπου Λαρίσης Διονυσίου του Φιλοσόφου, στις αρχές του 17ου αιώνα. Οι περισσότεροι αλλαξοπίστησαν με τη βία, ενώ κάποιοι άλλοι ασπάστηκαν εκουσίως το Ισλάμ για να αποκτήσουν αξιώματα. Η αλλαγή θρησκευάματος οδήγησε ταχύτατα και στη μεταστροφή της εθνικής συνείδησης: οι εξισλαμισθέντες έγιναν Τουρκαλβανοί και φανατικοί διώκτες των Ελλήνων.

Αν και στη Συνθήκη της Λωζάνης (1923) με την Τουρκία οι Τσάμηδες, ως μουσουλμάνοι, κριθηκαν «ανταλλάξιμοι», ύστερα από παρασκηνιακές παρεμβάσεις της Ιταλίας προς την κυβέρνηση του δικτάτορα Θεόδωρου Πάγκαλου εξαιρέθηκαν και παρέμειναν στη Θεσπρωτία. Όπως τελικά αποδείχθηκε στη συνέχεια, οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες χρησιμοποιήθηκαν από το φασιστικό καθεστώς της Ρώμης για προπαγανδιστικούς λόγους, ενίοτε σκηνοθετώντας και αιματηρά επεισόδια στα ελληνοαλβανικά σύνορα προκειμένου να δικαιολογηθεί η επίθεση κατά της Ελλάδας τον Οκτώβριο του 1940. Μάλιστα Τσάμηδες είχαν στελεχώσει τρία από τα 14 αλβανικά τάγματα και έλαβαν μέρος στις επιχειρήσεις στο πλευρό των Ιταλών. Στη διάρκεια της ιταλογερμανικής κατοχής οι Τσάμηδες συνεργάστηκαν με τα στρατεύματα κατοχής κατά των αντάρτικων ομάδων. Τον Αύγουστο του 1944 ένοπλες ομάδες του ΕΔΕΣ του Ναπολέοντα Ζέρβα κατατρόπωσαν τα τμήματα των Τσάμηδων, οι οποίοι, βλέποντας το τέλος να πλησιάζει πιο γρήγορα από ό,τι υπολόγιζαν, εγκατέλειψαν με τις οικογένειές τους την περιοχή.

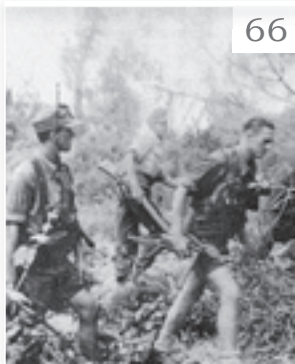
Μέχρι τα τέλη του 1944 περίπου 18.000 Τσάμηδες έφυγαν για την Αλβανία, όταν προπολεμικά υπολογίζονταν σε λιγότερους από 20.000! Στην απογραφή του 1951 καταγράφηκαν μόλις 127 Τσάμηδες! Οι Τσάμηδες έχουν ιδρύσει σήμερα μια 100μελή άτυπη Βουλή, την οποία αποκαλούν Σύλλογος της Τσαμουριάς, οργανώνοντας κατά καιρούς εκδηλώσεις κατά της Ελλάδας και συντηρώντας ένα μόνιμο αγκάθι στις ελληνοαλβανικές σχέσεις.

Διόνυσης
Ν. Μουσμώτης
Διευθυντής
έκδοσης - σύνταξης

- 5 Ιστορικές ρήσεις σταθερές στον χρόνο
της ΜΑΡΙΝΑΣ ΜΑΡΑΓΚΟΥ
- 12 Ιπποκράτης, ο ιδρυτής της ιατρικής επιστήμης
του ΚΟΛΙΝ ΝΤΕΪΒΙΣ
- 24 Αρβανίτες, Η προέλευση και η σχέση τους με τους Έλληνες
του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ
- ΑΦΙΕΡΩΜΑ
- 37 Οι μουσουλμάνοι της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας
(Τσάμηδες)
του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ
- 54 Το ζήτημα των Τσάμηδων
στη συνδιάσκεψη ειρήνης των Παρισίων (1919-1920)
του ΡΑΦΑΗΛ ΡΕΚΟΥΝΙΩΤΗ
- 66 Οι ναζιστικές θηριωδίες
στη Μουσιωτίτσα και στο Κομμένο
της ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ και του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ

66

95

110

80 Ο Πόλεμος των Μόρο στις Φιλιππίνες

του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΧΑΛΑΤΣΗ

95 Χουάν Περόν: ο θρύλος της Αργεντινής. Η ζωή και το έργο ενός ηγέτη που αγαπήθηκε και μισήθηκε όσο ελάχιστοι

του ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΣΑΜΠΑΛΑΚΟΥ

110 Το σπίτι και το εκκλησάκι του Κανάρη στην Κυψέλη

του ΙΩΑΝΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

120 Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ

124 ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ

126 Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΑΠΥΡΟΣ ■ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ■ www.istoria.gr

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: ΠΑΠΥΡΟΣ ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ Α.Ε. ■ ISSN 1107-0285 ■ ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ 013712

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα ■ ΕΚΔΟΤΗΣ: Ανδρέας Πουρνάρας

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης ■ e-mail: dmousmoutis@papyrosonline.gr

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ■ Νίκος Καραπιδάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

■ Μαριέττα Μινώτου, Διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους. ■ Κωνσταντίνος Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

■ Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. ■ Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. ■ Σωτήρης Ριζάς, Διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών. ■ Ανδρέας Στεργίου, Επίκουρος καθηγητής, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Μαρίνα Μαρκοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Ελένη Βαλεριάνου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Διαμαντίνα Νικοπούλου ■ e-mail: info@papyrosonline.gr

ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ - ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ: Αγγελική Τσάκωνα ■ e-mail: atsakona@papyrosonline.gr

ΔΙΕΚΠΕΡΑΙΩΣΗ - ΑΡΧΕΙΟ: Στέφανος Παντελής

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Πανεπιστημίου 46, 10678 Αθήνα, ΤΗΛ. 210 36.44.244

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ - ΣΥΝΤΑΞΗ: Πανεπιστημίου 46, 10678 Αθήνα,

ΤΗΛ. 210 36.11.880 - 210 36.23.993 ■ FAX 210 36.23.602

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος ■ ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΤΩΡΑ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
 ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ ΑΠΟ
 ΤΗ **ΜΕΓΑΛΗ** ΜΑΣ **ΠΡΟΣΦΟΡΑ**

Επιθυμώ να εγγραφώ συνδρομητής από το τεύχος
 του μηνός

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΤΩΣΗ

- ☐ ΕΛΛΑΔΑ **45€** ☐ ΚΥΠΡΟΣ **90€**
☐ ΕΥΡΩΠΗ **100€** ☐ ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ **110€**

Στις τιμές συμπεριλαμβάνεται ο ΦΠΑ και τα
 ταχυδρομικά έξοδα

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ☐ ΝΕΑ ☐ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ☐ ΝΕΑ ☐ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

■ **ΜΕΣΩ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΚΑΡΤΑΣ**

ΕΙΔΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΗΜΕΡ. ΛΗΞΕΩΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΟΝΟΜ./ΠΩΝΥΜΟ ΚΑΤΟΧΟΥ

■ **ΜΕ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΣΕ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΡΑΠΕΖΗΣ**

☐ ΕΤΕ ΨΥΧΙΚΟΥ ΑΡ. ΛΟΓ. 100/470106-23

IBAN: GR 60 0110 1000 0000 1004 7010 623

☐ ΕΥΡΟΒΑΝΚ ΑΡ. ΛΟΓ. 0026.0101.54.0200189019

IBAN: GR 2002601010000540200189019

☐ ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ ΑΡ. ΛΟΓ. 5043-010524-911

IBAN: GR75 0172 0430 0050 4301 0524 911

☐ **ΜΕΤΡΗΤΟΙΣ Ή ΜΕ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΕΠΙΤΑΓΗ**

ΠΑΠΥΡΟΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 46, 10678 ΑΘΗΝΑ

- Έκπτωση 20%
- Σταθερή τιμή για 1 χρόνο
- Κάθε μήνα η "ΙΣΤΟΡΙΑ" σπíti σας
- Δώρο τα 6 τελευταία τεύχη του 2016*

Η **ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ**
 σας προσφέρει ως **ΔΩΡΟ** για
 την **ΑΝΑΝΕΩΣΗ** της συνδρομής σας
 τα βιβλία

ΟΡΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ * Η προσφορά ισχύει μόνο για νέους συνδρομητές. Για τους παλαιότερους ισχύει, εφόσον έχουν διακόψει τη συνδρομή τους τα τελευταία 5 χρόνια. • Η παραλαβή των δώρων γίνεται μέσω των ΕΛΤΑ [με επιβάρυνση του συνδρομητή στα ταχυδρομικά έξοδα (αντικαταβολή)] ή από το κεντρικό βιβλιοπωλείο του Παπύρου [με τη σχετική απόδειξη]. Για αεροπορική αποστολή τα τέλη καθορίζονται ανάλογα με τη χώρα προς την οποία γίνεται η αποστολή. • Αντικατάσταση κακέκτυπων τευχών και δώρων γίνεται σε διάστημα 2 μηνών από την παραλαβή τους. • Η αξία της συνδρομής προσαρμόζεται στην εκάστοτε τιμή πώλησης του περιοδικού. • Παλαιότερα τεύχη του περιοδικού θα βρείτε στην Πανεπιστημίου 46, Αθήνα, 9:00-17:00 καθημερινά.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ • ΤΗΛ. 210 36.11.880, 210 36.23.993
 • FAX: 210 36.23.602 • EMAIL: info@papyrosonline.gr

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΡΗΣΕΙΣ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ

της ΜΑΡΙΝΑΣ ΜΑΡΑΓΚΟΥ

Από την καθομιλουμένη έως τον γραπτό λόγο συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμε φράσεις, γνωμικά, ρητά, παροιμίες που παρήλασαν ανά τους αιώνες στη γλώσσα μας από τις εκάστοτε γενιές ανθρώπων που περπάτησαν σε τούτη τη χώρα. Σίγουρα γεννάται η απορία πώς κατάφεραν να επιβιώνουν σε όλη αυτή τη διαδρομή, η αφετηρία της οποίας βρίσκεται χιλιάδες χρόνια πίσω και, παρά τη μη σημερινή χρήση αυτών των μορφών της γλώσσας μας, π.χ. έπεα πτερόεντα που ο ποιητής Όμηρος μας διαφυλάσσει, οι μεγάλοι κλασικοί, τα θρησκευτικά βιβλία ή ακόμη ο ίδιος ο λαός πολύ παλαιών εποχών, με συνέπεια εξακολουθούμε να τις συναναστρεφόμαστε σαν να μην πέρασε μια μέρα. Πρόκειται για μέγα θαύμα και αξία πραγματικά ανυπολόγιστη. Μάλιστα αυτές τις φράσεις τις διατυπώνουμε όταν θέλουμε να ζωντανέψουμε τον λόγο ή τη

γραφή μας, προκειμένου να αποδοθούν πιο εμφαντικά, πιο παραστατικά. Ο χρόνος τα σμίλεψε επιμελώς καθιστώντας τα παραδεκτά από όλους και, φυσικά, φράσεις αναφοράς. Είναι μια παρακαταθήκη, τόσο έτοιμα και τόσο ουσιώδη, που ξεπροβάλλουν με ευκολία στη γλώσσα μας αντί για περιφράσεις που χάνονται στη μετάφραση του νοήματός μας. Παρεμβάλλονται αβασάνιστα και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του λεξιλογίου μας.

Υπό την κυριαρχία των σκέψεων αυτών, αναζητήσαμε επισταμένως συνήθεις φράσεις, τις επιλέξαμε και τις αναλύουμε παρακάτω, ανασκαλεύοντας τη μήτρα τους, το πότε, το πού, και γιατί ειπώθηκαν. Προσπαθήσαμε να αποδοθούν σωστά, ως όφειλε, και με στόχο να μη χρησιμοποιούνται λάθος και στο νόημα αλλά και στο αυτούσιό τους. Εν μέσω γενικών διαστρεβλώσεων και συγχύσεων, φορτώνονται και αυτά με την ίδια τύχη.

Οινοχόη του Διπύλου του 740 π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο). Ένα έπαθλο χορευτικών αγώνων καταγράφει την αρχαιότερη ελληνική γραφή. Από αυτή τη γραφή έως και σήμερα ομιλούμε και γράφουμε φράσεις, ρήσεις που παρέμειναν στον χρόνο απαστράπτουσες και χωρίς καμία φθορά!

Αιδώς Αργεῖοι, Ντροπή σας Ἑλληνες!
Εἶναι επιτιμητική φράση που λέγεται στην
Ιλιάδα για τους Αργεῖους, που για τον Ὀμη-
ρο ἦταν οἱ Ἕλληνες. Τὴν απευθύνουν με
τα ἴδια λόγια πρῶτα ἡ Ἥρα με τὴ φωνή του
Στέντορα (Ε 787) καὶ μετὰ ὁ Ἀγαμέμνων
(Θ 228): «Αἰδῶς Ἀργεῖοι, κάκ' ἐλέγχεα, εἶδος
ἀγῆτοί», σε μετάφραση του Παπύρου:
«Ντροπή σας Αργεῖοι, ἀνάνδρῳ καὶ ἐπονεί-
διτοῖ, μόνο στὴν ὁμῆ θαυμαστοί!». Ἐπειτα
ὁ Ποσειδῶν: «Αἰδῶς Ἀργεῖοι, κοῦροι νέοι»
(Ν 95). Τέλος, τὸ επαναλαμβάνει ὁ Αἴας:
«Αἰδῶς Ἀργεῖοι· νῦν ἄρκιον ἢ ἀπολέσθαι/
ἢ ἐ σωθῆναι καὶ ἀπώσασθαι κακὰ νηῶν»
(Ο 502, 503), «Ντροπή, Αργεῖοι: Τώρα εἴμα-
στε ἐτοιμοὶ νὰ καθοῦμε ἢ νὰ σωθοῦμε καὶ
νὰ διώξουμε ἀπὸ τὰ πλοῖα μας τὸ κακόν».

Ἄχθος αρούρης, Βάρος τῆς γῆς, ἀχρηστος
ἄνθρωπος. Βρίσκεται στὴν *Ιλιάδα* Σ, 104.
Ὁ Ἀχιλλέας θρηνεῖ γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Πα-
τρόκλου καὶ συνομιλώντας με τὴ μητέρα
τοῦ νιώθει τὴ ματαιότητα τῆς ζωῆς καὶ ὅτι
ἐκεῖ γίνεῖ βάρος τῆς γῆς: «ἀλλ' ἦμαι παρὰ
νηυσὶν ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης», «ἀλλὰ κά-
θομαι δίπλα στα πλοῖα ἓνα ἀχρηστο φορ-
τίο τῆς γῆς».

Ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, στὴν κόψη τοῦ ξυρα-
φιοῦ, σε κρίσιμο σημεῖο. Θέμα ζωῆς καὶ
θανάτου. Ὀμηρική φράση που εἰπώθηκε
ἀπὸ τὸν Νέστορα στὴν προσπάθειά του νὰ
ξυπνήσει τὸν Διομήδη καὶ νὰ τὸν ξεσηκώσει
γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸν αἰφνιδιασμό τῶν
Τρώων. Ἐμφανίζεται στὴν *Ιλιάδα* Κ 173-174:
«νῦν γὰρ δὴ πάντεσσιν ἐπὶ ξυροῦ ἴσταται
ἀκμῆς ἢ μάλα λυγρὸς ὄλεθρος Ἀχαιοῖς ἢ ἐ
βιῶναι.», «τώρα πραγματικά γιὰ ὅλους τοὺς
Ἀχαιοὺς στὴν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ στέκε-
ται ἡ θλιβερός χαμός ἢ σωτηρία».

Τῶν οἰκιῶν ἡμῶν ἐμπιπραμένων υμεῖς
ἀδετε; - Τα σπίτια μας καίγονται καὶ ἐσεῖς
τραγουδάτε; Χρησιμοποιεῖται ειρωνικά γιὰ
ἀνθρώπους που καταπιάνονται με ἀσήμα-
ντα θέματα, ἐνῶ ἀντιμετωπίζουν πολὺ σο-
βαρὰ προβλήματα. Προέρχεται ἀπὸ τὸν
Μῦθο τοῦ Αἰσώπου *Κοχλῖαι*: «Γεωργὸ παῖς
κοχλίας ὥπτα· ἀκούσας δὲ αὐτῶν τριζόντων

ἔφη· “ὦ κάκιστα ζῶα, τῶν οἰκιῶν ὑμῶν
ἐμπιπραμένων, αὐτοὶ ἄδετε;”», «Παιδί γεωρ-
γοῦ που ἔφηνε σαλιγκάρια, ὅταν τα ἀκούσε
νὰ τσιτσιρίζονται εἶπε: “ὦ κάκιστα ζῶα, τα
σπίτια σας καίγονται καὶ ἐσεῖς τραγουδάτε;”».

Ἀρχή ἀνδρὰ δείκνυσι, ἡ ποιότητα τοῦ
ἀνδρός φαίνεται μόνο ὅταν ἀναλάβει ἀξιώ-
ματα καὶ ἐξουσία. Τα διάφορα γνωμικολο-
γικά τὸ ἀποδίδουν σε δύο ἀπὸ τοὺς Ἑπτὰ
Σοφοὺς, ἢ στὸν Βίαντα τὸν Πριηνέα (6ος
αι. π.Χ.) ἢ στὸν Πιττακὸ τὸν Μυτιληναῖο
(περίπου 650-570 π.Χ.). Τὸ βέβαιο εἶναι
ὅτι ἀναφέρεται στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὰ
Ἠθικά Νικομάχεια: «ἀρχὴ ἀνδρὰ δείξει»,
καὶ, με ἀνάλογο νόημα, στὴν *Ἀντιγόνη* τοῦ
Σοφοκλή 175-177: «ἀμήχανον δὲ παντὸς
ἀνδρὸς ἐκμαθεῖν ψυχὴν τε καὶ φρόνημα καὶ
γνώμην, πρὶν ἂν ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν
ἐντριβῆς φανῇ», «Δεν εἶναι δυνατόν νὰ μά-
θει κανεὶς τὴν ψυχὴ, τὶς ἰδέες καὶ τὴ γνώμη
ἐνὸς ἀνθρώπου, προτοῦ αὐτὸς δοκιμαστεῖ
στὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν νόμων».

Εἰς αὔριον τα σπουδαία, με τὴν ἐννοία ὅτι
δεν πρέπει νὰ ἀναβάλλουμε αὐτὸ που
πρέπει νὰ κάνουμε, ἐπειδὴ μετὰ μπορεῖ
νὰ μας κοστίζει ἀκριβὰ. Ἀρχαία παροιμία,
ὅπως γράφει ὁ Πλούταρχος (45-120 μ.Χ.)
στὸ ἔργο τοῦ *Βίοι Παράλληλοι, Πελοπί-
δας-Μάρκελλος*: «ὁ Ἀρχίας μειδιάσας
“οὐκοῦν εἰς αὔριον” ἔφη “τὰ σπουδαῖα”».
Μία ἱστορική φράση τοῦ Θηβαίου ὀλιγαρ-
χικοῦ Ἀρχία στὸν «γραμματοφόρο» που τοῦ
κόμισε τὴν ἐπιστολή, στὴ διάρκεια συ-
μποσίου, με τὴν ὁποία τὸν εἰδοποιούσαν
ὅτι ἐξυφαινόταν συνωμοσία ἐναντίον τοῦ.
Ἐκεῖνο τὸ βράδυ ὁ Ἀρχίας δολοφονήθηκε.

Ὡδινεν ὅρος, Ζεὺς δ'εφοβείτο, τὸ δ' ἔτεκε
μῦν, κοιλοπονοῦσε τὸ ὅρος, ὁ Ζεὺς φοβό-
ταν, καὶ γέννησε ποντικό. Ὁ μεθερμηνευό-
μενον: ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακὴς προσπά-
θειες που καταλήγουν σε ἀσήμαντο ἀπο-
τέλεσμα. Ἀρχαία ἐλληνική παροιμία που
τὴ συναντοῦμε πάλι στους *Βίους Παράλ-
ληλους Ἀγησίλαος* τοῦ Πλουτάρχου, ὅπου
κατ' αὐτὸν οἱ Αἰγύπτιοι ἠγεμόνες ἀνέφεραν
τὸ μυθολογούμενο, ὅπως τὸ διατυπώνει,

όταν αντίκρισαν πρώτη φορά τον βασιλιά της Σπάρτης Αγησίλαο, απογοητευμένοι από την ευτελή ενδυμασία του και την εν γένει εμφάνισή του: «τὸ μυθολογούμενον ὠδίνειν ὄρος, εἴτα μὺν ἀποτεκεῖν». Την ίδια αναφορά είχε κάνει και ο Οράτιος (65-8 π.Χ.): «parturiunt montes, nascetur ridiculus mus», «κοιλοπονούν τα ὄρη, όμως θα γεννηθεῖ φαιδρός ποντικός»).

Ουκ ἀν λάβοις παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος, δεν θα πάρεις τίποτε ἀπὸ αὐτὸν που δεν ἔχει. Εἶναι ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Λουκιανοῦ (120 - μετὰ τὸ 180 μ.Χ.) *Νεκρικοὶ Διάλογοι*. Ὅπως γνωρίζουμε, ὁ Χάρων ἦταν ὁ πορθμέας τοῦ Ἀδῆ που μετέφερε με τὴ βάρκα τοὺς

πεθαμένους ἀπὸ τὴν μία ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Ἀχέροντα στὴν εἰσοδο τοῦ Ἀδῆ. Οἱ νεκροὶ ἦταν υποχρεωμένοι νὰ πληρώσουν στὸν Χάροντα ἕναν ὀβολό, που ἔφεραν ὅλοι κάτω ἀπὸ τὴ γλώσσα τοὺς προτοῦ ταφούν. Σύμφωνα με τὸν Λουκιανό, ὁ κυνικός φιλόσοφος Μένιππος εἶναι ὁ μόνος που δεν πληρώσε τὸν Χάροντα γιατί δεν εἶχε τίποτα.

Μένιππος: «βόα, εἰ τοῦτό σοι, ὦ Χάρων, ἥδιον. Χάρων: ἀπόδος, φημί, ἀνδ' ὧν σε διεπορθμευσάμην. Μένιππος: οὐκ ἀν λάβοις παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος», «Μένιππος: Φώναζε ὅσο θέλεις, ἀν σ' ἀρέσει! Χάρων: Πλήρωσε, σου λέω, που σε πέρασα ἀπὸ τὴ λίμνη! Μένιππος: Δεν μπορεῖς νὰ πάρεις ἀπὸ αὐτὸν που δεν ἔχει».

Ἀχιλλέας καὶ Αἴας παίζουν τοὺς πεσσοὺς. Θραῦσμα ἀπὸ ἐρυθρόμορφο αἰφωρέα τοῦ 530-520 π.Χ. τοῦ ζωγράφου Εἰξηκία. Ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ ἔχουμε τιμήσει δεόντως τὸν Ὅμηρο στὴν προφορική καὶ στὴ γραπτὴ γλώσσα μας. Ἀκόμη καὶ στὸν 21ο αἰῶνα που διανύουμε ξεπηδοῦν λόγια ἀπὸ τὸ στόμα μας με ἕναν μαγικὸ τρόπο, που προέρχονται ἀπὸ στίχους τοῦ συγγραφέα τῆς *Ιλιάδας* καὶ τῆς *Οδύσσειας*. Τὸ *Ἄχθος αρουῖρης*, γιὰ παράδειγμα, που ὁ μέγας ποιητὴς μεταφέρει μέσω τοῦ Ἀχιλλέα, ὅταν ὁ ἥρωας, σὲ ἀθλία ψυχολογικὴ κατάσταση, θρηνοῦσε τὸν θάνατο τοῦ Πατρόκλου. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: *Ὁ Χάρων μεταφέρει τὴς ψυχές*, τοῦ Ἀλεξάντρ Λιτόφτσενκο (1835-1890). Ὁ πίνακας βρίσκεται στὸ Ρωσικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀγίας Πετρούπολης. Εἰδικὰ ἡ περὶφημη ρήση τοῦ Λουκιανοῦ διὰ στόματος Μενίππου «Οὐκ ἀν λάβοις παρὰ τοῦ μὴ ἔχοντος» εἶναι σὲ χρῆση κατὰ κόρον καὶ μάλιστα, λόγω συγκυριῶν, εἶναι πολὺ τοῦ συμμοῦ.

Ἐξεστι Κλαζομενίοις ασχημονεῖν, εἶναι συνηθισμένον γιὰ τοὺς Κλαζομενίους νὰ ασχημονοῦν. Ἡ φράση χρησιμοποιεῖται υποτιμητικὰ καὶ σημαίνει ὅτι εἶναι ἀναμενόμενο γιὰ κάποιους νὰ συμπεριφέρονται με ἀπρέπεια. Προέρχεται ἀπὸ τὸν σοφιστὴ Αἰλιανὸ Κλαῦδιο (170-235 μ.Χ) καὶ τὸ ἔργο του *Ποικίλη Ἱστορία* 2, 15: «προσέταξαν αὐτὸν δημοσίᾳ κηρύττειν τοῦτο δὴ τὸ θαυμαζόμενον· “ἐξέστω Κλαζομενίοις ἀσχημονεῖν”», «πρόσταξαν αὐτὸν νὰ κηρύττει δημοσία αὐτὸ μάλιστα τὸ θαυμαζόμενο· “ὡς επιτραπεί τοις Κλαζομενίοις νὰ ασχημονοῦν”». Ἡ φράση φέρεται ὅτι εἰπώθηκε ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες ὅταν Κλαζομενιοὶ μέτοικοι μαύρισαν με καπνιά τοὺς θώκους τῶν εφόρων τῆς πόλεως καὶ τότε ἐκεῖνοι υποχρέωσαν τὸν δημόσιο κήρυκα νὰ διαλαλήσῃ τὴν παραπάνω ρῆσιν. Οἱ κάτοικοι τῶν Κλαζομενῶν (ἰωνικὴ πόλις τῆς Λυδίας) εἶχαν ἀποκτήσῃ φήμην κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὡς ἀπρεπεῖς, ἄσεμνοι καὶ ἀνῆθικοι.

Κομίζω γλαύκας εἰς Αθήνας, λέω παλιά καὶ πασίγνωστα πράγματα ὡς νὰ εἶναι καινούργια. Ἀρχαία παροιμία «γλαῦκ’ ἐς Αθήνας ἢ γλαῦκ’ Αθήναζε» (κομίζειν). Ἡ φράση λέγεται ἐπειδὴ ἡ γλαυξ, ἡ κουκουβάγια, κατεῖχε ἐξέχουσα θέσιν στὴν τέχνη καὶ στὶς παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου διότι ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ἱερὸ πτηνὸ τῆς Αθηνᾶς ἀπὸ τοῦ ὁποῖο καὶ αὐτὴ ὀνομάσθηκε γλαυκῶπις. Ἰδιαιτέρως τῆς Αθηνᾶς ἦταν τὸ ἀγαπητὸ πτηνὸ τῆς, τὸ ἐπίσημο σύμβολο στὰ νομίσματα καὶ σὲ πολλὰ μνημεῖα τῆς.

Ἡ γλῶσσ’ ἀμαρτάνουσα τάληθ’ ἡ λέγει, ἡ γλῶσσα σφάλλουσα τὴν ἀλήθεια λέγει. Ὅταν κάποιος ὁμολογεῖ, χωρὶς νὰ τὸ θέλει, τὴν ἀλήθεια, διαπράττοντας γλωσσικὸ σφάλμα. Ἀποδίδεται στὸν ἀρχαῖο κωμικὸ ποιητὴ Μένανδρο (342-291 π.Χ.) σὲ μονόστιχό του.

Ἐξ ἀπαλῶν οὐύχων, ἀπὸ μικρὸ παιδί, ἀπὸ τὴ νηπιακὴ ἡλικία. Προσθέτουμε καὶ αὐτὸ

το πολυταλανισμένο, χωρίς να γνωρίζουμε την ακριβή προέλευσή του ή αν είναι όπως λέγεται λατινικό. Ξέρουμε όμως πολύ καλά ότι το κακομεταχειριζόμαστε, δίνοντάς του την έννοια του ακροθιγώς, σε αδρές γραμμές. Προφανέστατα η φράση χρησιμοποιείται μόνο για να δηλώσει τη νηπιακή ηλικία κατά την οποία ο άνθρωπος έχει μαλακά νύχια.

Τυρβάζει περί πολλά, λέγεται για κάποιον που ασχολείται με πολλά συγχρόνως και παραμελεί το κύριο έργο του. Η φράση είναι από την Καινή Διαθήκη, Λουκάς Κεφ. 10ο, 38-42: «Μάρθα, Μάρθα, μεριμνάς και τυρβάζεις περί πολλά· ενός δέ έστι χρεία», «Μάρθα, Μάρθα, φροντίζεις και ανακατεύεσαι με όλα· για ένα όμως υπάρχει ανάγκη».

Κύμβαλον αλαλάζον, ονομάζουμε τον κενό, επιφανειακό άνθρωπο, χωρίς περιεχόμενο, ο οποίος ενστερνίζεται ξένες απόψεις και τις επαναλαμβάνει άκριτα. Η φράση προέρχεται από την επιστολή του Αποστόλου Παύλου *Προς Κορινθίους* (13.1): «Εάν ταις γλώσσαις των ανθρώπων λαλώ και των αγγέλων, αγάπη δε μη έχω, γέγονα χαλκός ηχών ή κύμβαλον αλαλάζον», «Αν τις γλώσσες των ανθρώπων μιλώ και των αγγέλων, αλλά δεν έχω αγάπη, θα είχα γίνει χαλκός που ηχεί ή τύμπανο που κροταλίζει».

Του λόγου το ασφαλές, προς επιβεβαίωση των όσων έχω πει. Περιέχεται στο Απολυτίκιο των Θεοφανίων: «και το Πνεύμα εν είδει περιστεράς εβεβαίου του λόγου το ασφαλές».

Νομίσματα που απεικονίζουν την Αθηνά και τη γλαύκα, τα οποία χρησιμοποιούνταν από τον 5ο αιώνα π.Χ. στις διεθνείς συναλλαγές, αφού η Αθήνα υπήρξε η μεγαλύτερη δύναμη της εποχής εκείνης. Το *Κομίζω γλαύκα εις Αθήνας* παρελαύνει στον γραπτό και στον προφορικό λόγο, σαρκαστικά σε πάμπολλες περιπτώσεις, ειδικά από τους πολιτικούς μας όταν θέλουν να κατηγορήσουν τους αντιπάλους τους ότι δεν φέρουν τίποτε νέο στην πολιτική σκηνή. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ευαγγελιστάριο του 11ου αιώνα. Ήταν φυσικό επακόλουθο ό,τι διαφυλάσσεται στη θρησκευτική μας παιδεία μέσω της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης να έχει εισέλθει στην καθομιλουμένη μας –και όχι μόνο– έως τις ημέρες μας. Το βέβαιο και ευτυχές είναι ότι δεν θα μπορέσει, παρά τους κινδύνους, η γλώσσα μας να αποτινάξει αυτόν τον θησαυρό που έχει συλλέξει ανά τους αιώνες.

Πριν αλέκτορα φωνῆσαι, προτού λαλήσει ο κόκορας. Με ὅχι ακριβῶς τον ἴδιο τρόπο η φράση αὐτὴ ἀπαντᾶται και στα τέσσερα Ευαγγέλια. Αφορὰ το γνωστὸ ἐπεισόδιο του Μυστικου Δειπνου, ὅπου ο Πέτρος ἔλεγε στον Ἰησοῦ ὅτι δεν πρόκειται να τον προδώσει και ο Ἰησοῦς του ἀπάντησε: «Προτού ο πετεινὸς λαλήσει θα με ἀπαρνηθεῖς τρεις φορές».

Μια προφητεία που κατόπιν επαληθεύτηκε. Στα Ευαγγέλια του Λουκά, του Ματθαίου και του Μάρκου βρίσκεται η φράση που εἶναι πλησίον σε αὐτὴν που χρησιμοποιούμε σήμερα:

«Πριν αλέκτορα φωνῆσαι σήμερον ἀπαρνήσῃ με τρεις» (Λουκάς, 22.61).

«Πριν αλέκτορα φωνῆσαι τρεις ἀπαρνήσῃ με» (Ματθαῖος, 26.34 και 26.75).

«Πριν αλέκτορα φωνῆσαι δις τρεις με ἀπαρνήσῃ» (Μάρκος, 14.72).

Επὶ δικαίους και ἀδίκους, συμπεριλαμβανομένων ὅλων, εἴτε δικαιούνται ἢ τους αξίζει κάτι εἴτε ὄχι. Αναφέρεται στο κατὰ

Ματθαῖον Ευαγγέλιον ε' 45: «ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς και ἄγαθούς και βρέχει ἐπὶ δικαίους και ἀδίκους», «ὅπως εἰσαστε παιδιὰ του πατρὸς σας που βρίσκεται στους ουρανοὺς, ο ὁποῖος ἀνατέλλει τον ἥλιο του και για τους πονηροὺς και για τους καλοὺς και βρέχει και για τους δικαίους και για τους ἀδίκους».

Αβρόχοις ποσὶ, χωρίς να βρέξω τα πόδια μου. Λέγεται για κάποιον που ξεπέρασε μια δύσκολη κατάσταση, που ἀντιμετώπισε μια δοκιμασία χωρίς να πάθει ζημιὰ.

Προέρχεται ἀπὸ τη βιβλικὴ ἀφήγηση της διάβασης της Ερυθρὰς θάλασσας ἀπὸ τους Ἰσραηλίτες ὅταν ἐφυγαν ἀπὸ την Αἴγυπτο, ἐπειτα ἀπὸ τη διάνοιξη των υδάτων. Ο Θησαυρὸς της Ἑλληνικῆς Γλώσσας το χρεώνει στον Μέγα Βασίλειο:

«αἱ ἑξακόσαι ἐκεῖναι χιλιάδες αἱ την Ἐρυθράν θάλασσαν ἀβρόχοις ποσὶ διαπεράσασαι».

Η Μαρίνα Μαραγκοῦ εἶναι ἱστορικὸς ερευνητὴς.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ Ο ΙΔΡΥΤΗΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

του ΚΟΛΙΝ ΝΤΕΪΒΙΣ

Πέντε αιώνες πριν από τη γέννηση του Χριστού, κατά την ενδοξότερη περίοδο του ελληνικού πολιτισμού, μία ομάδα γιατρών άρχισε να διεκδικεί την αναγωγή της Ιατρικής σε ανεξάρτητη επιστήμη και συγχρόνως να εκθέτει την άγνοια των ιερέων και των φιλοσόφων, από τους οποίους έως τότε εθεωρείτο απλώς ζήτημα της θρησκείας ή της μεταφυσικής. Το έργο που ανέλαβαν δεν ήταν εύκολο, καθώς οι φιλόσοφοι περιορίζαν μεν την εφαρμογή των θεωριών τους περί ύλης στην κατανόηση της σύνθεσης του Σύμπαντος, υποθέτοντας ωστόσο ότι τα συμπεράσματά τους σχετικά με τη γη, τον αέρα, τη φωτιά και το νερό έχαιραν καθολικής εγκυρότητας και ίσχυαν εξίσου για το ανθρώπινο σώμα και για το περιβάλλον του. Κατά συνέπεια, η κατανόηση και η θεραπεία των ασθενειών περιορίζονταν από την τάση των φιλοσόφων να εννοούν τα ποικίλα φυσικά φαινόμενα ως τις αέναες μεταλλαγές ενός περιορισμένου αριθμού βασικών στοιχείων, αλλά και να προσδιορίζουν τις νόσους σύμφωνα με το πλεόνασμα ή την έλλειψη τέτοιων συστατικών στοιχείων.

Άγαλμα του Ιπποκράτη στην Οξφόρδη.

Ότε τα ιερατεία έδειχναν συμπάθεια προς ένα κίνημα που τους στερούσε το μονοπώλιο στην επιρροή που ασκούσαν στους προληπτικούς πληθυσμούς, για τους οποίους τα ξόρκια θεωρούνταν η τελευταία διέξοδος σε περίπτωση ασθένειας. Οι φιλόσοφοι και οι ιερείς, όμως, υποχώρησαν, έστω και με ενδοιασμούς, στην εξαπλώση μιας νέας επιστημονικής αντιμετώπισης του ασθενούς και του νοσήματός του – μια αντιμετώπιση η οποία οφειλόταν κατά μεγάλο ποσοστό στην ιατρική σχολή του Ιπποκράτη, στην Κω.

Ο Ιπποκράτης γεννήθηκε στην Κω περί το 460 π.Χ., γόνος παλαιάς οικογένειας ιερέων-γιατρών, γνωστών ως Ασκληπιάδων, απόγονων του Ασκληπιού, του θεού της Ιατρικής. Αφού έλαβε τις πρώτες γνώσεις του στην ιατρική υπό την καθοδήγηση του πατέρα, του Ηρακλείδη, ο νεαρός Ιπποκράτης ταξίδεψε σε πολλές περιοχές και διηύρυνε την παιδεία του, ερχόμενος σε επαφή με τους πιο διακεκριμένους δασκάλους της εποχής του, μεταξύ των οποίων ο Δημόκριτος από τα Αβδηρα (ο «πυρηνικός» φιλόσοφος), ο Γοργίας ο Λεοντίνος (διάσημος δάσκαλος της ρητορικής) και ο Ηρόδικος (εξέχων γιατρός από τη Θράκη). Όταν ολοκλήρωσε τις σπουδές του και με αμείωτη την αγάπη του για τα ταξίδια, ο Ιπποκράτης άσκησε την τέχνη του σε πολλές περιοχές του ελληνικού κόσμου και έγινε ξακουστός για τις εξαιρετικές ικανότητές του, με τις οποίες θεράπευε νόσους που φαινόταν ανίατες. Η φήμη του εξαπλώθηκε πέρα από την Ελλάδα ως την Περσία, όπου ο μέγας βασιλιάς Αρταξέρξης του προσέφερε μόνιμη θέση γιατρού στην Αυλή του, την οποία ο Ιπποκράτης απέρριψε ευγενικά, ώστε να είναι σε θέση να εξακολουθήσει να προσφέρει τις υπηρεσίες του στους συμπατριώτες του.

Οι Αθηναίοι επωφελήθηκαν ιδιαίτερος από τις ικανότητές του όταν, το 430 π.Χ., κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου, αναγκάστηκαν να αποτραβηχθούν εντός των τειχών της πόλης όσο έξω από αυτά οι εχθροί τους Σπαρτιάτες δίωναν τις γαίες τους. Ο υπερβολικός συνωστισμός

και οι ανεπαρκείς συνθήκες υγιεινής διευκόλυναν την εξάπλωση μιας επιδημίας, πιθανότατα βουβωνικής πανώλης, την οποία ο Αθηναίος ιστορικός Θουκυδίδης, έχοντας νοσήσει και ο ίδιος, περιέγραψε με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες. Σύμφωνα με μαρτυρία, ο Ιπποκράτης κατόρθωσε να ανακόψει την εξάπλωση της ασθένειας, οπότε η πόλη ανήγειρε μνημείο προς τιμήν του σε ένδειξη ευγνωμοσύνης. Ο Ιπποκράτης πέθανε το 361 π.Χ. στη Λάρισα της Θεσσαλίας, σε ηλικία 99 ετών, έχοντας τιμηθεί πάμπολλες φορές στη διάρκεια του μακρού του βίου.

Έχει διασωθεί ένα σύνολο 76 πραγματειών που αποδίδονται στον Ιπποκράτη. Αναμφίβολα πολλές από αυτές έχουν γραφεί από άλλα μέλη της σχολής του, ενδεχομένως μεταγενέστερα του Ιπποκράτη, ωστόσο μεγάλος αριθμός τους, όπως τα «Προγνωστικόν», «Περί αέρων, υδάτων, τόπων», «Περί αγμών» (καταγμάτων), «Περί διαιτης οξέων», «Κατ' ιητρείον», φέρουν τη σφραγίδα του ίδιου. Σαφέστατα αυθεντικός είναι και ο περίφημος Όρκος, τον οποίο έδιναν οι νεαροί απόφοιτοι της σχολής προτού αρχίσουν να ασκούν το επάγγελμά τους:

Ορκίζομαι στον Απόλλωνα ιατρό [...] ότι, στο μέτρο των ικανοτήτων μου, θα τηρήσω τον Όρκο αυτόν, [...] ότι θα ακολουθήσω όποια δίαιτα πιστεύω ότι θα ωφελήσει τους ασθενείς μου και ότι θα απέχω από κάθε τι επιβλαβές και επιζήμιο.

Δεν θα χορηγήσω κανένα επικίνδυνο φάρμακο, όποιος και αν μου το ζητήσει, και δεν θα δώσω καμία τέτοια συμβουλή, ούτε θα δώσω σε κάποια γυναίκα με πεσό για την πρόκληση άμβλωσης. Θα διάγω βίο αγνό και θείο και με τον ίδιο τρόπο θα ασκήσω την τέχνη μου.

Λίγο παρακάτω, αφού τους έβαζε να ορκιστούν ότι θα απείχαν από κάθε απόπειρα διαφθοράς και δελεασμού, το κείμενο καταλήγει με τον όρκο του επαγγελματικού απορρήτου:

Θα απέχω από του να επαναλάβω ό,τι δω ή ακούσω κατά την άσκηση του επαγγέλματός μου, που δεν πρέπει να διαδοθεί ευρύτερα.

Όσο τηρώ αυτόν τον όρκο είθε να έχω τον σεβασμό των ανθρώπων κατά την άσκηση της τέχνης μου. Αν τον παραβιάσω να πάθω τα ανάλογα.

Αλληλεπίδραση με το περιβάλλον

Θεμελιώδης στην αντίληψη του Ιπποκράτη για την καλή υγεία ήταν η θεωρία του σχετικά με την αλληλεπίδραση του οργανισμού με το περιβάλλον. Εφόσον ο ανθρώπινος οργανισμός αναπτύσσεται στο περιβάλλον δέχεται τη βαθιά επίδρασή του, ενώ παράλληλα, με τη σειρά του, έχει τη δυνατότητα να το τιθασεύσει και να απορρίπτει ό,τι είναι βλαβερό, λαμβάνοντας μόνο οτιδήποτε είναι επωφελές για την ανάπτυξή του. Η ασθένεια θεωρήθηκε, επομένως, ως αποτυχία του οργανισμού να εκτελέσει επιτυχώς τη λειτουργία του διαχωρισμού των ευεργετικών από τις βλαβερές πλευρές του περιβάλλοντός του.

Με βάση τα παραπάνω ο Ιπποκράτης προτρέπει τους μαθητές του να ξεκινήσουν την άσκηση της ιατρικής με προσεκτική παρατήρηση των κλιματικών συνθηκών στις οποίες ζουν οι ασθενείς τους, του βαθμού στον οποίο βρίσκονται εκτεθειμένοι σε θερμούς ή ψυχρούς ανέμους, των όποιων χαρακτηριστικών ιδιοτήτων του νερού της περιοχής, της κατάστασης και της όψης του. Μια τέτοια μελέτη μπορεί να οδηγήσει τον γιατρό στην εξαγωγή κάποιων γενικών συμπερασμάτων σχετικά με τις ασθένειες στις οποίες ενδέχεται να είναι επιρρεπείς οι ασθενείς του.

Παραδείγματος χάριν, σε πόλεις εκτεθειμένες σε ψυχρούς βόρειους ανέμους και αποκομμένες από τις θερμές νότιες αύρες οι κάτοικοι θα έχουν κατά κανόνα ρωμάλεα και λεπτή σωματική διάπλαση, αλλά θα είναι επίσης επιρρεπείς σε πλευρίτιδα, αμυγδαλίτιδα και άλλες οξείες νόσους, οι οποίες υπερνικούν τη συνήθη ανθεκτικότητά τους, μια ιδιότητα που «συσφίγγει» τα έντερα και δημιουργεί ένταση σε ολόκληρο το σώμα, ώστε, όταν μειωθούν οι μηχανισμοί άμυνάς του, υποκύπτει πιο εύκολα στην ασθένεια. Προκειμένου να καταπολεμήσουν αυτές τις δριμύεις κλιματολογικές

Άγαλμα του Ιπποκράτη, 4ος αιώνας π.Χ.
(Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο).

Ο Ιπποκράτης αρνείται τα δώρα του Αρταξέρξη (έργο του Αν Λουί Ζιροντέ-Τριοζόν, 17ος αι.).
ΚΑΤΩ: Ο Ιπποκράτης συναντάται με τον Δημόκριτο (έργο του Πιέτερ Λάστιμαν, 17ος αι., Λιλ, Ανάκτορο Καλών Τεχνών).

συνθήκες οι άνθρωποι αυτοί εκδηλώνουν μεγάλη όρεξη για φαγητό αλλά δεν πίνουν πολλά υγρά, οπότε η ξηρότητα που προκύπτει δημιουργεί μια προδιάθεση προς ρήξεις των αιμοφόρων αγγείων και προς τραυματισμούς των ματιών. Αντιθέτως, οι κάτοικοι πόλεων με ήπιο νότιο κλίμα, στο οποίο η ομίχλη και η καταχνιά διαλύονται γρήγορα, είναι συνήθως πιο υγιείς: «Οι ασθενείς είναι λιγοστές και όχι σοβαρές και οι γυναίκες γεννούν εύκολα».

Ο συγγραφέας απαριθμεί τα συχνά επιβλαβή αποτελέσματα της πόσης στάσιμου νερού από λίμνες ή από έλη ή ακόμη της πόσης νερού από πηγές που βρίσκονται σε εδάφη πλούσια σε θείο, πίσσα κ.λπ., τα οποία παρεμποδίζουν τη φυσιολογική δράση των εντέρων και έχουν και άλλες δυσάρεστες συνέπειες. Σε μια περιοχή με λιγοστές βροχές οι λεπτομερείς έρευνες του Ιπποκράτη γύρω από τέτοια θέματα είχαν τεράστια σημασία και αποτέλεσαν παράδειγμα για τη γενικότερη υπόθεσή του περί της στενής σύνδεσης του οργανισμού με το περιβάλλον.

Ωστόσο αυτές ήταν απλώς κάποιες προκαταρκτικές σκέψεις. Η ιατρική οξύνοια του Ιπποκράτη είναι εμφανής στις λεπτομερείς παρατηρήσεις που έκανε για τη διάγνωση κάποιας ασθένειας. Η εντατική προσοχή προς κάθε σωματικό σύμπτωμα συνοδεύεται από προτάσεις θεραπείας για τις συνηθέστερες ασθένειες και, για όποιες ασθένειες δεν υπήρχε γνωστή θεραπεία, από καλά επιβεβαιωμένες μεθόδους για την ανακούφιση από τον πόνο ή από δυσφορία. Η ορθή χρήση καθαρτικών, κλυσμάτων, αλοιφών, καθώς και φαρμακευτικώνσκευασμάτων και διαιτών αντικατοπτρίζει τον πλούτο της εμπειρίας στην οποία στηριζόνταν οι τυπικές προτεινόμενες θεραπείες.

Ο γιατρός είχε εντολή να δίνει μεγάλη σημασία ακόμη και σε φαινομενικά ασήμαντες λεπτομέρειες της εμφάνισης ή της συμπεριφοράς του ασθενούς, ξεκινώντας από το κεφάλι και φθάνοντας ως τα έντερα. Ιδιαίτερως δε ο τρόπος αναπνοής και οι απεκκρίσεις θα φανερώσουν πολλά στον

παρατηρητικό γιατρό, ο Ιπποκράτης όμως τον συμβουλεύει να μην κάνει υπερβολικές γενικεύσεις στη διάγνωσή του, καθώς «τα μαύρα κόπρανα είναι ένδειξη θανάτου – αν, όμως, μοιάζουν με εκείνα ενός υγιούς ατόμου και αν η εμφάνισή τους δεν αλλάζει από ημέρα σε ημέρα πρόκειται για ευνοϊκό σύμπτωμα».

Η συλλογική σημασία των συμπτωμάτων

Οι μεταγενέστεροι γιατροί θαύμαζαν τον Ιπποκράτη για τις γνώσεις του στη συμπτωματολογία, καθώς τόνιζε τη σημασία όχι μόνο των ξεχωριστών συμπτωμάτων, αλλά και των ομάδων συμπτωμάτων που είναι χαρακτηριστικά της τάδε ή της δεινά ασθένειας. Οι προγενέστεροι Έλληνες γιατροί έδιναν προσοχή σε κάθε σύμπτωμα ξεχωριστά. Ο Ιπποκράτης έδειξε, για παράδειγμα, ότι ο πυρετός, η κεφαλαλγία, η δίψα και η ξηροδερμία ενδέχεται να εμφανίζονται τόσο στις νόσους του αναπνευστικού όσο και στη γαστρεντερίτιδα: στην πρώτη περίπτωση η διάκριση γίνεται από την ταυτόχρονη παρουσία στηθάγχης ενώ στη δεύτερη από την παρουσία ναυτίας και διάρροιας.

Τονίζοντας τη συλλογική σημασία παρόμοιων συμπτωμάτων, ο Ιπποκράτης έδειξε πώς μπορεί ο γιατρός να αποκτήσει μια σαφή κλινική εικόνα και να φθάσει στην ορθή διάγνωση των ασθενειών. Αυτή η μέθοδος, πάντως, δεν απέκλειε την ιδιαίτερη σημασία που απέδιδε ο Ιπποκράτης (όπως και οι σύγχρονοι γιατροί) στους σφυγμούς, στην αναπνοή και στη θερμοκρασία του ασθενούς. Η παρατήρηση του Ιπποκράτη ότι κάποια συμπτώματα είναι πιο ενδεικτικά από άλλα οδήγησε τόσο στη μεγαλύτερη επιλεκτικότητα, που έδειχναν όλοι οι μεταγενέστεροι γιατροί κατά την εξέταση των συμπτωμάτων, όσο και στην εξέχουσα σημασία που αποδιδόταν, για κάθε ασθένεια, στη συμπεριφορά των πρωταρχικών οργάνων.

Δεν έλειψαν όμως και οι επικριτές, κάποιιοι από τους οποίους του προσήψαν ότι απέδιδε παρόμοια σημασία στην πρόγνωση

και στη διάγνωση. Ο Ιπποκράτης απάντησε ότι ο θάνατος θα έρθει για όλους και ότι είναι ανάγκη, ακόμη και όταν η ασθένεια είναι ανίατη, να παρακολουθεί ο γιατρός την πορεία της με σκοπό να διευρύνει τη δική του εμπειρία σε σχέση με τις δυνατότητες θεραπείας αλλά και να εμπνεύσει περισσότερη αυτοπεποίθηση στον ασθενή.

Στις περιπτώσεις όπου η χειρουργική επέμβαση κρινόταν απαραίτητη η ιδιοφυΐα

των γιατρών της ιπποκράτειας σχολής εθεωρείτο πέραν πάσης αμφιβολίας. Αν και δεν είχαν στη διάθεσή τους ούτε αναισθητικά ούτε αποστειρωμένα εργαλεία, ωστόσο πραγματοποιούσαν με επιτυχία εγχειρήσεις σε περίπτωση καταγμάτων στα οστά του ποδιού, του χεριού, των πλευρών, της μύτης και του αυτιού, αλλά και σε περιπτώσεις αιμορροϊδών, πέτρας της ουροδόχου κύστης ή των νεφρών, εκτομής όγκων,

Το Ασκληνείο της Κω όπου δίδαξε ο Ιπποκράτης. ΚΑΤΩ: Άγαλμα του Ιπποκράτη στην πόλη της Κω.

κήλης και αφαίρεσης άκρων που είχαν υποστεί γάγγραινα. Η αποφυγή της μόλυνσης σε πληθώρα τέτοιων περιπτώσεων οφειλόταν, πιθανότατα, στην πραγματοποίηση αφαίμαξης, η οποία εξελίχθηκε σε μια σχεδόν επιτυχή ακριβείας με τον Ιπποκράτη. Η τομή γινόταν σε κάποια από τα διάφορα συνιστώμενα σημεία. Στην πληγή εφαρμόζονταν επίδεσμοι, το άκρο ανασήκωνόταν προκειμένου να διευκολυνθεί η έναρξη της αιμόστασης και, αν αυτό δεν έφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα, ασκούσαν πίεση στα κατάλληλα αιμοφόρα αγγεία, παράλληλα με την εφαρμογή ψυχρών καταπλάσμάτων ή ακόμη και με καυτηριασμό.

Ο έντονος πόνος, τον οποίο θα πρέπει να ένιωσε ο ασθενής κατά τη διάρκεια μιας παρόμοιας θεραπείας, ήταν ένα ζήτημα που απασχολούσε ιδιαίτερα τον Ιπποκράτη, ο οποίος απέφευγε την πραγματοποίηση σοβαρών χειρουργικών επεμβάσεων προκειμένου να προφυλάξει τον ασθενή από τον πόνο που θα προκαλούσαν. Η σχολή του Ιπποκράτη συνιστούσε σχολαστική καθαριότητα στον χειρουργό, ο οποίος, με προσεκτικά κομμένα νύχια και σχολαστικά καθαρισμένα χέρια, ετοίμαζε κάθε αντικείμενο του εξοπλισμού του πριν από την άφιξη του ασθενούς. Το φως, φυσικό ή τεχνητό, προσαρμοζόταν ώστε να παρέχει τον καλύτερο δυνατό φωτισμό, ενώ καλούσαν βοηθούς για να κρατούν τον ασθενή απολύτως ακίνητο στην απαιτούμενη θέση – και τότε μόνον ξεκινούσε η επέμβαση.

Παρ' όλα αυτά, η πρόκληση έντονου πόνου ήταν αναπόφευκτη, ακόμη και στην πιο απλή εγχείρηση. Οι οδηγίες του Ιπποκράτη σχετικά με την επέμβαση για αιμορροΐδες προσφέρουν μια λεπτομερή όσο και ανατριχιαστική απεικόνιση αυτού του γεγονότος:

«Αφού πρώτα έχουμε καθαρίσει το έντερο του ανθρώπου με φάρμακα από την προηγούμενη, την ημέρα της επέμβασης εφαρμόζουμε τον καυτηριασμό. Αφού τον ξαπλώσουμε ανάσκελα και τοποθετήσουμε ένα μαξιλάρι κάτω από τους γλουτούς, εξαναγκάζουμε τον πρωκτό να βγει

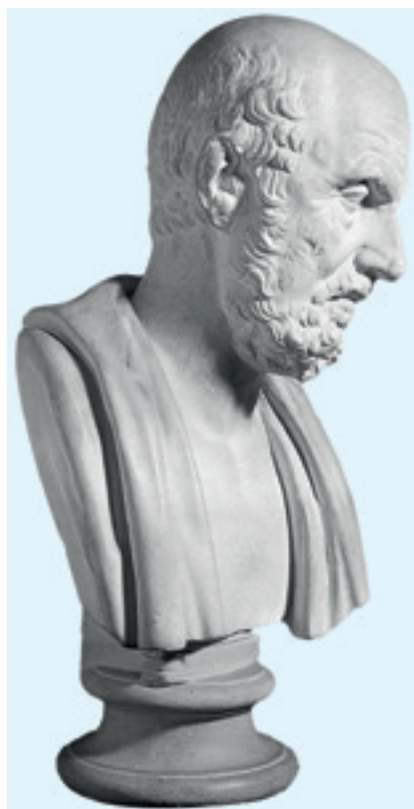
προς τα έξω όσο το δυνατόν περισσότερο με τα δάκτυλα και κοκκινίζουμε τα σίδερα στη φωτιά και καίμε την αιμορροΐδα έως ότου αποξηρανθεί και έτσι ώστε να μην αφήσουμε τίποτα πίσω [...] Θα αναγνωρίσετε τις αιμορροΐδες χωρίς δυσκολία, καθώς προεξέχουν στο εσωτερικό του εντέρου σαν σκουρόχρωμα σταφύλια και, όταν ο πρωκτός εξαναγκάζεται να βγει προς τα έξω, εκτινάσσουν ορμητικά αίμα. Όταν εφαρμόζεται ο καυτηριασμός, θα πρέπει να κρατάμε το κεφάλι και τα χέρια του ασθενούς, ώστε να μην κάνει την παραμικρή κίνηση, ο ίδιος όμως θα πρέπει να φωνάζει, επειδή αυτό κάνει το ορθό να προεξέχει περισσότερο. Αφού πραγματοποιήσετε το κάψιμο, βράστε σε νερό λεπτοτριμμένες φακές και ήρα και εφαρμόστε τα ως κατάπλασμα επί πέντε ή έξι ημέρες...».

Ο Ιπποκράτης δεν έδειχνε καμία υπομονή με όσους θεωρούσαν την ασθένεια ως θεόσταλτο μαρτύριο. Ειδικότερα οι επιληπτικοί θεωρούνταν συχνά ως κυριευμένοι από κάποιον «δαίμονα» και η κατάστασή τους ήταν γνωστή ως «ιερή ασθένεια». Σύμφωνα με τη γνώμη του Ιπποκράτη, εντούτοις, «δεν είναι περισσότερο θεϊκή από άλλες ασθένειες, αλλά οφείλεται σε φυσικά αίτια», τα οποία πίστευε ότι ήταν κάποια παρεμπόδιση στις φλέβες, οι οποίες, κατά την άποψή του, μετέφεραν τον αέρα που αναπνέουμε σε ολόκληρο το σώμα.

Μία απόφραξη, οφειλόμενη στην παρουσία φλέγματος ή άλλων πηκτικών ουσιών μέσα σε αυτές τις φλέβες, θα είχε ως αποτέλεσμα την παράλυση, την απώλεια της ομιλίας και αφρούς στο στόμα. Ο Ιπποκράτης απέδιδε την ελλιπή κυκλοφορία, η οποία προκαλούσε την απόφραξη αυτήν, στις ατμοσφαιρικές μεταβολές που ακολουθούσαν την αλλαγή στην κατεύθυνση του ανέμου από βόρειο σε νότιο, καθώς ο τελευταίος αργούσε να σκορπίσει την υγρασία που υπήρχε στην ατμόσφαιρα, αλλά και στον εγκέφαλο. Μια τέτοια δυσλειτουργία της κυκλοφορίας μπορούσε να θεραπευθεί με δίαιτα ή με φάρμακα και ο Ιπποκράτης επιτιμούσε τους κομπογιαννίτες που κατέφευγαν σε ξόρκια και μαγανείες.

Τοικογραφία του 12ου αιώνα σε ναό του Φροζινόνη, στην οποία απεικονίζεται ο Γαληνός με τον Ιπποκράτη. ΚΑΤΩ: Μικρογραφία σε βυζαντινό χειρόγραφο του 14ου αιώνα στην οποία απεικονίζεται ο Ιπποκράτης να κρατάει ανοικτή σελίδα που αναφέρεται στους «Αφορισμούς» του (Κωνσταντινούπολη, Μουσείο Πέρα). ΔΕΞΙΑ: Αντίγραφο προτομής του Ιπποκράτη της ρωμαϊκής περιόδου (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Χειρουργικές επεμβάσεις στο κρανίο

Εξίσου δηκτικός, στη διασωθείσα πραγματεία «Περὶ ἀρχαίας Ἰητρικῆς», ἦταν στις επικρίσεις του για τους φιλόσοφους. Στο κείμενο αυτό, εκτός από τις επιθέσεις εναντίον τους λόγω της τάσης τους να ερμηνεύουν τα ανθρώπινα νοσήματα με βάση τις δικές τους κοσμολογικές θεωρίες, μπορούμε να παρατηρήσουμε την υπερηφάνεια του ικανού τεχνίτη για την ορθή άσκηση της τέχνης του, καθώς και το ενδιαφέρον του αφοσιωμένου επαγγελματία για τους ασθενείς του. Οικτρίζει την αβασάνιστη εικασία των φιλοσόφων ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίδιοι και υπογραμμίζει τις ιατρικές διαφορές μεταξύ του ενός και του άλλου ανθρώπου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, τίποτε δεν μπορούσε να υποκαταστήσει τις ενδελεχείς έρευνες για την ανεύρεση συγκεκριμένων συμπτωμάτων ούτε τη σταδιακή διεύρυνση της περιορισμένης γνώσης βάσει καλά σταθμισμένων πειραμάτων. Ο Ιπποκράτης πίστευε στην τελική επιτυχία της εμπειρικής του προσέγγισης και ηρνείτο σθεναρά να δεχθεί ότι κάποιες ασθένειες, λόγω των ελλειπών γνώσεων για αυτές, θα παρέμεναν για πάντα ενδημικές. Αντιθέτως, ο έλεγχός τους υπέκειτο, κατά την άποψή του, μόνο στην περιορισμένη δυνατότητα του ασθενούς να υποστεί την εξέταση και των ερευνητών να αναλάβουν τις αναγκαίες έρευνες. Στην πρώτη περίπτωση, οι προσπάθειες του Ιπποκράτη περιστέλλονταν από την έλλειψη αναισθητικών και από τον περιορισμένο βαθμό στον οποίο τα χειρουργικά εργαλεία που είχε στη διάθεσή του μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν χωρίς να προκληθεί υπερβολικός πόνος. Γνώριζε καλά ότι, τουλάχιστον ως προς αυτή την άποψη, όλοι οι άνθρωποι δεν είναι όμοιοι και ότι κάποιoi μπορούν να αντέξουν τον έντονο πόνο καλύτερα από άλλους.

Η πιο εκπληκτική πλευρά της ιπποκράτειας χειρουργικής ήταν η θεραπεία των τραυμάτων της κεφαλής. Ο Ιπποκράτης πίστευε ότι ακόμη και οι ελαφροί μώλωπες μπορούσαν να έχουν σοβαρές συνέπειες

και, επομένως, συνιστούσε να γίνεται όσο το δυνατόν νωρίτερα η διάγνωση και η θεραπεία τους. Τα απλά διατηρητικά ή επιφανειακά τραύματα επιθεωρούνταν προσεκτικά κατά διαστήματα, ενώ αναλάμβανε τη διεξαγωγή χειρουργικής επέμβασης στο κρανίο μόνο σε σοβαρότερες περιπτώσεις ή όταν η περαιτέρω έρευνα κρινόταν αναγκαία. Η αφαίρεση οστικού δίσκου με πριόνι απαιτούσε ιδιαίτερη προσοχή, καθώς το οστό πριονίζεται γρηγορότερα όταν είναι γεμάτο πύον, οπότε θεωρούσε ότι ήταν καλύτερο να αφήνει το κρανίο μερικώς απριονιστο και να καταφεύγει σε άλλα, πιο λεπτεπίλεπτα εργαλεία, πιθανώς το ξέστρο ή το νυστέρι, προκειμένου να ολοκληρώσει την αφαίρεση του πάσχοντος οστού. Κατά συνέπεια, το οστεοτρύπανο ήταν καλύτερα να χρησιμοποιείται εκεί όπου το οστό ήταν παχύτερο, ώστε να αποφεύγεται ο τραυματισμός των ιστών που βρίσκονται κάτω από αυτό.

Επιπλέον, η παρατεταμένη χρήση του οστεοτρύπανου μπορούσε να προκαλέσει υπερθέρμανση του εργαλείου, οπότε θα έπρεπε να βυθίζεται κατά τακτά διαστήματα σε κρύο νερό κατά τη διάρκεια μιας πολύωρης επέμβασης. Με την ολοκλήρωση του τρυπανισμού το υπάρχον πύον, αίμα ή νερό μπορούσε πλέον να διαφύγει και έτσι να ανακουφιστεί η ενδοκρανιακή πίεση. Η επιτυχία της επέμβασης φαίνεται από τις έγκυρες περιγραφές της στα αρχεία του Ιπποκράτη, τα οποία δείχνουν ότι δεν επρόκειτο για μια πρόχειρη ή υψηλού κινδύνου παρέμβαση εκ μέρους του χειρουργού, αλλά για μια διαδικασία για την οποία είχε αποδειχθεί ότι απέφερε ένα λογικό ποσοστό επιτυχίας:

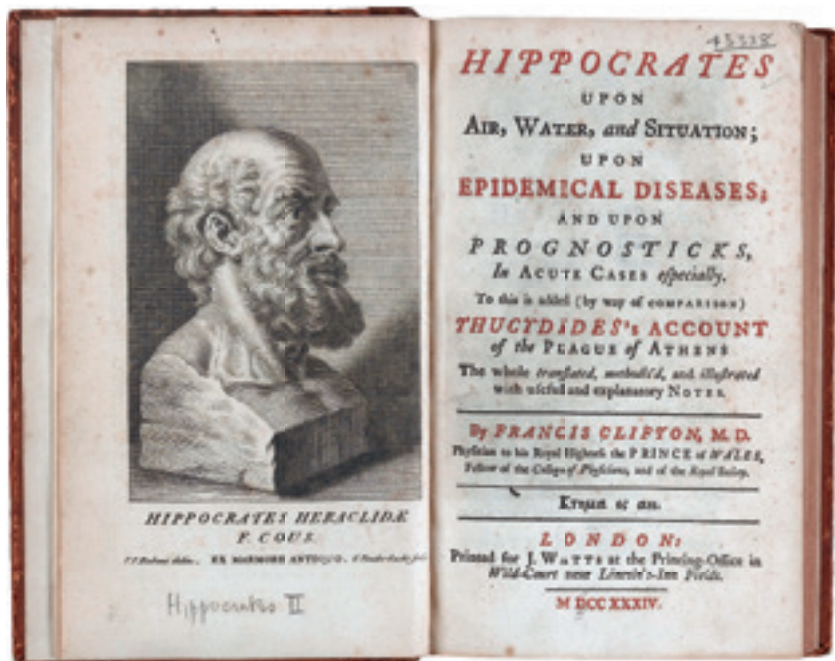
«Πρέπει να προσέχεις πού θα εφαρμόξεις το οστεοτρύπανο και να φροντίζεις να το κάνεις μόνον όπου [το κρανίο] φαίνεται να είναι ιδιαίτερα παχύ και, αφού στερεώσεις το εργαλείο εκεί, να προβαίνεις συχνά σε εξετάσεις και να προσπαθείς, μετακινώντας το οστό, να το ανασηκώσεις. Αφού το αφαιρέσεις, πρέπει να εφαρμόσεις τα λοιπά αρμόζοντα θεραπευτικά μέσα στο τραύμα. Και αν, χειριζόμενος εξαρχής το

εργαλείο, επιθυμείς να πριονίσεις σε όλο το πάχος του οστού διαμιάς και να το αφαιρέσεις από τη μεμβράνη, θα πρέπει, κατά παρόμοιο τρόπο, να εξετάζεις συχνά την πορεία του εργαλείου [...] και να προσέξεις να το στερεώσεις επάνω στο παχύτερο μέρος του οστού. Αν, όμως, χρησιμοποιήσεις διατηρητή, δεν θα πρέπει να το διαπεράσεις ως τη μεμβράνη [...] παρά πρέπει να αφήσεις μια λεπτή φολίδα οστού, όπως περιγράφεται στη διαδικασία του πριονισμού».

Ο Ιπποκράτης χρησιμοποιούσε και άλλα χειρουργικά εργαλεία, όπως τον μοχλό (προκειμένου να ανασηκώσει κάποιο συμπίεσμένο οστό ή να κρατήσει κάποιον ιστό όσο διενεργούσε επιθεώρηση της περιοχής), τον μηνιγοφύλακα (συσκευή με σκοπό την προστασία των μηνίγγων ή του εγκεφαλικού ιστού κατά τη διάρκεια της χειρουργικής επέμβασης σε κάποιο παρακείμενο οστό), τη λαβίδα (για την αφαίρεση οστών) και το ψαλίδι. Στα έργα του αναφέρει επίσης όργανα καυτηριασμού, σύριγγες, ξέστρα, καθετήρες και διάφορα είδη

οστεοτρυπάνων. Όταν επρόκειτο να επαναφέρει στη θέση τους εξαρθρωμένα άκρα, επιτύγχανε την έλξη του ασθενούς δένοντάς τον με λωρίδες σε έναν πάγκο και απομάκρυνε το ένα οστό από το άλλο έως ότου, με έναν φρικιαστικό κρότο, τα δύο οστά έμπαιναν και πάλι στη σωστή τους θέση. Επιπλέον, συνήθως ήταν η χρήση ναρθήκων και επιδέσμων με σκοπό την υποστήριξη οστών που είχαν υποστεί κατάγματα, χωρίς να αποκλείεται η περιστασιακή χρήση πιο επίπονων μεθόδων. Για την εξάρθρωση του γοφού χρησιμοποιούσε την ακόλουθη μέθοδο αποκατάστασης:

«Ο ασθενής πρέπει να είναι κρεμασμένος από το κάτω μέρος των ποδιών του από ένα οριζόντιο δοκάρι της οροφής, με μια λωρίδα δυνατή, αλλά απαλή και πλατιά. Τα πόδια πρέπει να βρίσκονται σε απόσταση περίπου τεσσάρων δακτύλων, ή ακόμη λιγότερο, μεταξύ τους. Όταν ο ασθενής κρέμεται έτσι, βάλε έναν καλά εκπαιδευμένο άνδρα με αρκετή δύναμη να εισαγάγει το αντιβράχιό του ανάμεσα στους γοφούς του

Η πρώτη σελίδα του βιβλίου *Περί Αέρων, Υδάτων, Τόπων* του Ιπποκράτη σε έκδοση του 17ου αιώνα.

ασθενούς και να το τοποθετήσει ανάμεσα στο περίναιο και στην εξαρθρωμένη κεφαλή του μηριαίου οστού. Στη συνέχεια, αφού αδράξει το χέρι αυτό με το άλλο και έχοντας σταθεί όρθιος πίσω από το σώμα του αιωρούμενου ασθενούς, βάλε τον να κρεμαστεί ξαφνικά από τον ασθενή και να παραμείνει κρεμασμένος στον αέρα ισορροπώντας όσο το δυνατόν καλύτερα. Η μέθοδος αυτή προσφέρει όλες τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για μια φυσική ανάταξη».

«Ο γιατρός είναι υπηρέτης της φύσης»

Όντας πεπεισμένος για την ανάγκη χρησιμοποίησης «φυσικών» μεθόδων και σε άλλα ιατρικά πεδία, ο Ιπποκράτης καθιέρωσε γυναικολογικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα από κάποιους αφρικανικούς λαούς. Πριν από τον τοκετό κάθιζε τη γυναίκα σε μια καρέκλα με τρύπα στο κάτω μέρος, που μπορούσε επίσης να χρησιμοποιηθεί και για την εξέταση του κόλπου. Όταν γεννιόταν το παιδί το τοποθετούσαν, με τον ομφάλιο λώρο ανέπαφο ακόμη, πάνω σε δερμάτινα γεμισμένα με νερό. Τα δέρματα άδειάζαν σιγά σιγά από το περιεχόμενό τους και, όσο το παιδί που ήταν ξαπλωμένο επάνω τους βυθιζόταν πιο χαμηλά, τα λόγια υγρά αποβάλλονταν χάρη σε μια σταδιακή, όσο και φυσική, καθοδική έλξη. Με τον τρόπο αυτόν ο γυναικολόγος «επιστράτευε» τη βοήθεια της φύσης που συνεργαζόταν μαζί του, σε συμφωνία με την πεποίθηση του Ιπποκράτη, εμφανή σε όλα τα επίπεδα της ιπποκράτειας ιατρικής, ότι οι φυσικές διαδικασίες είναι κατά βάση ευεργετικές, συντηρητικές και ιαματικές.

Εκεί όπου η φύση είναι πιο αδύναμη ο γιατρός τη βοηθάει όσο μπορεί – για να φέρουν αποτέλεσμα οι προσπάθειές του, όμως, οφείλει να μιμηθεί, στο μέτρο του δυνατού, τους δικούς της τρόπους, οι οποίοι ποικίλουν ανάλογα με την ηλικία του ασθενούς. Οι νεαροί πρέπει να ενθαρρύνονται να μεγαλώσουν, ενώ οι ηλικιωμένοι πρέπει να προφυλάσσονται από τις συνέπειες της

ολοένα αυξανόμενης αδυναμίας τους: και στις δύο περιπτώσεις, η ίδια η φύση θα υπαγορεύσει ποιες μέθοδοι πρέπει να εφαρμοστούν.

Σε πολλές ασθένειες, πράγματι, το καθήκον του γιατρού συνίσταται απλώς στο να βρίσκεται κοντά και να παρατηρεί το πλησίασμα και το πέρασμα της κρίσης, η οποία επέρχεται έπειτα από ένα προβλέψιμο χρονικό διάστημα από την εμφάνιση των πρώτων συμπτωμάτων, καθώς αυτός είναι ο τρόπος που διαθέτει η φύση για να αποβάλλει τη νοσηρή επιρροή από το σώμα. Η ορθή πρόγνωση σε τέτοιες περιπτώσεις ήταν καίριας σημασίας, αν ο γιατρός ήθελε να βοηθήσει τον ασθενή και να αποφύγει μια άσκοπη παρέμβαση κατά τη διαδικασία αποθεραπείας. «Ο γιατρός», έλεγε, «είναι υπηρέτης της φύσης».

Η συμπόνια του Ιπποκράτη για τον ανθρώπινο πόνο και η αφοσίωσή του στην τέχνη του ήταν τα πρώτα στοιχεία στα οποία οφείλεται το κύρος που έχει ως τις ημέρες μας η ιατρική του. Μεταξύ των αφορισμών που του αποδίδονται είναι και οι ακόλουθοι: «Όπου υπάρχει αγάπη για την ανθρωπότητα, μπορεί κάποιος να ανεύρει την αγάπη για την ιατρική τέχνη» και –εκφράζοντας την επίγνωσή του ότι στεκόταν απλώς στο κατώφλι της ιατρικής επιστήμης– «Η ζωή είναι σύντομη, η τέχνη είναι μακρά, η ευκαιρία περαστική, η εμπειρία απατηλή και η κρίση δύσκολη». Κυρίως δείχνει την υπερηφάνεια του αφοσιωμένου γιατρού για τον ευγενικό χαρακτήρα της κλίσης του στη ζωή: «Από όλες τις τέχνες, η τέχνη της ιατρικής είναι η πλέον διακεκριμένη». Πολλές από τις θεωρίες του Ιπποκράτη αναιρέθηκαν αργότερα, καθώς προχωρούσε η μελέτη της Ιατρικής, ενώ πολλές από τις μεθόδους του τροποποιήθηκαν ή απορρίφθηκαν. Ωστόσο ο Ιπποκράτης υπήρξε ο εκπρόσωπος της πρώτης δημιουργικής φάσης της Ιατρικής. Για τον λόγο αυτόν, καθώς και για το ενδιαφέρον του προς τους ασθενείς, κέρδισε τον σεβασμό τόσο προς το πρόσωπό του όσο και για το επάγγελμά του.

Ο Κόλιν Ντέιβις είναι ιστορικός. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Νίκος Λαϊνάς.

ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ

Η προέλευση και η σχέση τους με τους Έλληνες

του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Οι χριστιανοί αλβανόφωνοι κάτοικοι της Ελλάδας ουδέποτε θεωρήθηκαν ξένο σώμα στην τοπική κοινωνία. Προς επίρρωση τούτου, υπενθυμίζεται η αθρόα συμμετοχή των Αρβανιτών στον αγώνα για την εθνική παλιγγενεσία, οι συχνές επιγαμίες με γηγενείς όταν σε ορισμένα μέρη απαγορευόταν η επιμειξία με οποιονδήποτε ξένο (π.Χ. στην Αθήνα), και η αποκλειστική χρήση της ελληνικής γλώσσας όταν αυτοί κατάφεραν να ορθοποδήσουν οικονομικά και κοινωνικά.

Στη συνέχεια παρατίθενται οι επικρατέστερες επιστημονικές απόψεις για την προέλευση των ονομάτων της Αλβανίας, των Αλβανών και των Αρβανιτών, καθώς και οι σχέσεις τους με την αρχαιότητα. Ακολουθώς, εξιστορείται χρονικά η σταδιακή κάθοδος των Αρβανιτών και των Αλβανών προς τον Νότο, σε συνάρτηση με τις αιτίες αυτού του μεταναστευτικού κύματος. Στο τέλος του παρόντος πονήματος περιγράφεται επιγραμματικά και δειγματοληπτικά η κοινωνική και η οικονομική θέση των Αρβανιτών στη νεότερη εποχή, καθώς και η σημασία πολλών λέξεων και επωνύμων με αρβανίτικες ρίζες.

Απεικόνιση Αρβανιτών της Πελοποννήσου σε γκραβούρα του 19ου αιώνα.

Η σχέση Ιλλυριών και Αλβανών

Η αρχαία Ιλλυρία ήταν μια περιοχή με ασαφή γεωγραφικά όρια που, σε γενικές γραμμές, μπορεί να προσδιοριστεί στα ανατολικά παράλια της Αδριατικής Θάλασσας, από τη Βενετία έως τα Κεραύνια Όρη (ή αλλιώς Όρη της Χιμάρας), αποτελώντας το φυσικό σύνορο του Ιονίου Πελάγους με την Αδριατική Θάλασσα. Στον χώρο αυτόν διαβιούσαν σκληροτράχηλες φυλές Ιλλυριών, ασχολούμενες κυρίως με την κτηνοτροφία.

Οι πρώτες εμπορικές και πολιτισμικές επαφές μεταξύ των Ελλήνων και των Ιλλυριών χρονολογούνται από τη Μυκηναϊκή

Εποχή (1600-1100 π.Χ.) με την ίδρυση αποικιών. Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο βασιλέας των Θηβών Κάδμος και η σύζυγός του Αρμονία αναγκάστηκαν να μετοικήσουν βορειότερα, φθάνοντας μέχρι τον ποταμό Ιλλυρικό. Εκεί η Αρμονία γεννήσε τον Ιλλυριό, που όμως τον εγκατέλειψε. Παρ' όλα αυτά, ένα φίδι βρήκε το μωρό, τυλίχτηκε γύρω του και έτσι το κράτησε ζεστό για να μην πεθάνει από το κρύο. Ο Ιλλυριός ανατράφηκε από το φίδι, αποκτώντας υπεράνθρωπες δυνάμεις και όταν ενηλικιώθηκε υπέταξε όλες τις περιοχές βόρεια της Μακεδονίας, όπου οι υπήκοοί του τον θεοποίησαν και τον λάτρεψαν με

τη μορφή του φιδιού. Εν τω μεταξύ, ο πατέρας του Κάδμος είχε ήδη ιδρύσει τις πόλεις Άρπυια, Βουθόη (η σύγχρονη Μπούντβα στο Μαυροβούνιο) και Ναρώνα (στις Δαλματικές Ακτές της Κροατίας). Στους ιστορικούς χρόνους οι Κερκυραίοι ίδρυσαν την Επίδαμνο (627 π.Χ., το μετέπειτα Δυρράχιο) και οι Κορίνθιοι την Απολλωνία (δυτικά των Πρεσπών).

Αν και η ευρύτερη περιοχή στα ανατολικά παράλια της Αδριατικής μπορεί να απεκαλείτο Ιλλυρία, οι Ιλλυριοί κατοικούσαν σε πολύ πιο περιορισμένη έκταση, κυρίως μεταξύ των φυλών Λιβυρτών (στις Δαλματικές Ακτές με κέντρο τα Ιάδηρα, τη σύγχρονη Ζάρα) και των Χαόνων (απώτατο όριο της αρχαίας Ηπείρου). Οι Ιλλυριοί αναφέρονται με διάφορα ονόματα, όπως Αρδιαίοι, Πενέστες, Άβαντες κ.ά. αλλά πουθενά δεν εντοπίζεται ο όρος Αλβανός. Μόνο στην Ελληνιστική Εποχή γίνεται μνεία στον παραπάνω όρο, όπου ο Στράβωνας περιγράφει μια χώρα στον Καύκασο, κατοικούμενη από απλόικούς ανθρώπους που δεν γνώριζαν να μετρούν πάνω από το 100 και καταγίνονταν μόνο με την κτηνοτροφία.

Στην ύστερη αρχαιότητα η Ιλλυρία αποτέλεσε δεξαμενή μισθοφόρων και σκληρών πολεμιστών, από όπου προήλθαν σπουδαίοι στρατηγοί και αυτοκράτορες, όπως ο Διοκλητιανός. Την ίδια χρονική περίοδο οι Γαλάτες ρήμαζαν όλα τα Βαλκάνια, φθάνοντας μέχρι τη Μικρά Ασία, ενώ ταυτόχρονα ο γηγενής πληθυσμός είχε υποστεί αφαιμάξη λόγω της εξαναγκαστικής στράτευσης. Έτσι, λοιπόν, στην περιοχή αυτήν εγκαταστάθηκε μεγάλος αριθμός επαγγελματιών στρατιωτών κυρίως από τη Θράκη, που αναμείχθηκε με τους εναπομείναντες γηγενείς και τους απογόνους των παλαιότερων μισθοφόρων της αυτοκρατορίας. Μάλιστα, στις ανατολικές επαρχίες της Ιλλυρίας επικράτησε πληθυσμιακά αυτή η φυλετική πρόσμιξη Θρακών και Λατίνων, δημιουργώντας την αντίστοιχη ανάμεικτη διάλεκτο, που θεωρείται πρόδρομος της βουλγαρικής γλώσσας. Άλλωστε, η λέξη Βούλγαρος προέρχεται από το

bulgari, που σημαίνει φύλακας πύργου, δηλαδή συνοριοφύλακας, με τη σύγχρονη έννοια του όρου.

Οι ονομασίες Αλβανός και Αλβανία εντοπίζονται για πρώτη φορά σε βυζαντινά έγγραφα του 11ου αιώνα. Αλβανοί ονομάζονταν οι κάτοικοι στην αφετηρία της Εγνατίας οδού, που ξεκινούσε από το Δυρράχιο και έφθανε μέχρι το Βυζάντιο. Ήταν απόγονοι των προσφύγων από την περίφημη Άλβα Λόγγα, στις υπώρειες του Αλβανού όρους (20 χλμ. από τη Ρώμη), που καταστράφηκε από έκρηξη ηφαιστείου. Αργότερα ανέλαβαν χρέη φυλάκων της Εγνατίας οδού και φέρεται να είχαν ιδρύσει την Αλβανούπολη, αφού αυτοαποκαλούνταν Αλβανοί (*Albani*).

Στα βυζαντινά χρόνια η περιοχή από τα Ιωάννινα μέχρι και τη σύγχρονη Αλβανία αποτελούσε την περιφέρεια του Δεσποτάτου της Ηπείρου. Το 1272 το βόρειο τμήμα του καταλύθηκε από τους Σταυροφόρους του γαλλικού Οίκου των Ανζού (Ανδεγαυών) και ονομάστηκε *Regnum Albaniae*. Κατόπιν οι περιοχές της σύγχρονης Βόρειας Αλβανίας κυριεύθηκαν από τους Σέρβους, ενώ η ελληνική Ήπειρος ανακτήθηκε από τους Παλαιολόγους (μετά το 1261). Επί των ημερών της βασιλείας του Στέφανου Δουσάν (1308-1355) η σερβική κυριαρχία επεκτάθηκε σε όλη την Αλβανία και έφθασε μέχρι τη Θεσσαλία, ενώ οι Αλβανοί χρησιμοποιήθηκαν από τους νέους κυρίαρχους τους ως μισθοφόροι, παίρνοντας ως αντάλλαγμα την άδεια καθόδου προς τα νότια. Μετά τον θάνατο του Δουσάν οι Αλβανοί αποστάτησαν και ανάγκασαν σε φυγή πολλούς Έλληνες κατοίκους, ιδίως των περιοχών της Βόρειας Ηπείρου, πλησίον του ποταμού Γενούσου (Σκούμπιν). Εκεί υπήρχε η ιλλυρική πόλη της Άρβωνος, που διαβιούσαν ελληνικής συνείδησης αλλά αλβανόφωνοι κάτοικοι. Ονομάζονταν Αρβώνιοι ή Αρβωνίτες, εξ ου και η ονομασία Αρβανίτες, που λανθασμένως έχει ταυτιστεί με τους Αλβανούς. Εν τω μεταξύ, ο τελευταίος Βυζαντινός δεσπότης της Ηπείρου Νικηφόρος Δούκας Άγγελος προσέλαβε Τούρκους μισθοφόρους για να ανακτήσει

Ρωμαϊκό θέατρο στο Βουθροτό.

τα χαμένα εδάφη του αλλά ο αλβανικός στρατός επικράτησε (1358). Έτσι, το Δεσποτάτο της Ηπείρου περιήλθε στον έλεγχο των Αλβανών φυλάρχων Γκίνο Μπούα Σπάτα και Πέτρο Λιώσα.

Οι πρώτες εγκαταστάσεις

Η πρώτη κάθοδος των Αλβανών προς τον ελλαδικό χώρο χρονολογείται τον 12ο αιώνα. Τότε σημειώθηκαν μερικές ειρηνικές εγκαταστάσεις Αλβανών στην Ήπειρο, αποτελούμενες κυρίως από περιπλανώμενους ποιμένες. Έπειτα επεκτάθηκαν στα ορεινά της Δυτικής Θεσσαλίας, επικυρωμένες με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο (τέλη του 13ου αιώνα). Μεταξύ των ετών 1290-1315 αρκετοί Αλβανοί από τη φάρα (αλβανική λέξη που σημαίνει σπόρος, γένος) των Τόσκηδων (ή Τόσκων), που κατοικούσαν νοτιώς του ποταμού Γενούσου, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή του Φαναρίου, όπου σύντομα εξελληνίστηκαν και εκχριστιανίστηκαν. Το επόμενο χρονικό διάστημα, που οι Βυζαντινοί αναλίσκονταν με εμφύλιες διαμάχες, οι Αλβανοί βρήκαν την ευκαιρία να πυκνώσουν τις εισροές τους προς τα πρώην βυζαντινά εδάφη. Αυτοί οι Αλβανοί, οι οποίοι διεσπάρησαν στον ελλαδικό

χώρο στο πλαίσιο του σερβικού βασιλείου, ονομάστηκαν Αρβανιτόβλαχοι, ερχόμενοι σε επιμειξίες με τους παλαιότερους εποίκους από τη Βλαχία. Αυτοί δημιούργησαν τη δική τους ομώνυμη διάλεκτο και αναδείχθηκαν στον φόβο και στον τρόμο των γειτόνων τους Φράγκων (π.χ. των Καταλών στο Δουκάτο των Αθηνών).

Το 1333 δώδεκα χιλιάδες μέλη των αλβανικών φαρών των Μπουαίων, Λιάπηδων (Λιωσαίων), Μεσαριτών και Μαλακασαίων έδωσαν όρκο υποταγής στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο και εγκαταστάθηκαν σε ελληνικά εδάφη. Κατά τα έτη 1341-1355 περίπου 10.000 Τόσκηδες κατέλθαν στην Πελοπόννησο και εγκαταστάθηκαν σε περιοχές της Μαντινείας και της Μεγαλόπολης (κυρίως στο Λεοντάριο), δημιουργώντας ως κέντρο και οχυρό τους την Ταβία (τη σύγχρονη Δαβιά, μεταξύ Τρίπολης και Βυτίνας).

Μετά τον θάνατο του Δουσάν οι Αλβανοί υποτελείς του φύλαρχοι επαναστάτησαν. Στο Δυρράχιο επικράτησαν οι οικογένειες των Θώπια και Μουζάκη, που η τελευταία έφθασε μέχρι την Καστοριά για βραχύ χρονικό διάστημα. Ο Πέτρος Λιώσας κυριεύσε την Άρτα και το κάστρο των Ρωγών

(ή Βουχετίου, μεταξύ της Πρέβεζας και των Ιωαννίνων), καθώς ο Γκίνος Σπάτας έθεσε υπό τον έλεγχό του το Αγγελόκαστρο και τον Αχελώο (σύγχρονη Παλαιομάνινα). Ακολουθώντας, ο Γκίνος Σπάτας εξεδίωξε τον Λιώσα από την Άρτα και επεκτάθηκε μέχρι τη Ναύπακτο, την οποία ήλεγχαν οι Ανζού. Η διακυβέρνηση του Σπάτα θεωρείται μάλλον ήπια, αφού σε αυτή τη διάρκεια δεν σημειώθηκε κανένα επαναστατικό κίνημα. Άλλωστε ο γηγενής ελληνικός πληθυσμός είχε εξουθενωθεί από τους πολυετείς πολέμους στα πατρογονικά του εδάφη, όπου Βυζαντινοί δεσπότες, Νορμανδοί, Γάλλοι, Ενετοί, Καταλανοί, Ναβαρραίοι, Σέρβοι, Αλβανοί και Οθωμανοί πολεμούσαν όλοι εναντίον όλων. Στην προκειμένη περίπτωση θα ταίριαζε απόλυτα η φράση «δύο γάιδωροι μαλώνανε σε ξένο αχυρώνα». Οι Έλληνες αντιμετώπισαν με παθητικότητα αυτές τις διενέξεις, με αποτέλεσμα να σημειωθεί σημαντική αύξηση του πληθυσμού, ενώ η ουδέτερη στάση τους επιδοκιμάστηκε με ηπιότητα από τον εκάστοτε ξένο κατακτητή.

Στα Ιωάννινα δυνάστευσε ο Θωμάς Πρελιούμποβιτς (γαμπρός του Σέρβου ηγεμόνα Συμεών Ούρεση). Επί 17 συναπτά έτη απέκρουε τις επιθέσεις των Μαλακασαίων και των Λιωσαίων, ενώ συνάμα κράτησε ιδιαίτερος εκθρική στάση εναντίον των Ελλήνων, ώπου στις 23 Δεκεμβρίου 1385 θανατώθηκε από τους ίδιους τους σωματοφύλακές του. Τότε η χήρα σύζυγός του Μαρία Αγγελίνα Παλαιολογίνα νυμφεύθηκε τον Ησαύ Μπουαντελμόντι από τον ιταλικό Οίκο των Ατζαγιόλι (αυθέντες του Δουκάτου των Αθηνών), ο οποίος αντιστάθηκε σθεναρά στις επιθέσεις του Σπάτα και υπήρξε προστάτης των ελληνορθόδοξων υπηκόων του. Μετά τον θάνατο της συζύγου του ο Μπουαντελμόντι παντρεύτηκε την αδελφή του Σπάτα, οπότε ο Σπάτας ενίσχυσε τη δύναμή του, προκαλώντας την αντίδραση του σουλτάνου Βαγιαζίτ Α'. Πράγματι, τα οθωμανικά στρατεύματα συγκρούστηκαν με τα αλβανικά του Σπάτα στη μάχη του Δρίσκου (ανατολικά των Ιωαννίνων), όπου τα οθωμανικά κατανική-

θηκαν. Τελικά, ο Μπουαντελμόντι απεβίωσε άτεκνος και τον διαδέχθηκε ο ανιψιός του Κάρολος Α' Τόκκος, παλατινός κόμης της Κεφαλληνίας.

Οι συνεχείς και αιματηρές διενέξεις των κυβερνητών των Ιωαννίνων (Πρελιούμποβιτς και Μπουαντελμόντι) εναντίον των Αλβανών (Σπαταίων και Λιωσαίων) ανάγκασαν πολλούς από τους Λιωσαίους να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να μετοικήσουν στην Αττική (1382). Την ίδια χρονική περίοδο ο δεσπότης του Μυστρά Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος κάλεσε άλλους 10.000 Αρβανίτες από την Ακαρνανία και τη Θεσσαλία να εγκατασταθούν στα εδάφη της επικράτειάς του, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο τους πρώτους αρβανίτικους θύλακες του Μοριά. Ο Βυζαντινός ηγεμόνας επεδίωξε την έλευση των συγκεκριμένων εποίκων, προκειμένου να τονώσουν την κτηνοτροφία της περιοχής και τα στρατεύματά του, αφού είχαν τη φήμη εξαιρετών τοξοβόλων. Έτσι, ο Παλαιολόγος τους παρχώρησε σημαντικές εκτάσεις γης στον Ασωπό, στις Γερωνθρές, στο Έλος, στην Επίδαυρο Λιμηρά, στον Ζάρακα κ.α.

Ο ταραχώδης 15ος αιώνας

Κατά το χρονικό διάστημα 1418-1425 αρκετές αλβανικές οικογένειες έφθασαν στην Αττική κατόπιν αδείας του επικυρίαρχου του Δουκάτου των Αθηνών βασιλιά Πέτρου Δ' της Αραγωνίας. Η αιτία της φυγής τους από την Ήπειρο ήταν η κατάλυση του «αλβανικού δεσποτάτου» από τον παλατινό κόμη της Κεφαλληνίας. Στην Αττική έφθασαν κυρίως γεωργοί και εγκαταστάθηκαν σε χωριά, που μέχρι σήμερα φέρουν τα ονόματα των φυλάρχων τους. Η παρουσία τους ήταν χρήσιμη τόσο στην υπηρεσία των Αθηναίων και των Φράγκων πλουσίων όσο και στην αμυντική ενίσχυση του Δουκάτου. Μάλιστα, το 1425, όταν 300 οικογένειες Αρβανιτών αποφάσισαν μονομερώς να μεταβούν στην Εύβοια, ο Αντώνιος Α' Ατζαγιόλι διαμαρτυρήθηκε έντονα προς την Ενετική Πολιτεία ζητώντας την επιστροφή των εποίκων.

Η φάρα των Λιόπεσι πέρασε από μια κορυφή της Πάρνηθας, η οποία φέρει έως

Η Αγορά των Αθηνών. Σε πρώτο επίπεδο οι καθημένες γυναίκες είναι Αρβανίτισσες (έργο του Έντουαρντ Ντόντγουελ, 19ος αιώνας).

σήμερα το όνομα Λιόπια (700 μ. υψόμετρο) και εγκαταστάθηκε στον αρχαίο αττικό δήμο της Παιανίας. Ακολούθως, οι Σπαταίοι εποίκησαν την αρχαία Ερχία και οι Πικερναίοι την αρχαία Τείθρα (το σύγχρονο Πικέριμ). Επίσης, ο σύγχρονος Δήμος Κορωπίου έλαβε το όνομά του από τον φύλαρχο Κορωπή, ο οποίος ήλεγχε και τις αλβανόφωνες περιοχές της Βάρης-Βάρκιζας. Μάλιστα, ο απόγονός του Δημήτριος Κορωπής βρήκε ηρωικό θάνατο στη μάχη του Μαραθώνα, πολεμώντας στο πλευρό του Γιάννη Γκούρα (1824). Σημειωτέον ότι το σύγχρονο Κορωπί δεν θα πρέπει να συγχέεται με τον αρχαίο δήμο της Κρωπίας, ο οποίος βρισκόταν στη θέση Στεφάνι, στην περιοχή των Λιοσίων. Ο τελευταίος Αρβανίτης φύλαρχος που εγκαταστάθηκε στα Μεσόγεια Αττικής ήταν ο Μαρκόπουλος. Ο Ατθαγιόλι του έδωσε τον πιο γόνιμο κλήρο γης στη θέση του αρχαίου δήμου των Αγνουσίων, παίρνοντας από ένα τμήμα των υπολοίπων όμορων ιδιοκτητών (του Κορωπή, του Λιόπεσι και του Σπάτα). Το γεγονός αυτό υπήρξε η πρώτη αιτία για την έναρξη της διαμάχης μεταξύ των χωριών Μαρκοπούλου και

Κορωπίου, η οποία διήρκεσε έως τη σύγχρονη εποχή. Μάλιστα, με τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους το Μαρκόπουλο αναδείχθηκε σε δημαρχιακή έδρα των πέριξ χωριών, παρά το γεγονός ότι το Κορωπί ήταν το πολυπληθέστερο. Έτσι, λοιπόν, ξέσπασαν τα «δημαρχιακά» (1847), συνεχίζοντας μια «μακρά παράδοση αντιπάθειας» των δύο δήμων.

Στην Πελοπόννησο η κατάσταση ήταν πιο πολεμική, συγκριτικά με την Αττική. Ο Τουραχάν πασάς είχε υποτάξει σχεδόν ολόκληρο τον Μοριά (Πριγκιπάτο Αχαΐας). Σθεναρή αντίσταση βρήκε έξω από την Τριπολιτσά, όπου Αρβανίτες αντιμετώπισαν με γενναιότητα τα οθωμανικά στρατεύματα (1423). Τελικά, οι Αρβανίτες ηττήθηκαν και ο πασάς διέταξε την κατασκευή ενός πύργου (κατ' άλλους πυραμίδας) με 800 κεφάλια Αρβανιτών. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης οι αδελφοί Παλαιολόγοι έριζαν για το Δεσποτάτο του Μυστρά, αφήνοντας την επικράτειά τους στην τύχη της. Τότε οι Αρβανίτες της περιοχής ανακήρυξαν δεσπότη τον Μανουήλ Καντακουζηνό αλλά ο Δημήτριος Παλαιολόγος κάλεσε τον

γιο τού Τουραχάν για βοήθεια και επέβαλε την εξουσία του.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1460, μετά τον θάνατο του εθνικού ήρωα των Αλβανών Σκεντέρμπεη και τις οθωμανικές προσπάθειες για κατάλυση των τελευταίων φραγκικών και βυζαντινών θυλάκων στον ελλαδικό χώρο, οι Αρβανίτες του Μοριά αντιστάθηκαν σθεναρά στις ορδές του Μωάμεθ Β'. Εν τέλει όμως εκάμφθησαν και πολλοί μετέβηκαν στα νησιά του Αργοσαρωνικού για να σωθούν. Πρώτος τους σταθμός ήταν η Ύδρα και ακολούθησαν ο Πόρος και οι Σπέτσες, καθώς και η Άνδρος στις Κυκλάδες. Τα νησιά αυτά φαίνονταν έρημα, αφού στα παράλια δεν υπήρχε κανένας οικισμός. Ωστόσο, οι λιγοστοί εναπομείναντες γηγενείς είχαν μεταφερθεί στην ενδοχώρα, ζώντας κρυμμένοι σε δυσπρόσιτους οικισμούς για να γλυτώσουν από τους πειρατές. Αργότερα, μετά τα Ορλωφικά, πολλοί κατατρεγμένοι από την Πελοπόννησο βρήκαν καταφύγιο εκ νέου στα νησιά του Αργοσαρωνικού, υιοθετώντας έκτοτε επώνυμο δηλωτικό της προέλευσής τους (π.χ. Αργίτης, Μοραΐτης, Τριπολιτσιώτης κ.λπ.). Γενικότερα, η Ύδρα, επειδή ήταν πιο πτωχό νησί, φιλοξένησε τους πιο τραχείς Αρβανίτες, ενώ αντιθέτως οι Σπέτσες αναδείχθηκαν σε τόπο καταγωγής αρχοντικών γενεών.

Όσον αφορά τα τελευταία ψήγματα του στρατού του Σκεντέρμπεη, περίπου 200 πολεμιστές του μετέβησαν στα απρόσιτα ορεινά της Κεντρικής Ηπείρου (Κασσιόπια όρη) υπό την αρχηγία των Μποτσαραιών και των Τζαβελαίων. Εκεί αναμείχθηκαν με το εντόπιο στοιχείο και σταδιακά εξελληνίστηκαν, δημιουργώντας τους πρώτους πυρήνες των θρυλικών Σουλιωτών.

Την ίδια χρονική περίοδο οι Οθωμανοί ξεκίνησαν τις προσπάθειες για τον προσεταιρισμό των Αλβανών, παραχωρώντας τους αρματολίκια και δερβένια (περάσματα) με αντάλλαγμα τον εξισλαμισμό τους. Την πιο σθεναρή αντίσταση σε αυτή την πολιτική επέδειξαν οι Αλβανοί κυρίως της Αττικής και της Βοιωτίας. Παρέμειναν χριστιανοί και δεν σαγηνεύθηκαν από τα δώρα των Οθωμανών, γι' αυτό αρκετοί αναγκάστη-

καν να μετοικήσουν στην Εύβοια και από εκεί να ασχοληθούν με τα θαλάσσια επαγγέλματα. Ωστόσο, ακόμη και οι εξισλαμισμένοι Αλβανοί ένωσαν εγγύτερα των Ελλήνων παρά των Τούρκων.

Στα στενά περάσματα μεταξύ της Πάρνηθας και του Κιθαιρώνα οι Αρβανίτες αντιστάθηκαν ηρωικά στους Οθωμανούς. Ωστόσο, έπειτα από έναν χρόνο μαχών αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν, αποδίδοντας 100 γρόσια ετησίως στον σουλτάνο, κέρδισαν, όμως, το δικαίωμα ιδιοκτησίας των αγρών και των δασών της περιοχής, ενώ θα διατηρούσαν την αυτοδιάθεσή τους και το προνόμιο για συγκρότηση ενός στρατιωτικού σώματος από γηγενείς. Έτσι, λοιπόν, στην ευρύτερη περιοχή της ορεινής Τανάγρας ιδρύθηκαν τα Δερβενοχώρια, όπως τα Βίλλια, τα Κούντουρα, τα Σκούρτα, η Χασιά κ.ά., τα οποία έλαβαν και την ονομασία Ελευθεροχώρια, λόγω του ιδιαίτερου καθεστώτος αυτονομίας που απολάμβαναν έως και το 1821. Μια emblemατική μορφή Αρβανίτη από τα Ελευθεροχώρια ήταν ο Αθανάσιος Σκουρτανιώτης, ο οποίος μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία, ίδρυσε μονάδα επίλεκτων μαχητών, συμμετείχε στην απελευθέρωση των Αθηνών και πολέμησε στο πλάι του Υψηλάντη κατά την τελευταία μάχη του Αγώνα στην Πέτρα Βοιωτίας, το 1829.

Την περίοδο του εξισλαμισμού τους αρκετοί σκληροτράχηλοι Αλβανοί εγκαταστάθηκαν στις ανατολικές υπώρειες του Ταϋγέτου, πλησίον της Μάνης. Εκεί, ίδρυσαν τα Μπαρδουνοχώρια, που σταδιακά ενισχύθηκαν από τους πασάδες για τον έλεγχο των ατίθασων Μανιατών. Τον 15ο αιώνα, λοιπόν, παρατηρήθηκε η έντονη αναβίωση του βάρβαρου εθίμου του μασχαλισμού. Πρόκειται για συνήθεια από την ομηρική εποχή, που με το πέρασμα των αιώνων όμως είχε ατονήσει. Σύμφωνα με αυτό, οι φονιάδες έκοβαν διάφορα μέλη του νεκρού θύματός τους (αφτιά, μύτες, δάκτυλα, ακόμη και ολόκληρα χέρια από το ύψος του ώμου), τα ταρίχευαν και τα κρεμούσαν σαν περιλαίμια, δένοντας την άκρη τους στη μασχάλη (εξ ου και μασχαλισμός). Στην αρχαιότητα αυτό το έθιμο

Αρβανίτες της Ηπείρου (έργο του Α. Πρετιόζι, 19ος αιώνας, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).
ΔΕΞΙΑ: Σουλιώτης πρόσφυγας στην Κέρκυρα.

ενδεχομένως να είχε και αποτροπαϊκό χαρακτήρα για τον εξορκισμό της ψυχής του νεκρού αλλά στα νεότερα χρόνια προφανώς είχε ρόλο εκφοβισμού των συγγενών του θύματος για την αποφυγή της βεντέτας. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια των γλεντιών τοποθετούσαν τα ακρωτηριασμένα μέλη μέσα σε κούπες, από τις οποίες έπιναν κρασί, ούτως ώστε να προκαλέσουν τον τρόπο στους επιδοξους εκδικητές τους. Έτσι, ο μασχαλισμός κατέστη αρκετά δημοφιλής στα Μπαρδουνοχώρια και στη Μάνη, που κράτησε έως τον 19ο αιώνα.

Οι Αλβανοί της Πελοποννήσου καθιέρωσαν ένα ιδιότυπο φεουδαρχικό σύστημα που μάλλον έμοιαζε με οικογενειοκρατία. Σταδιακά τα σπίτια των φυλάρχων μετατράπηκαν σε φρουρία και αργότερα σε πύργους, σε σημείο όπου, έναν αιώνα μετά, να εντοπίζονται 46 πύργοι μόνο στα Μπαρδουνοχώρια. Ο ανταγωνισμός Μανιατών και Μπαρδουνιωτών ήταν μεγάλος και οι πύργοι αμφοτέρων είχαν καταστεί τα οικογενειακά τους ορμητήρια.

18ος αιώνας και «εξαλβανισμός»

Η δεύτερη φάση έλευσης Αλβανών στην Πελοπόννησο πραγματοποιήθηκε στην Ηλεία περί το 1718. Εκείνη την εποχή οι Οθωμανοί εγκατέστησαν τους αιμοβόρους Λαλαίους (ή Λαλιώτηδες) στο ομώνυμο χωριό για τον έλεγχο των ενετικών αποικιών στα παράλια της Δυτικής Πελοποννήσου. Με το πέρασμα των αιώνων οι Λαλαίοι και οι Μπαρδουνιώτες έγιναν οι ισχυρότεροι διώκτες των χριστιανών (Αρβανιτών και Ελλήνων), με αποκορύφωμα της εγκληματικής δράσης τους τα αντίποινα για τα Ορλωφικά. Από το 1770, λοιπόν, 18.000-50.000 Αλβανοί επέφεραν τον όλεθρο στην Πελοπόννησο, αρπάζοντας, καταστρέφοντας, θανατώνοντας τον ανδρικό πληθυσμό και πωλώντας τα γυναικόπαιδα στα σκλαβοπάζαρα. Στη συνέχεια, αφού δεν είχαν να αρπάξουν τίποτα άλλο, επέβαλαν τοκογλυφικό δανεισμό όσων είχαν παραμείνει στις εστίες τους με τόκο 60%, θεωρώντας ότι οι ντόπιοι είχαν κρυμμένους θησαυρούς. Κατόπιν τούτων, οι Αλβανοί

στράφηκαν εναντίον των Τούρκων, αφού συνειδητοποιήσαν ότι δεν είχαν τίποτα άλλο να αρπάξουν από τους Έλληνες. Η περίοδος του ολέθρου διήρκεσε εννέα χρόνια, οπότε οι Οθωμανοί, σε συνεργασία με τους Έλληνες κλέφτες, κατάφεραν να εκδιώξουν τους πολεμοχαρείς αυτούς Αλβανούς. Τότε οι Μπαρδουνιώτες εγκατέλειψαν τις εστίες τους άρον άρον και κλείστηκαν στην Τριπολιτσά, όπου οι περισσότεροι θανατώθηκαν, ενώ ελάχιστοι κατάφεραν να επιστρέψουν

στην Αλβανία. Αντίστοιχη μοίρα είχαν και οι Λαλαιοί. Ωστόσο, υπήρχαν και οι εξαιρέσεις. Η αρβανίτικη οικογένεια των Ισμαηλαίων επέδειξε ηρωική και φιλελληνική στάση, διατηρώντας αργότερα αδελφική αγάπη με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

Γενικότερα, κατά τους πρώτους αιώνες της έλευσης των Αλβανών και των αλβανόφωνων πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο οι νεοφερμένοι αντιμετωπίστηκαν ισότιμα με τους γηγενείς Έλληνες από την κεντρική

Γαμήλιο γλέντι Αρβανιτών της Αττικής. ΚΑΤΩ: Αρναούτηδες εν ώρα προσευχής.

εξουσία του Βυζαντίου. Έτσι, λοιπόν, έτυχαν ευνοϊκής μεταχείρισης συγκριτικά με τις συνθήκες διαβίωσής τους στις εμπόλεμες ζώνες της Ηπείρου. Όταν οι εξωτερικοί κίνδυνοι (Σλάβοι, Σταυροφόροι και Οθωμανοί) άρχισαν να απειλούν την ύπαρξη του βυζαντινού κράτους, αυτοί τάχθηκαν στο πλευρό των Ελλήνων τόσο προς ίδιον συμφέρον, ώστε να μην περιπέσουν σε καθεστώς δουλείας, όσο και επειδή είχαν αποκτήσει ελληνική συνείδηση.

Τους επόμενους αιώνες και στην καρδιά της οθωμανικής περιόδου (17ος-18ος αιώνας) συνέβη το εξής παράδοξο. Ενώ όσο υπήρχαν βυζαντινοί πυρήνες οι αλβανόφωνοι πληθυσμοί εξελληνίζονταν και εκχριστιανίζονταν, πλέον οι ελληνόφωνοι και ελληνικοί πληθυσμοί της υπαίθρου άρχισαν να ομιλούν την Αλβανική. Τούτο βέβαια έχει μια πολύ λογική εξήγηση. Οι παραμεθόριες περιοχές, οι παράκτιοι οικισμοί και τα απομονωμένα χωριά ήταν απροστάτευτα από τον κρατικό μηχανισμό των Οθωμανών και γίνονταν εύκολη λεία στους πειρατές και στους ληστές. Επιπλέον, ύστερα από κάθε επαναστατικό κίνημα (που ολόένα και πυκνώνουν τις τελευταίες δεκαετίες) τα αντίποινα των Οθωμανών ήταν πολύ άγρια εις βάρος των χριστιανικών πληθυσμών. Έτσι, λοιπόν, πολλοί Έλληνες χριστιανοί αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν την αλβανική γλώσσα, ακόμη και να εξισλαμιστούν φαινομενικά, ούτως ώστε να μην εξοντωθούν από τους αλλόθρησκους Τουρκαλβανούς (Αλβανοί που είχαν εξισλαμιστεί και είχαν ενταχθεί στον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό). Φυσικά, επρόκειτο για κεκαλυμμένο εξαλβανισμό ή εξισλαμισμό ορισμένων Ελλήνων για λόγους επιβίωσης. Οι τελευταίοι που προέβησαν σε αυτή την τακτική ήταν οι κάτοικοι του Αμαρουσίου, της Λυκόβρυσης (τότε ονομάζονταν Κουκουβάουνες) και του Μενιδίου. Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρήθηκαν και στην Κεντρική και στη Βόρεια ηπειρωτική Ελλάδα, όπου πολλοί γηγενείς Έλληνες άρχισαν να μιλούν την αρμανική διάλεκτο (Κουτσοβλαχική) για να γλυτώσουν από το μένος των εισβολέων.

Αρβανίτικα παρωνύμια που έγιναν επώνυμα

Στη σύγχρονη εποχή πλήθος λέξεων με αλβανική προέλευση έχει επιβιώσει στην καθομιλουμένη ελληνική γλώσσα. Αρχής γενομένης από την ίδια την έννοια του Αρβανίτη, η οποία απέκτησε διάφορες σημασίες. Πρωτίστως ο Αρβανίτης προσδιόριζε τον εξελληνισμένο Αλβανό ή τον αλβανόφωνο Έλληνα. Με το πέρασμα των αιώνων, όμως, με το ίδιο προσωνύμιο αποκαλούνταν γενικώς οι ληστές (επειδή υπήρχε πλήθος αλβανικών συμμοριών), οι επαγγελματίες στρατιώτες ανεξαρτήτως εθνικότητας (υπό την υπηρεσία κυρίως των Φράγκων ηγεμόνων της πρώην Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και των Ελλήνων πριγκίπων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες) και οι βρώμικοι χωρικοί. Επίσης, στην Αττική Αρβανίτες αποκαλούνταν οι αλβανικής καταγωγής κάτοικοι της Πλάκας, που είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή του Μακρυγιάννη, ενώ στην Ήπειρο με το ίδιο προσωνύμιο αποκαλούσαν τον βόρειο άνεμο, λόγω της σφοδρότητάς του. Τέλος, στη Μάνη είναι διαδεδομένο το επώνυμο Αρβανίτης, που αποδιδόταν ως προσωνύμιο σε τραχείς κατοίκους.

Ακολουθως, η λέξη Αρναούτης-Αρναούτογλου υποδήλωνε τον Αλβανό από τη Βόρεια (Ανω) Αλβανία, ενώ η κατάληξη -ογλου αποδόθηκε από τους Τούρκους, όταν αναφέρονταν σε αξιωματούχους του κράτους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, αρκετοί Αρβανίτες αγωνιστές του 1821 έφεραν το επώνυμο Αρναούτης, έχοντας τόπο προέλευσης κυρίως την Κύμη Ευβοίας, την Παρνασίδα και τη Σμύρνη. Αντιστοίχως, ενδεικτικά αναφέρεται ο αλβανικής καταγωγής Αβδούλ μπέης Αρναούτογλου, ο τελευταίος διοικητής της Τρίπολης, του οποίου η κόρη, η Αντιλλέ, βαφτίστηκε χριστιανή από τον Καποδίστρια με το όνομα Χαρίκλεια και προικίστηκε με 1.000 στρέμματα στις Μυκήνες.

Στην κοινωνία των Αρβανιτών σημαίνουν θέση είχαν οι βλάμηδες, δηλαδή οι αδελφοποιτοί. Με μια θρησκευτική τελετή, δύο άνδρες έδιναν όρκο φιλίας, όπου ο βλάμης θα αγαπούσε περισσότερο τον φίλο του πα-

ρά τη ζωή του. Αργότερα οι Φιλικοί ονόμασαν βλάμη τον πρώτο βαθμό μύησης των μελών της Εταιρείας, ενώ στα νεότερα χρόνια βλάμηδες αποκαλούνταν οι συνοδοί του γαμπρού στην εκκλησία και οι τολμηροί (μάγκες).

Από τις πιο ισχυρές οικογένειες της Ύδρας και αργότερα ολόκληρης της Ελλάδας ήταν οι Κουντουριώτηδες. Ήταν αρβανίτικης καταγωγής με προπάτορα τον Ζέρβα από την Κοκκινιά Τροιζηνίας. Περί το 1580 ο Ζέρβας εγκαταστάθηκε στην Ύδρα, από όπου κάποιος απόγονός του (παιδί ή εγγόνι του) βαπτίστηκε χριστιανός από έναν κάτοικο των Κουντούρων στα Μέγαρα. Το παιδί έζησε για μεγάλο χρονικό διάστημα στα Κούντουρα και όταν επέστρεψε στην Ύδρα το περιέπαιζαν λόγω της ιδιαίτερης ενδυμασίας του, αποκαλώντας το Κουντουριώτη. Κατ' αυτόν τον τρόπο το προσωνύμιο μετατράπηκε σε επώνυμο.

Η τουρκικής προέλευσης λέξη λεμπέσης σήμαινε τον Αλβανό άτακτο στρατιώτη που είχε διαταχθεί να φυλάει διάφορα περάσματα. Αργότερα, την περίοδο των Ορλωφικών, οι ελληνόφωνοι και οι αλβανόφωνοι επαναστάτες που πλαισίωσαν το κίνημα του Μητρομάρα στην Αττική ονομάστηκαν Λεμπέσηδες. Αυτοί κατέτρεξαν τους Οθωμανούς της περιοχής και δραστηριοποιήθηκαν πειρατικά στα παράλια μεταξύ της Αττικής και της Εύβοιας, έχοντας ως ορμητήριο τη Σαλαμίνα. Απόρροια της δράσης των Λεμπέσηδων ήταν οι αλβανόφωνοι να καλλιεργήσουν μεγάλη αντιπάθεια προς τους Τουρκαλβανούς, διότι αυτοί ανέπτυξαν ιδιαίτερος σκληρή στάση εις βάρος των χριστιανικών πληθυσμών ανεξαρτήτως καταγωγής.

Ένα από τα πιο διαδεδομένα αρβανίτικα επώνυμα είναι αυτό των Λιάπηδων. Αρχικά Λιάπης απεκαλείτο όποιος είχε προέλευση από την περιοχή της Λιαπουράς (Νοτιοδυτική Αλβανία). Το όνομα αυτό είναι παραφθορά της αρχαίας ιταλικής αποικίας Ιαπυγίας (ή Ιαπουρίας), στα Ακροκεραύνια όρη, που είχε ιδρυθεί από κατοίκους της Απουλίας. Στην ιλλυρική γλώσσα η Λιαπουρά έφερε την ονομασία Αρμπρί, η οποία δεν

ήταν άλλη από την αρχαία ελληνική πόλη Άρβανο. Πιθανότατα, λοιπόν, ο προσδιορισμός Αρβανίτης να αποδόθηκε πρώτα στους Λιάπηδες και αργότερα στους υπόλοιπους ελληνόφωνους Αλβανούς ή στους αλβανόφωνους Έλληνες από την ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου. Ωστόσο, οι Λιάπηδες ήταν αλβανική φυλή που εμφανίστηκε τον 14ο-15ο αιώνα και εξιλασμίστηκε τον 17ο αιώνα, έχοντας ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα την αυτοδικία. Ακολούθησαν αρκετούς φύλαρχους στην καθοδή τους προς τον Νότο, ενώ αργότερα επάνδρωσαν το αλβανικό τμήμα του στρατού του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Στα νεότερα χρόνια η λέξη λιάπης απέκτησε υποτιμητική σημασία, με την έννοια του άρπαγα και του ατημέλητου.

Στη Νότια Εύβοια ήταν ευρέως διαδεδομένοι οι σαμπάνηδες (ή γιαμπάνηδες). Επρόκειτο για έναν αρβανίτικο χαρακτηρισμό που χρησιμοποιούσαν κυρίως οι Τούρκοι για να περιγράψουν τους μη θερμούς πιστούς του Ισλάμ. Ιδίως μετά το 1470 οι χριστιανοί κάτοικοι εξισλαμίζονταν εικονικά για να γλυτώσουν τη ζωή ή την περιουσία τους από τους κατακτητές. Αυτοί, λοιπόν, αποκαλούνταν υποτιμητικά σαμπάνηδες.

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αλλά και στα επαναστατικά χρόνια, πολλοί Αρβανίτες επικεφαλής κλέφτικων ομάδων έδωσαν αρβανίτικα παρωνύμια σε Έλληνες γηγενείς συναγωνιστές τους, τα οποία υπερτέρησαν έναντι των αρχικών επωνύμων τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν αυτό του Κώτσου Σαρρή, που έμεινε στην ιστορία ως Βογήλης (δηλαδή κοντός) με ονοματοθέτη τον Σκουρτανιώτη. Παρομοίως, επικράτησαν τα επώνυμα Γκκιάτης (ψηλός), Μπάρδης (λευκός), Στέκας (στενός), Πρίφτης (παπάς), Χούντας (μακρομύτης) κ.ά.

Οι Αρβανίτες στα νεότερα χρόνια

Λίγο πριν από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους όσοι Αλβανοί, Έλληνες και Τούρκοι κάτοικοι της Ρούμελης και του Μοριά δεν αισθάνονταν Έλληνες εγκατέ-

Άποψη του Ναού του Ηφαίστου στην Αθήνα. Σε πρώτο επίπεδο Αρβανίτες αγρότες αλωνίζουν δημητριακά υπό την επίβλεψη του Οθωμανού υπηρέτη, ο οποίος συνοδεύει τον γιο του αφεντικού του. Αριστερά Αρβανίτες σε πρόχειρο στέγαστρο (έργο του Τζέιμς Στιούαρτ, 18ος αι., Μουσείο Βικτορίας και Αλβέρτου, Λονδίνο).

λειψαν τις εστίες τους οικειοθελώς και μετοίκησαν βορειότερα, πλησιέστερα του κέντρου διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αντιθέτως, όσοι από τους μη Έλληνες αισθάνονταν Έλληνες παρέμειναν στον τόπο τους και ενσωματώθηκαν πλήρως με τους ντόπιους. Με την έλευση του Όθωνα πολλοί πλούσιοι και πρώην οπλαρχηγοί Αρβανίτες εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα και σταδιακά ανελίχθηκαν οικονομικά και πολιτικά (π.χ. Κουντουριώτηδες, Μερκούρηδες, Πάγκαλοι, Ράλληδες κ.ά.). Όσοι Αρβανίτες ήταν κατώτερου οικονομικού και μορφωτικού επιπέδου παρέμειναν στα χωριά, ασχολούμενοι με τις αγροτικές εργασίες. Σε αυτές τις περιπτώσεις και έως το α' μισό του 20ού αιώνα οι γυναίκες Αρβανίτισσες μιλούσαν κυρίως τη δική τους διάλεκτο, διότι αυτή μάθαιναν από τη μητέρα τους και αυτή δίδασκαν στα παιδιά τους. Οι άνδρες Αρβανίτες ήταν δίγλωσσοι, αφού διδάσκονταν την Ελληνική στο σχολείο και αργότερα στη στρατιωτική τους θητεία. Μάλιστα, στα τέλη του 19ου

αιώνα τα φτωχά κορίτσια των Αρβανιτών (κυρίως από το Χαλάνδρι και το Μαρούσι) συνηθίζονταν να εργάζονται ως εσώκλειστες οικιακές βοηθοί στα σπίτια των πλουσίων Αθηναίων. Έπρεπε να πάψουν να χρησιμοποιούν τα Αρβανίτικα («*αλ μπιρίστ*») και να μάθουν την Ελληνική («*σκληρίστ*», με την έννοια της σκληρότητας των αφεντάδων τους). Παρ' όλα αυτά, τα Αρβανίτικα εξελίχθηκαν σε μια συνθηματική (επιτηδευμένη) γλώσσα, που τη μιλούσαν και μη Αρβανίτες για λόγους επίδειξης, όπως οι ναυτικοί για να καταδείξουν τη «γενναιότητά» τους.

Οι Αλβανοί δεν ήταν ανέκαθεν εχθρικοί προς τους Έλληνες. Τουναντίον, με εξαίρεση τους Τουρκαλβανούς, πολλάκις ενστερνίστηκαν κοινούς στόχους με τους Έλληνες και επεδίωξαν την καλή γειτονία. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι με τη λήξη της Επανάστασης ο Μεγάλος Βεζίρης Ρεσίτ πασάς κάλεσε στο Μοναστήρι όλους τους Αλβανούς φύλαρχους (περί τα 400-500 άτομα) που είχαν πολεμήσει εναντίον των Ελλήνων για να τους παραθέσει γεύμα και

Οι Αρβανίτες αποτελούν συστατικό στοιχείο του σημερινού ελληνικού λαού. Όταν ξεκίνησε η Ελληνική Επανάσταση ολόκληρη η Αττική, καθώς και μεγάλο μέρος της Κορινθίας, της Αργολίδας, της Βοιωτίας, της Φθιώτιδας και της Εύβοιας, κατοικούνταν από Αρβανίτες. Στη λιθογραφία του 19ου αιώνα απεικονίζεται ζευγάρι Αρβανιτών της Αττικής.

να τους αποδώσει τους μισθούς τους (περί το 1830). Επειδή όμως υπήρχαν πληροφορίες ότι πολλοί εξ αυτών είχαν συνεργαστεί με Έλληνες, επιδιώκοντας τη δημιουργία συνομοσπονδίας για την εκδίωξη των Οθωμανών, ο πασάς διέταξε την εκτέλεση όλων μετά το γεύμα. Ακόμη και κατά την περίοδο της ανάπτυξης του αλβανικού εθνικισμού με υποκινητή την ιταλική προπαγάνδα, οι Αλβανοί κάτοικοι της περιφέρειας του Ελβασάν (και όχι μόνο) αυτοαποκαλούνταν Έλληνες και τη χώρα τους Ήπειρο, αντί για Αλβανία, θεωρώντας πρόγονό τους τον Πύρρο.

Κανείς Αρβανίτης δεν αποκαλεί ούτε θεωρεί τον εαυτό του Αλβανό. Αντιθέτως, εάν κάποιος τον χαρακτηρίσει έτσι θα εκληφθεί ως μεγάλη προσβολή. Μάλιστα, από τη δική τους προφορική παράδοση (και στα σύγχρονα χρόνια τούτο έχει βάσιμες επισημονικές ενδείξεις) εθεωρείτο ότι οι Αρβανίτες ήταν εξαλβανισμένοι Έλληνες της Ηπείρου, οι οποίοι κατήλθαν προς τα νότια, λόγω των πολέμων.

Κατά τη διάρκεια πολλών αιώνων σημειώθηκαν προσμειξίς ελληνικών και αλβανικών φύλων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός διγλωσσού πληθυσμού με έντονη όμως ελληνική συνείδηση. Αυτοί ήταν οι Αρβανίτες, οι οποίοι ήλθαν στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο μαζί με Αλβανούς, όταν η Βυζαντινή Αυτοκρατορία παρέπαιε και ξένοι κατακτητές θέλησαν να σφετεριστούν τα εδάφη της. Άλλωστε, ενώ ορισμένοι «όψιμοι πατριώτες» κρίνουν την ελληνική καταγωγή βάσει της γέννησης, οι Αρβανίτες απέδειξαν την ελληνικότητά τους με τη θυσία τους για την Ελλάδα.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- C. Castellan, *Η ιστορία των Βαλκανίων: 14ος-20ός αιώνας*, εκδ. Γκοβόστη: Αθήνα, x.x..
 A. Ducellier, *Αλβανοί στην Ελλάδα (13ος-15ος αιώνας)*, εκδ. ιδρύματος Γουλανδρή-Χορν: Αθήνα, 1994.
 Μ. Δέδε-Μιχαήλ, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, εκδ. Δωδώνη: Αθήνα, 1997.
 Σ. Ι. Καργάκος, *Αλβανοί, Αρβανίτες, Έλληνες*, εκδ. Σιδέρης: Αθήνα, 1999.

Ο **Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος** είναι ιστορικός ερευνητής.

ΟΙ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ (ΤΣΑΜΗΔΕΣ)

του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Μετά την πτώση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού τα Τίρανα επανέφεραν στο προσκήνιο το θέμα των Τσάμηδων, οι κοινότητες των οποίων συμπεριελήφθησαν τελικά εντός των ορίων του ελληνικού κράτους μετά τη διαχάραξη των ελληνο-αλβανικών συνόρων. Μάλιστα, τα τελευταία χρόνια, οι Αλβανοί έχουν αναγάγει την υπόθεση αυτήν σε βασική σινιστώσα των διμερών σχέσεων. Στο παρόν άρθρο εξετάζονται εν συντομία όλες οι παράμετροι του ζητήματος, το οποίο είναι συνυφασμένο με την τύχη του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα η περιοχή της ευρύτερης Βαλκανικής βρισκόταν σε αναβρασμό. Οι λαοί που διαβιούσαν υπό τον οθωμανικό ζυγό διεκδικούσαν δυναμικά την εθνική τους αυτοδιάθεση. Η Ελλάδα και η Σερβία ήταν ήδη ανεξάρτητα βασιλεία, διεθνώς αναγνωρισμένα, ενώ η Βουλγαρία είχε κατακτήσει ντε φάκτο την ελευθερία της μετά τη λήξη του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878). Στα δυτικά Βαλκάνια η κατάσταση παρουσιαζόταν περισσότερο συγκεχυμένη. Είναι ευρέως γνωστό ότι εκεί διαβιούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί, καθώς και διάφοροι Βλάχοι, μουσουλμάνοι (Τουρκαλβανοί) και ορισμένοι απόγονοι σλαβικών φύλων. Από τον 15ο αιώνα η περιοχή είχε περιέλθει υπό την κυριαρχία των Οθωμανών. Κατά τον 19ο αιώνα, όμως, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε εισέλθει σε φάση παρακμής.

Αρχικώς, μείζων στόχος των Αλβανών εθνικιστών δεν ήταν η συγκρότηση ενός ανεξάρτητου κράτους αλλά η απόκτηση αυτονομίας εντός του πλαισίου της επικράτειας του σουλτάνου. Ταυτόχρονα, άλλοι Αλβανοί επεδίωκαν τον προσεταιρισμό των Ελλήνων, οι οποίοι είχαν ήδη συστήσει κράτος. Άλλωστε, οι Έλληνες της περιοχής βρίσκονταν στην πνευματική πρωτοπορεία, ήταν μορφωμένοι και κρατούσαν τα ηνία του εμπορίου. Είναι γνωστό ότι το 1847 είχε συνταχθεί ένα μνημόνιο από κατοίκους 55 αλβανικών χωριών και κωμοπόλεων, με το οποίο αυτοί ζητούσαν από τον βασιλιά Όθωνα την ένωση των περιοχών τους με την Ελλάδα. Μάλιστα, οι κύκλοι αυτοί υιοθέτησαν διάφορα σχέδια για τη δημιουργία ενός ελληνοαλβανικού κράτους κατά τα πρότυπα της Δυαδικής Μοναρχίας.

Η κατίσχυση του κινήματος των Νεοτούρκων (καλοκαίρι του 1908), το οποίο προπαγάνδιζε τις αρχές της «Ελευθερίας, της Ισότητας και της Αδελφότητας», δημιούργησε πολλές ελπίδες στις εθνικές κοινότητες της αυτοκρατορίας. Δυστυχώς, οι ελπίδες αυτές διαψεύστηκαν, γεγονός που προκάλεσε νέα αναταραχή στη Βαλκανική. Ειδικότερα στην περιοχή της σημερινής

Αλβανίας έγιναν διάφορες εξεγέρσεις (1910, 1911 και άνοιξη του 1912). Το κύριο αίτημα των Αλβανών εθνικιστών ήταν η εδαφική διασαφήνιση της περιοχής. Τελικά, η Υψηλή Πύλη συνείνεσε στο αίτημα αυτό και συμπεριέλαβε στην Αλβανία τα βιλαέτια Σκόδρας, Ιωαννίνων καθώς και μεγάλα τμήματα των βιλαετιών Κοσόβου και Μοναστηρίου, το καλοκαίρι του 1912. Οι Αλβανοί εθνικιστές ικανοποιήθηκαν, καθώς είχαν πλέον μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, στην οποία θα προσάρμοζαν τα σχέδιά τους περί αυτονομίας. Ύστερα από λίγους μήνες, όμως, ξέσπασε ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος. Σε αυτόν οι Αλβανοί ήταν οι μόνοι από τους βαλκανικούς λαούς που συμπαράταχθηκαν με τους Τούρκους. Κατέβαλαν δε κάθε δυνατή προσπάθεια για την ήττα των χριστιανικών κρατών (π.χ. ανεφοδιάζοντας την αποκλεισμένη τουρκική φρουρά των Ιωαννίνων).

Εντούτοις, τα σχέδιά τους απέτυχαν. Τα ελληνικά στρατεύματα (με επικεφαλής τον διάδοχο του θρόνου Κωνσταντίνο) απελευθέρωσαν δεκάδες πόλεις και χωριά της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου. Το γεγονός αυτό κινητοποίησε τους Αλβανούς εθνικιστές, οι οποίοι από καιρό είχαν στηρίξει όλες τους τις ελπίδες στη συνδρομή των Μεγάλων Δυνάμεων. Έστειλαν, λοιπόν, ανθρώπους τους στην Ευρώπη. Μόνο, όμως, η Ρώμη και η Βιέννη αναγνώρισαν την Αλβανία ως αυτόνομο κράτος (20 Δεκεμβρίου 1912). Επιπλέον, οι κυβερνήσεις των δύο αυτών χωρών αποφάσισαν να υπογράψουν μια συμφωνία με την οποία δεσμεύονταν να δημιουργήσουν ένα ανεξάρτητο αλβανικό κράτος. Σε αυτό θα διατηρούσαν ισοδύναμες σφαίρες επιρροής (31 Δεκεμβρίου 1912).

Εν τω μεταξύ, είχαν ήδη ξεκινήσει οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των εμπολέμων, υπό την αιγίδα της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης, στο Λονδίνο. Σε αυτήν οι αντιπρόσωποι της Ιταλίας και της Αυστροουγγαρίας κατόρθωσαν να πείσουν τους ομολόγους τους των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων για τη σύσταση ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, τα σύνορα του οποίου θα

Ο Γεώργιος Χρηστάκης-Ζωγράφος, σημαίνουσα προσωπικότητα του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού. ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο στρατηλάτης διάδοχος Κωνσταντίνος απελευθέρωσε το μεγαλύτερο τμήμα της Ηπείρου.

ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ. Τσάμηδες στην πλακόστρωτη αγορά της Παραμυθιάς.

χαράσσονταν από μια διεθνή επιτροπή. Τα μέλη της επιτροπής αυτής υπέγραψαν το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (17 Δεκεμβρίου 1913), με το οποίο όλη η απελευθερωθείσα από τον Ελληνικό Στρατό Βόρεια Ήπειρος χαριζόταν κυριολεκτικά στους Αλβανούς. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την εξέγερση των Βορειοηπειρωτών, που κατόρθωσαν να επικρατήσουν στρατιωτικά (χωρίς τη βοήθεια της επίσημης ελληνικής κυβέρνησης) και συνέστησαν μια αυτόνομη κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Χρηστάκη-Ζωγράφο. Η κυβέρνηση αυτή υπέγραψε το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (17 Μαΐου 1914), με το οποίο κατοχύρωνε πλήθος δικαιωμάτων. Εντούτοις, το επίσημο αλβανικό κράτος ελάχιστους όρους του πρωτοκόλλου αυτού εφήρμοσε. Επακολούθησε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και το θέμα απασχόλησε εκ νέου τη διεθνή διπλωματία κατά τη δεκαετία του 1920. Πιο συγκεκριμένα (9 Νοεμβρίου 1921), η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη αποφάσισε να ορίσει μια (νέα) επιτροπή για να προβεί στην επιτόπου χάραξη των συνόρων της Αλβανίας με βάση, όμως, τη γενική επί χάρτου διακάραξη του 1913.

Σύμφωνα με αυτή την απόφαση, ένα τμήμα του μουσουλμανικού πληθυσμού της Ηπείρου, το οποίο διαβιούσε διασκορπισμένο σε 63 πόλεις και χωριά, εμπεριείχετο εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας. Ο αριθμός των ανθρώπων αυτών (οι οποίοι έμελλε να αποκληθούν Τσάμηδες) δεν ήταν μεγάλος. Τα μέλη της Μεικτής Επιτροπής περί Ανταλλαγής των Πληθυσμών (που συνεστήθη μετά την υπογραφή της ελληνοτουρκικής σύμβασης περί Ανταλλαγής των Πληθυσμών, τον Ιανουάριο του 1923, όπως θα αναφερθεί παρακάτω) τους υπολόγισαν σε 20.160 ανθρώπους. Σύμφωνα με την υπογραφή του Μαΐου του 1928, ο αριθμός τους είχε συρρικνωθεί στους 17.008.

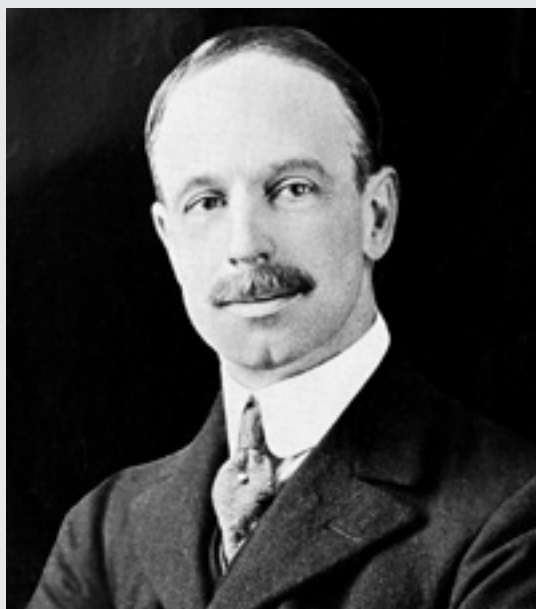
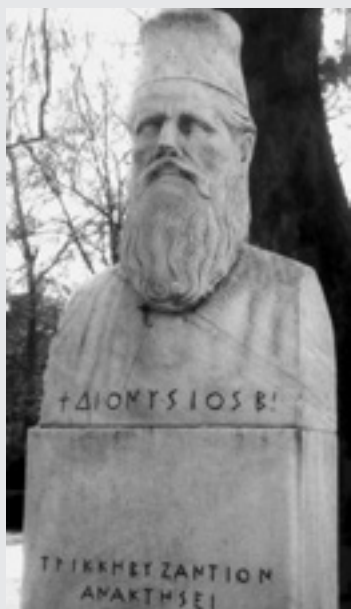
Η προέλευση της λέξης Τσάμης δεν είναι απολύτως εξακριβωμένη. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι προήλθε από κάποιον Ισάμ, κάτοικο του Λεσκοβικίου, ο οποίος ήταν ο πρώτος αρνησίθρησκος κατά την τουρκική κατάκτηση. Άλλοι θεωρούν ότι προήλθε από τον ποταμό Θύαμι, που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή. Πάντως, είναι ιστορικά αποδεδειγμένο ότι οι Τσάμηδες είναι απόγονοι εξισλαμισθέντων ορθόδοξων

χριστιανών της Ηπείρου. Κατά τον 15ο αιώνα, όταν καταλήφθηκαν τα Ιωάννινα από τους Οθωμανούς, άρχισαν οι πρώτοι μαζικοί εξισλαμισμοί, που εντάθηκαν μετά την καταστολή του κινήματος του επισκόπου Λαρίσης Διονυσίου του Φιλοσόφου, στις αρχές του 17ου αιώνα. Οι περισσότεροι άλλαξαν την πίστη τους υποκύπτοντας στη βία, ενώ κάποιοι άλλοι προσχώρησαν εκούσια στο Ισλάμ για να αποκτήσουν αξιώματα. Η αλλαγή θρησκευματος οδήγησε ταχύτατα και στη μεταστροφή της εθνικής συνείδησης. Έγιναν Τουρκαλβανοί και φανατικοί διώκτες των Ελλήνων.

Δεν έλειψε, ασφαλώς, και η εγκατάσταση στην περιοχή, κατά καιρούς, Τουρκαλβανών αγάδων, λόγω της σχετικής ευφορίας του εδάφους. Παράλληλα δε, εξαιτίας της γειννίασης και των συνδιαλλαγών με τους Αλβανούς, επικράτησε και το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα. Έκτοτε, η λέξη Τσάμηδες ταυτίστηκε με τους μουσουλμάνους εξωμότες. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι σε όλους τους αγώνες των Ηπειρωτών για

αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού οι Τσάμηδες τάχθηκαν φανερά στο πλευρό των αντιπάλων τους. Στη μακρόχρονη διαπάλη των Σουλιωτών κατά του Αλή Πασά είναι γνωστή η πολλαπλή και ύπουλη συμπαράταξή τους με αυτόν. Κατά την έναρξη του Α' Βαλκανικού Πολέμου τάχθηκαν κατά της απελευθέρωσης της Ηπείρου από τους Έλληνες, ενώ πολλοί από αυτούς είχαν συστήσει συμμορίες και πολέμησαν στο πλευρό των Τούρκων. Μετέβαλαν στάση μετά την ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης στο Λονδίνο (17.5.1913). Μάλιστα, συνέταξαν και ένα υπόμνημα (6.11.1913), στο οποίο ανέφεραν επί λέξει ότι «[...] Θα συμπολεμήσωμεν μετά των αδελφών μας Χριστιανών, μέχρις εσχάτων διά να αποκρούσωμεν τον ζυγόν του Αλβανικού Κράτους και να διατηρήσωμεν την ελευθερίαν μας εις την αγκάλην της μητρός μας Ελλάδος»!

Μετά τη λήξη των πολέμων αυτών επκολούθησε μια περίοδος ρευστότητας στην περιοχή, καθώς κανείς δεν ήταν σίγουρος

Προτομή του επισκόπου Λαρίσης Διονυσίου του Φιλοσόφου (1560-1611). ΔΕΞΙΑ: Ο γενικός γραμματέας της Κοινωνίας των Εθνών σερ Έρικ Ντράμοντ, ο οποίος ενεπλάκη ενεργά στο ζήτημα των Τσάμηδων. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Πανηγυρική εκδήλωση υπέρ του κινήματος των Νεοτούρκων, στην κεντρική πλατεία των Ιωαννίνων, το 1908.

εάν το χωριό του θα συμπεριλαμβανόταν εντός των ορίων της ελληνικής ή της αλβανικής επικράτειας. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή συνήφθη μια ελληνοτουρκική σύμβαση, η οποία προέβλεπε την υποχρεωτική ανταλλαγή των ορθόδοξων χριστιανών κατοίκων της Τουρκίας με τους μουσουλμάνους κατοίκους της Ελλάδας. Επρόκειτο για την ελληνοτουρκική σύμβαση περί Ανταλλαγής των Πληθυσμών, η οποία υπεγράφη στη Λωζάνη, στις 30 Ιανουαρίου 1923. Οι όροι της σύμβασης αυτής ήταν διατυπωμένοι πλημμελώς από ελληνικής πλευράς (κυρίως σχετικά με τους εγκατεστημένους στην Κωνσταντινούπολη), με αποτέλεσμα το κείμενο να είναι ετεροβαρές, επ' ωφελεία των τουρκικών συμφερόντων. Μολαταύτα, στο συγκεκριμένο κείμενο ουδεμία μνεία γινόταν σε όσους μουσουλμάνους διαβιούσαν στη Δυτική Μακεδονία και στην Ήπειρο, οι οποίοι θεωρούνταν μάλλον αλβανικής καταγωγής. Αυτό διαφαίνεται από τη δήλωση του μέλους της ελληνικής αντιπροσωπίας Δημητρίου Κακλαμάνου (19 Ιανουαρίου 1923), σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα δεν επρό-

κειτο να ανταλλάξει τους μουσουλμάνους «αλβανικής» καταγωγής. Αυτοί κατοικούσαν σε μια περιοχή σαφώς καθορισμένη στην Ήπειρο και, παρότι η θρησκεία τους ήταν η ίδια με αυτήν των Τούρκων, ήταν διαφορετικής εθνικότητας.

Αργότερα ο Κακλαμάνος δικαιολογήθηκε λέγοντας ότι η δήλωσή του αυτή ήταν απόρροια των ιταλικών πιέσεων. Επιπλέον, το γενικότερο κλίμα στη Λωζάνη ήταν εις βάρος των ελληνικών συμφερόντων και η ελληνική αντιπροσωπία κατέβαλλε συνεχείς προσπάθειες για να αποδείξει ότι διακατέχονταν από προθέσεις συνδιαλλαγής. Λίγες ημέρες μετά την εσφαλμένη δήλωση του Κακλαμάνου οι Αλβανοί έσπευσαν να επωφεληθούν. Ο απεσταλμένος τους στη Λωζάνη Μιντάτ Φρασέρι απέστειλε στον Ιταλό πρόεδρο της επιτροπής Αντόνιο Μοντάνια μια επιστολή για την τύχη των μειονοτήτων, με την οποία του εφιστούσε την προσοχή για την τύχη των Τσάμηδων, οι οποίοι ουδεμία συγγένεια είχαν με τους Τούρκους και ως εκ τούτου έπρεπε να εξαιρεθούν παντί τρόπω της ανταλλαγής. Ο Ιταλός διπλωμάτης τον καθησύχασε δια-

βεβαιώνοντάς τον ότι οι κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας είχαν δεσμευθεί ότι όσοι Αλβανοί κατοικούσαν στα εδάφη τους θα εξαιρούνταν της ανταλλαγής.

Μετά τη σύσταση της αρμόδιας επιτροπής (Μάρτιος 1924) ανέκυψε το ζήτημα του προσδιορισμού της καταγωγής των μουσουλμάνων. Προς τούτο, ο Δανός δρ Κ. Μ. Γουίντινγκ (μέλος της επιτροπής) πρότεινε να διευθετηθεί η υπόθεση απευθείας μεταξύ Αθηνών και Τιράνων. Η πρότασή του αυτή συνάντησε τις έντονες αντιδράσεις τόσο των Ελλήνων όσο και των Τούρκων, οι οποίοι απέκλεισαν κατηγορηματικά κάθε ανάμειξη των Αλβανών στην υπόθεση. Αυτή εναπόκειτο αποκλειστικά στην αρμοδιότητα της Μεικτής Επιτροπής. Κατά συνέπεια, η επιτροπή ξεκίνησε τις εργασίες της χωρίς τη συμμετοχή ή την ανάμειξη αντιπροσώπου της αλβανικής κυβέρνησης. Οι Έλληνες πρότειναν την εφαρμογή ενός γενικού μέτρου για την εξαίρεση των μουσουλμάνων από την ανταλλαγή, το οποίο συνίστατο στην πιστοποίηση της καταγωγής των ιδίων ή των προγόνων τους από την Αλβανία. Η εφαρμογή του μέτρου αυτού προκάλεσε την αντίδραση των Τιράνων, που υποστήριζαν ότι στις συνθήκες χάους και αναταραχής που επικρατούσαν στην περιοχή κατά την προηγούμενη 15ετία ήταν πολύ δύσκολο για τους Τσάμηδες να συγκεντρώσουν, ή έστω να φυλάξουν, τα απαραίτητα δικαιολογητικά. Η ελληνική πλευρά απέρριψε ανεπίσημα τον ισχυρισμό αυτόν και τότε οι Αλβανοί προσέτρεξαν στις κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Μεγάλης Βρετανίας. Επιπλέον, βολεοδοσκόπησαν τον γενικό γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ) σερ Έρικ Ντράμοντ σχετικά με το ενδεχόμενο κατάθεσης προσφυγής στον διεθνή οργανισμό. Τέλος, ο Αλβανός πρωθυπουργός Αχμέτ Ζώγου (μετέπειτα βασιλιάς Ζώγου) απείλησε με απέλαση των Βορειοηπειρωτών, στην περίπτωση κατά την οποία η Ελλάδα δεν τηρούσε τις δεσμεύσεις της, όπως αυτές είχαν αναληφθεί μέσω της δήλωσης Κακλαμάνου, στις 19 Ιανουαρίου 1923. Σημειωτέον ότι η τελευταία απειλή υιοθετήθηκε

και από το αλβανικό Υπουργικό Συμβούλιο (29 Νοεμβρίου 1923).

Η απειλή αυτή προκάλεσε την αντίδραση του γγ της ΚτΕ, ο οποίος συνέστησε στους Αλβανούς να μην καταφύγουν σε ένα τέτοιο μέτρο αλλά να προσφύγουν στο Συμβούλιο του διεθνούς οργανισμού. Οι Αλβανοί άκουσαν τη «σύσταση» του Ντράμοντ και προσέφυγαν στην ΚτΕ κατά της Ελλάδας. Η προσφυγή τους συζητήθηκε στο Συμβούλιο, στις 17 Δεκεμβρίου 1923. Η απόφαση αποτέλεσε κόλαφο για την αλβανική πλευρά καθώς απορρίφθηκε η πρότασή της για τη σύσταση μιας ειδικής επιτροπής, η οποία θα αποφάσιζε για την τύχη των μουσουλμάνων της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου. Οι Αλβανοί φιλοδοξούσαν να συμμετέχουν και οι ίδιοι (δι' αντιπροσώπου τους) στις εργασίες της επιτροπής αυτής. Αντιθέτως, το όλο έργο ενέπιπτε στην αρμοδιότητα της ήδη υπάρχουσας επιτροπής, στην οποία οι Αλβανοί δεν συμμετείχαν. Επιπλέον, η ίδια επιτροπή θα αποφάσιζε για το ύψος της αποζημίωσης για τα απαλλοτριωθέντα κτήματα των μη ανταλλάξιμων μουσουλμάνων. Τέλος, το Συμβούλιο θεώρούσε επαρκείς τις διαβεβαιώσεις της Ελλάδας περί εφαρμογής στο ακέραιο όλων των δεσμεύσεών της.

Έκτοτε όλη την ευθύνη του χειρισμού της υπόθεσης ανέλαβε η Μεικτή Επιτροπή. Αποφάσισε να συστήσει μια τριμελή αντιπροσωπία, τα μέλη της οποίας θα μετέβαιναν επιτόπου και θα διερευνούσαν τη βούληση των μουσουλμάνων. Η αντιπροσωπία απαρτιζόταν από τον Σουηδό Ε. Ε. Έκστραντ, τον Π. Μεταξά και τον Χαμντί Μπέη. Τον Μάιο του 1924 η αντιπροσωπία μετέβη στην περιοχή, όπου συνομίλησε με πολλούς μουσουλμάνους, με αντιπροσώπους τους που είχαν προταθεί από την Ελλάδα, με τους μουφτίδες και με όσους είχε επιλέξει ο Αλβανός πρεσβευτής στην Αθήνα. Η αντιπροσωπία κατέληξε στο ομόφωνο συμπέρασμα ότι οι μουσουλμάνοι δεν είχαν διαμορφώσει ακόμη εθνική συνείδηση και το βασικό κριτήριο του αυτοπροσδιορισμού τους αποτελούσε η θρησκεία. Μάλιστα, οι περισσότεροι εξ αυτών

Ενοπλιοι Τσάμηδες παρουσιάζουν όπλα σε Γερμανό αξιωματικό.

εξέφραζαν την πρόθεση μετεγκατάστασης στην Τουρκία, καθώς δήλωναν ότι ήταν τουρκικής καταγωγής.

Οι αποφάσεις αυτές της Μεικτής Επιτροπής προκάλεσαν τις έντονες αντιδράσεις των Τιράνων, οι ιθύνοντες των οποίων θεωρούσαν απαραίτητη την παραμονή των Τσάμηδων εντός της ελληνικής επικράτειας. Οι Τσάμηδες θα αποτελούσαν ένα διαρκές αγκάθι στα πλευρά της Ελλάδας και θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως διαπραγματευτικό χαρτί κάθε φορά που η Αθήνα θα επιχειρούσε να διασφαλίσει τα (νομίμως κατοχυρωμένα) δικαιώματα των Βορειοηπειρωτών. Προς τούτο, η αλβανική κυβέρνηση αποφάσισε να ανεβάσει τους τόνους, προσφεύγοντας εκ νέου στο Συμβούλιο της ΚτΕ κατά της Ελλάδας. Η βασική επιχειρηματολογία των Αλβανών συνίστατο αφ' ενός στη μη αρμοδιότητα της Μεικτής Επιτροπής, τα μέλη της οποίας αποφάσιζαν ούτως ή άλλως μεροληπτικά υπέρ της Ελλάδας και, αφ' ετέρου, στην καταγγελία της πολιτικής των Αθηνών, που με κάθε τρόπο πίεζε τους Τσάμηδες να μεταναστεύσουν. Επιπλέον, οι Αλβανοί κατέκλυσαν με επιστολές όλες τις κυβερνήσεις και τον γγ της ΚτΕ στην προσπάθειά τους να διαμορφώσουν το κατάλληλο κλίμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, μεταξύ

άλλων, στις επιστολές αυτές αναφέρονταν οι «πιέσεις» της αλβανικής κοινής γνώμης προς εγκατάσταση των Τσάμηδων στις περιοχές της Βορείου Ηπείρου. Μάλιστα, η αλβανική κυβέρνηση «ένιπτε τας χείρας» της για τις συνέπειες που θα προέκυπταν από την εγκατάσταση αυτήν. Οι υπαινιγμοί αυτοί προκάλεσαν την έντονη αντίδραση της ΚτΕ και της διεθνούς κοινότητας, που έκριναν άστοχο τον συσχετισμό των δύο υποθέσεων. Η Αλβανία είχε αναλάβει συμβατικές υποχρεώσεις για την προστασία των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στη Βόρεια Ήπειρο και όφειλε να τις τηρήσει. Εάν δεν ήταν σε θέση να διασφαλίσει τη ζωή και την περιουσία των υπηκόων της, καθίστατο υπόλογος η ίδια. Η διεθνής κοινότητα δεν ήθελε στους κόλπους της κυβερνήσεις που δεν μπορούσαν να επιβάλλουν τουλάχιστον την τάξη σε ολόκληρη την επικράτειά τους, ενώ απέρριπτε κατηγορηματικά κάθε συγκεκριμένη έστω απειλή.

Ήταν προφανές ότι η Ελλάδα είχε καταφέρει να επικρατήσει στο διπλωματικό πεδίο. Προς τούτο, τα Τίρανα αποφάσισαν να εντείνουν την προπαγάνδα τους μεταξύ των ιδίων των Τσάμηδων, γνωρίζοντας ότι η Αθήνα είχε δεσμευθεί διεθνώς να μην αναλάβει καμία πρωτοβουλία ενίσχυ-

σης του μεταναστευτικού ρεύματος. Κατά τους μήνες που ακολούθησαν δεκάδες πράκτορες των Τιράνων κατέκλυσαν τα χωριά των Τσάμηδων, προσπαθώντας να τους πείσουν ότι έχουν αλβανική καταγωγή. Η Αθήνα έδωσε σαφείς οδηγίες προς τις τοπικές Αρχές να απόσχουν από κάθε ενέργεια η οποία θα μπορούσε να εκθέσει την ελληνική πλευρά διεθνώς και να εκλειφθεί ως ένδειξη ανειλικρίνειας της ελληνικής κυβέρνησης. Μάλιστα, διέταξε ακόμη και την αναστολή της προγραμματισμένης αναχώρησης ορισμένων Τσάμηδων για την Τουρκία.

Τότε ανέκυψε ένα νέο πρόβλημα καθώς οι Τούρκοι μετέβαλαν πολιτική, αρνούμενοι να δεχθούν άλλους Τσάμηδες στη χώρα τους. Η απόφασή τους αυτή οφειλόταν μάλλον σε οικονομικά κριτήρια παρά στην επιθυμία τους να συμπαρασταθούν στον ατελέσφορο, έως εκείνη την ώρα, αγώνα των Αλβανών. Σταδιακά, οι αντιπρόσωποι τους προέβαλλαν όλο και περισσότερα προσκόμματα, στη μετανάστευση των Τσάμηδων, υποστηρίζοντας ότι αυτοί δεν είχαν τουρκική εθνική συνείδηση. Συν το χρόνος αυξανόταν η ένταση μεταξύ των Ελλήνων και των Τούρκων αντιπροσώπων. Το γεγονός αυτό υποχρέωσε τα τρία ουδέτερα μέλη της επιτροπής στη λήψη της απόφασης για μετάβασή τους στην περιοχή. Το ταξίδι πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1925 και οι ξένοι αντιπρόσωποι κατέληξαν στα ίδια συμπεράσματα με τους τρεις απεσταλμένους της Μεικτής Επιτροπής, οι οποίοι είχαν παραμείνει στην περιοχή επί τέσσερις εβδομάδες, έναν χρόνο νωρίτερα. Η Αθήνα αναθάρρησε και προσπάθησε να αποσπάσει μια έγγραφη δέσμευση των Τούρκων ότι θα δέχονταν την εγκατάσταση στα εδάφη τους τουλάχιστον 10.000 Τσάμηδων. Συγχρόνως, κινητοποιήθηκαν και οι Αλβανοί, οι οποίοι προσπάθησαν να αποτρέψουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Τελικώς, η Άγκυρα ενημέρωσε τον Έλληνα επιτετραμμένο Ιωάννη Πολίτη ότι μπορούσε να δεχθεί έως 5.000 μουσουλμάνους της Ηπείρου. Αν και ο αριθμός δεν ήταν αυτός που είχε ζητήσει η Αθήνα,

εντούτοις εκρίθη ικανοποιητικός διότι θα άνοιγε τον δρόμο για την επίλυση του ζητήματος. Η ελληνική κυβέρνηση είχε την ελπίδα ότι μόλις αναχωρούσε η πρώτη ομάδα θα έσπευδαν να ακολουθήσουν και οι υπόλοιποι Τσάμηδες, υποχρεώνοντας την Άγκυρα να τους δεχθεί στο έδαφός της.

Η απόφαση αυτή προκάλεσε την οργή των Τιράνων, που έβλεπαν να χάνουν οριστικά το παιχνίδι. Ορισμένοι Αλβανοί ιθύνοντες πρότειναν τη λήψη διαφόρων μέτρων, τα περισσότερα εκ των οποίων συνίσταντο στην επιδείνωση της θέσης των Βορειοηπειρωτών. Κανένα όμως από αυτά τα μέτρα δεν ελήφθη εξαιτίας των ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων στην Αθήνα. Στις 25 Ιουνίου 1925 ο απόστρατος αντιστράτηγος Θεόδωρος Πάγκαλος ανέτρεψε πραξικοπηματικά την κυβέρνηση του Ανδρέα Μιχαλακόπουλου. Ο δικτάτορας δεν γνώριζε καθόλου το διεθνές γίγνεσθαι και η μόνιμη εμμονή του ήταν η επανέναρξη του πολέμου με την Τουρκία προς απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας. Προς τούτο, επεδίωκε να διευθετήσει όλες τις εκκρεμότητες με την Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία. Επιπλέον, ο Πάγκαλος ήταν γνωστός για τα φιλοαλβανικά του αισθήματα και επιθυμούσε την εξομάλυνση των διμερών σχέσεων προκειμένου να... αναπτυχθεί η Ήπειρος οικονομικά. Προς τούτο, ο δικτάτορας έλαβε την ολέθρια απόφαση να εξαιρεθούν οι Τσάμηδες από την ανταλλαγή, ανατρέποντας εκ βάθρων την πολιτική όλων των προηγούμενων ελληνικών κυβερνήσεων. Σημειωτέον ότι η απόφαση αυτή ελήφθη τη στιγμή κατά την οποία οι Αλβανοί ήταν απομονωμένοι και ήταν ορατή η διευθέτηση του ζητήματος επ' ωφελεία των ελληνικών δικαίων!

Έκτοτε οι Τσάμηδες παρέμειναν στην περιοχή. Η συμβίωσή τους με τους χριστιανούς υπήρξε εξ αρχής προβληματική: η πολιτισμική διαφοροποίηση, οι κτηματικές διαφορές και η στάση του ελληνικού κράτους απέναντί τους ενίσχυσαν την καχυποψία τους. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύθηκε η Ιταλία, η οποία έθεσε θέμα «αλύτρωτης Τσαμουριάς», μετά την κατάλη-

Το μνημείο εις μνήμην των 49 αδικώς εκτελεσθέντων στην Παραμυθιά, τον Σεπτέμβριο του 1943.

ψη της Αλβανίας από τα στρατεύματά της, τον Απρίλιο του 1939. Μετά την εκδήλωση της ιταλικής επίθεσης, στις 28 Οκτωβρίου 1940, και την αρχική συντεταγμένη και προσχεδιασμένη σύμπτυξη των ημετέρων δυνάμεων, οι Τσάμηδες ύψωσαν την αλβανική σημαία στο χωριό Μαργαρίτι. Επιπλέον, πολλοί ένοπλοι Τσάμηδες συνόδευσαν τον ιταλικό στρατό κατά τη σύντομη προέλασή του στο ελληνικό έδαφος, τον Νοέμβριο του 1940. Μάλιστα, έχει γραφεί ότι τρία από τα 14 αλβανικά τάγματα ήταν στελεχωμένα από Τσάμηδες. Τότε σημειώθηκαν οι πρώτες λεηλασίες και επιθέσεις εναντίον χριστιανικών χωριών. Μετά την αντιμετώπιση του Ελληνικού Στρατού και την υποχώρηση των Ιταλών οι ένοπλοι Τσάμηδες, πυροβολώντας από τα νώτα τα προελαύνοντα ελληνικά τμήματα, προξένησαν πολλά θύματα.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής οι Τσάμηδες συμπαράταχθηκαν με τους κατακτητές, προκαλώντας ανήκουστα δεινά στους κατοίκους της Ηπείρου. Εξαρχής μεταβλήθηκαν στους στενότερους συνεργάτες των Ιταλών και προέβησαν σε λεηλασίες, σφαγές, δολοφονίες και δεκάδες εμπρησμούς κατοικιών. Σύνθημά τους ήταν ότι όλη η Ήπειρος μέχρι και την Πρέβεζα πρέπει να γίνει αλβανική. Οι Ιταλοί

παρέδωσαν σε αυτούς τη διοίκηση δεκάδων χωριών. Οι Τσάμηδες ίδρυσαν την Αλβανική Φασιστική Νεολαία Μιλίτσια και με διάταγμα της ιταλικής κυβέρνησης διορίστηκαν οι αδελφοί Νουρή Ντίνο και Ναζάρ Ντίνο από την Παραμυθιά, ο μεν πρώτος ύπατος αρμοστής Θεσπρωτίας, ο δε δεύτερος συνταγματάρχης της Μιλίτσια. Τον Ιούλιο του 1942 οι Τσάμηδες συγκρότησαν τη διαβόητη τρομοκρατική οργάνωση KSILIA (Αλβανικό Σύστημα Πολιτικής Διοίκησης) με 14 τάγματα, έχοντας ως κύριο στόχο τους την εξολόθρευση του ελληνικού πληθυσμού στην περιοχή της Θεσπρωτίας.¹ Έκτοτε προέβησαν σε πολλές ενέργειες για την εκπλήρωση του σκοπού αυτού.

Ενδεικτικώς αναφέρονται οι κάτωθι δολοφονίες:

1. των Βασίλειου Κορίνη και Κωνσταντίνου Λώλη από Γραικοχωρίτες της οικογένειας των Φεταχαιών.

2. του Αντωνίου Πήλιου (Σπύρου Μώκα), με δράστες τους μουσουλμάνους Κίπε Νταούτ και Ρετζέπ Μεχμέτ από το Κουρτέσι, στις 10 Νοεμβρίου 1941.

3. του Θωμά Νίνου και της αδερφής του Σ. Δημητρίου από τους συγχωριανούς τους Αντέμ Ιντριζ, Μαχμούτ Μάλε και άλλους μουσουλμάνους σε ενέδρα στον δρόμο Ηγουμενίστας - Πέστανης (στην ενέδρα

τραυματίστηκε και ο Ξενοφών Ιωάννου), στις 10 Νοεμβρίου 1941.

4. των Θωμά Ν. Στεργίου και Σωτήριου Ντίνη από μουσουλμάνους, στις 6 Φεβρουαρίου 1942. Τα πτώματά τους πετάχτηκαν στον Καλαμά. Οι σκελετοί τους βρέθηκαν ύστερα από εξάμηνο στις εκβολές του ποταμού.

5. της 10χρονης Ελευθερίας Π. Κίτσου από μουσουλμάνους στη θέση Κρόνια, στις 10 Φεβρουαρίου 1942.

6. του νομάρχη Θεσπρωτίας Γεωργίου Βασιλάκου, στις 19 Φεβρουαρίου 1942.

7. των Φωτίου Σπυρίδη και Ηλία Γεωργίου Τσιάβου (στη θέση Μπούριμε) από τον Ιλιάζε Ντίκα και άλλους μουσουλμάνους καταγόμενους από τη Βάρφανα, στις 20 Μαρτίου 1942.

8. του Ανδρέα Βρύση από τους Γραικοχωρίτες μουσουλμάνους Αμπεντί Ιντρίζ, Ισούφ Μάζε, στις 7 Απριλίου 1942.

9. του Σπύρου Ν. Ράφτη από τους προαναφερθέντες Γραικοχωρίτες μουσουλμάνους Ιλιάζ Νέλιο και Ισούφ Μάζε, στις 22 Απριλίου 1942.

10. του Αθανασίου Θεοδωρίδη σε ενέδρα από μουσουλμάνους της Νύστας, στη θέση Μουλτσάθι, στις 14 Ιουνίου 1942.

11. του Πέτρου Αντώνη από μουσουλμάνους (υπερασπιζόμενος το θερισμένο στάρι του χωραφιού του) στη θέση Περιβόλι, στις 18 Ιουνίου 1942.

12. των Ευθυμίου και Αναστασίου Περώνη, οι οποίοι έπεσαν θύματα ληστείας και δολοφονίας από μουσουλμάνους στη θέση Παλιάρεζα, στις 20 Ιουνίου 1942.

13. του 9χρονου Παναγιώτη Αν. Δήμα, τον οποίο έβαλε σημάδι ο Κιαζίμ Βεΐπ από την Φασκομηλιά, καθώς έπαιζε με άλλα παιδιά στην παραλία της Πλαταριάς, στις 15 Ιουλίου 1942.

14. του Ευάγγελου Πολιώνη από τους μουσουλμάνους αδερφούς Μεζάν και Τζιαμαλί Χαρούν, τον Σαλ Μπιμπίτο, και άλλους, επί της οδού Κουσσοβίτσας - Γραικοχωρίου, θέση Τσούκα, στις 8 Αυγούστου 1942.

15. των Κωνσταντίνου Δημητρίου και Σπυρίδωνα Κωνσταντίνου, με δράστες τους Μουρτεζάν Μουσα από τον συνοικισμό Βρύ-

ση, μαζί με άλλους μουσουλμάνους από τη Φασκομηλιά, στις 10 Αυγούστου 1942.

16. του Τάκη Καράλη από τον Νταλιάνη στο βουνό όπου έβοσκε τα πρόβατά του, στις 18 Αυγούστου 1942.

17. του Παναγιώτη Μίχου, με δράστες τους Κίπε Νταούτ και Ρετζέπ Μεχμέτ από το Κουρτέσι, στις 20 Αυγούστου 1942.

18. του Ηλία Δ. Μίχου από τους Χάμζο και Ναζίφ Ρετζέπ στη θέση Βούρκο, στις 23 Σεπτεμβρίου 1942.

19. των Πέτρου Πολιώνη Πέτρου (12 ετών) και Ευάγγελου Μίχου (16 ετών) από τους Αλήτη, Αγά και Ντουλ Ταχίρι, καταγόμενους από το Τζανάρι-Μαζαρακιά, καθώς έβοσκαν τα πρόβατά τους στη θέση Φράσερι, στις 6 Οκτωβρίου 1942.

20. του Δονάτου Αλεξίου από την Ντράγανη, που έμενε μόνιμα στο Λαδοχώρι, με δράστες τους Λιούτ Γκάνες από το Βροχωνά και Νταλιάν Φερχάτ από το Κούρτεσι, στις 24 Οκτωβρίου 1942,

21. του Νικολάου Αναστασίου από τους συγχωριανούς του Ιλιάζ Νέλιο Χαμίτ και Ταχίρ Μιτιλί, στις 31 Οκτωβρίου 1942. Στην ίδια επίθεση τραυματίστηκε ο Κώστος Λιάκος.

22. του ιερέα Ανδρέα Βασιλείου στην Καλτερίζα, στις 24 Οκτωβρίου 1942.

23. των Ευθυμίου Περώνη, Τηλέμαχου Περώνη, Θεόδωρου Περώνη και Κούλας, χήρας Ανδρέα Πέτσινη, από την Πυρσόγιαννη Κόνιτσας, που ληστεύτηκαν και κατόπιν σκοτώθηκαν στη Λάκκα Ηγουμενίτσας, στις 22 Δεκεμβρίου 1942.

Και, επίσης, η επιδρομή 800 ανδρών της KSILIA εναντίον χωριών του Φαναρίου, στις 27 Ιουλίου 1943, η οποία πραγματοποιήθηκε μετά την αποτυχία της επίθεσης κατά του χωριού Αγία Κυριακή (Πόποβο). Επικεφαλής ήταν οι αδερφοί Ντίνο. Λεηλατήθηκαν και πυρπολήθηκαν 519 οικίες, δεκάδες Έλληνες σκοτώθηκαν, πολλές γυναίκες βιάστηκαν, ενώ 500 άτομα συνελήφθησαν και εστάλησαν όμηροι στα Ιωάννινα. Τέλος, ολοσχερής ήταν η απώλεια του κτηνοτροφικού πλούτου. Συνολικά, 243 χωριά ερημώθηκαν.

Τον Φεβρουάριο του 1943 ο Νουρί Ντίνο

έστειλε μια επιστολή στον Μπενίτο Μουσολίνι, η οποία ξεκινούσε με τις ακόλουθες φράσεις: «Η αφοσίωσή μου και οι πλέον των 40 ετών παρασχεθείσες υπηρεσίες στην Ιταλία με υποχρεώνουν να σας αναφέρω όσα συμβαίνουν τον τελευταίο καιρό στην Τσαμουριά, Ελλάδα και Νότια Αλβανία, όπου έτυχα μάρτυς και θύμα μιας ύπουλης επίθεσης που κόστισε τη ζωή και αρκετών Ιταλών στρατιωτών». Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1943, οι Τσάμηδες συνεργάστηκαν αρμονικά και με τους Γερμανούς, συνεχίζοντας το αποιρόπαιο έργο τους, με αποκορύφωμα την εκτέλεση 49 επιφανών κατοίκων (προκρίτων) της Παραμυθιάς, στις 29 Σεπτεμβρίου 1943. Από το φθινόπωρο του 1943 στη Θεσπρωτία λειτούργησε μια άτυπη μεν, ουσιαστική δε, αλβανική διοίκηση με αστυνομικά, πολιτικά και στρατιωτικά όργανα, κατόπιν μιας συμφωνίας της ηγεσίας των Τσάμηδων με τους Γερμανούς.² Η διοίκηση αυτή προχώρησε στην συστηματική άσκηση ένοπλης βίας κατά των χριστιανών, γεγονός που την εξομοίωσε με όσες μειονότητες της Ευρώπης έτρεφαν αντίστοιχα πολιτικά οράματα, είδε τους Γερμανούς ως απελευθερωτές και υιοθέτησε πολιτικές εθνοκάθαρσης.

Η σφαγή στην Παραμυθιά έγινε με απόφαση της ηγεσίας των Τσάμηδων, της Μιντζιλισί Ινταρέ. Αυτή έδωσε στους Γερμανούς τα ονόματα των προκρίτων προς εκτέλεση, σε αντίποινα για τη δολοφονία 6 (ή κατ' άλλους 10) Γερμανών οπλιτών στη Σκάλα Παραμυθιάς. Οι πρώτες πληροφορίες έκαναν λόγο απλώς για κράτησή τους ως ομήρων και μεταφορά τους στα Ιωάννινα. Προς τούτο, οι οικείοι τους τους έφεραν τρόφιμα και χρήματα.

Την παραμονή της εκτέλεσης οι συλληφθέντες πληροφορήθηκαν ότι επρόκειτο να τους εκτελέσουν. Ο ιερέας πατήρ Ευάγγελος (Τσαμάτος) άρχισε τη Μεγάλη Αγρυπνία, ενώ το επόμενο πρωινό έψαλλαν οι ίδιοι τη νεκρώσιμη ακολουθία τους! Οι 52 συλληφθέντες οδηγήθηκαν δεμένοι στην τοποθεσία Άγιος Γεώργιος, 1, 5 χλμ. έξω από την Παραμυθιά. Συνοδεύονταν

από 50 Τσάμηδες και 15 Γερμανούς. Ο επικεφαλής Γερμανός αξιωματικός γλύτωσε τρεις από αυτούς ενώ οι υπόλοιποι εκτελέστηκαν. Οι περισσότεροι ήταν καθηγητές, δάσκαλοι, επιχειρηματίες, ενώ μεταξύ των εκτελεσθέντων συμπεριλαμβάνονταν ένας ιερέας, ένας γιατρός, ο γυμνασιάρχης, ο σχολάρχης και ο δήμαρχος. Σημειωτέον ότι μετά την εκτέλεση οι

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, η πολιτική του οποίου επί του ζητήματος των Τσάμηδων απέβη μοιραία για τα εθνικά συμφέροντα. ΚΑΤΩ: Φύλλο της εφημερίδας Αγών σχετικά με το έγκλημα της Παραμυθιάς (αρχείο του συγγραφέα).

Τσάμηδες τους πήραν τα χρήματα, τα ρούχα και τα υποδήματα.

Την ίδια ημέρα αφίχθη στην Παραμυθιά ο νέος δεσπότης Δωρόθεος (κατά κόσμον Δημήτριος Νάσκαρης), παρά τις περί του αντιθέτου νουθεσίες του επικεφαλής της αντιπροσωπίας του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού στην περιοχή, Ελβετού Μπίκελ. Κανείς δεν τον υποδέχθηκε. Ο 30χρονος δεσπότης μετέβη πάραυτα (μαζί με τον διάκονο του) στον Γερμανό φρουράρχο και τον έπεισε να απελευθερώσει τους 500 αιχμάλωτους κατοίκους. Την επομένη πήρε πέντε κατοίκους και με τη συνοδεία δύο Γερμανών οπλιτών πήγε στον τόπο της εκτέλεσης και ενταφίασε τους άταφους εκτελεσθέντες.³

Το έγκλημα αυτό συγκλόνισε και στιγμάτισε τους Τσάμηδες στη συνείδηση των Ελλήνων κατοίκων, θέτοντάς τους οριστικά εκτός της ελληνικής κοινωνίας της Θεσπρωτίας. Δημιούργησε ένα αβυσσαλέο και απολύτως δικαιολογημένο μίσος. Άλλωστε, οι Τσάμηδες ήταν δηλωμένοι εχθροί, καθώς φορούσαν συχνά γερμανικές στολές με ειδική ένδειξη. Οι επίσημες εκθέσεις κάνουν λόγο για 632 Έλληνες που δολοφονήθηκαν από τους Τσάμηδες, που δρούσαν μόνοι τους, ή σε συνεργασία με τα στρατεύματα Κατοχής, 428 εξαφανισθέντες και απαχθέντες ως όμηροι, 209 βιασμούς γυναικών και κορασίδων και 2.332 πυρποληθείσες οικίες. Και όλα αυτά μόνο στον Νομό Θεσπρωτίας! Η ηλικία των θυμάτων κυμαίνεται από τα 5 έως τα 85 έτη.

Μετά την απελευθέρωση της Παραμυθιάς και της Πάργας, στις 27 και στις 29 Ιουνίου αντιστοίχως, εστάλη στην ηγεσία των Τσάμηδων μια προκήρυξη του διοικητή της 10ης Μεραρχίας του ΕΔΕΣ Β. Καμάρα, με την οποία τους καλούσε να καταθέσουν τα όπλα και να σταματήσουν τη συνεργασία με τον κατακτητή.⁴ Οι τσάμηδες ουδέποτε απάντησαν και συνέχισαν να συνεργάζονται με τους Γερμανούς. Μάλιστα, μονάδες των Τσάμηδων συμμετείχαν σε όλες τις επιχειρήσεις εναντίον των δυνάμεων του ΕΔΕΣ, κατά το δίμηνο Ιουλίου - Αυγούστου 1944. Ο Ζέρβας τους έστειλε την παρακάτω τελευταία προειδοποίηση:

ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

Προς το Μπαλ Κομτάρε – Αλβανικήν Τσέτα – Τσάμηδες

Το Γενικόν Αρχηγείον των Εθνικών Ομάδων ΕΔΕΣ εξέφρασε προς σας επανειλημμένως τας φιλειρηνικάς του διαθέσεις και προσπάθησε να επιλύση τα ζητήματά σας σαν Έλληνες προς Έλληνες. Στην προσπάθειά μας αυτή βρήκαμε πάντοτε εμπόδιο από σας τον δόλο, την καχυποψία και την κακή πίστη. Εδείξαμεν προς σας πάντοτε φιλικές διαθέσεις και υποδείξαμε τρόπους ειρηνικής διευθετήσεως της καταστάσεως. Αντιμετωπίσαμε την άρνηση και ακόμη σήμερα τις προκλητικές επιθέσεις σας εναντίον μας και εναντίον των φιλήσυχων Ελλήνων πολιτών. Στις 17, 18 και 19 τρέχοντος πολεμίσσατε με τους Γερμανούς στη Μενίνα και κάψατε τα χωριά μας Πηγαδούλια και Κάτω Παληοκκλησί και ακόμη σήμερα προκαλείτε τους χωρικούς στην περιοχή της Σκάλας. Ενώ είσθε έξυπνοι και νομοταγείς πέφτετε θύματα ξένης προπαγάνδας και κακών συμβούλων και ενεργείτε κατά των συμφερόντων της Πατρίδος σας. Σας καλούμε για τελευταία φορά. Εμμένουμε στις τελευταίες προτάσεις που κατοχυρώνουν τα δίκαιά σας και τα συμφέροντά σας. Η τιμή, ζωή και περιουσία σας δεν κινδυνεύουν από τις Εθνικές Ομάδες⁵ που τουναντίον αυτές θα σας προστατεύσουν. Ακούστε την φωνή της Πατρίδος σας. Η Γερμανία γκρεμίζεται και αύριο θα είναι ερείπια. Αυτή δεν θα σας προστατεύσει πια. Η Ελλάς θέλει ειρήνη και φιλία με τους γείτονές της. Αν εξακολουθήσετε θα τιμωρηθήτε αμείλικτα και σκληρά.

Από το Σ.Δ. Γενικού Αρχηγείου 27-8-1944

*Ο Γεν. Αρχηγός
ΝΑΠ. ΖΕΡΒΑΣ⁶*

Η άτυπη διοίκηση των Τσάμηδων κατελύθη από τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ (ως τμήμα των συμμαχικών ενόπλων δυνάμεων) και όχι από το κατοχικό κράτος των Αθηνών, τους Αμερικανούς ή τον Κόκκινο Στρατό, όπως συνέβη σε παρόμοιες περιπτώσεις.⁷ Το φθινόπωρο του 1944 ο ρους του πολέμου έγινε πλέον σαφής και η ηγεσία των Τσάμηδων

Ο συνταγματάρχης Καμάρας με τον Μητροπολίτη Παραμυθιάς Δωρόθεο, που είναι ντυμένος με στολή αντάρτη.

ΔΕΞΙΑ. Ο διοικητής της 10ης Μεραρχίας του ΕΛΕΣ Β. Καμάρας στην Κέρκυρα. (αρχείο του συγγραφέα). ΚΑΤΩ: Ο Ναπολέων Ζέρβας και το επιτελείο του στην Παραμυθιά.

διέταξε τη μεταφορά των δυνάμεών της και των αμάκων βορείως του ποταμού Κалаμά. Το κλίμα είναι εκρηκτικό, καθώς οι Έλληνες χριστιανοί ένιωθαν πλέον ελεύθεροι ύστερα από μια τριετία άσκησης καθημερινής βίας (ξυλοδαρμοί, βασανισμοί κ.ά.). Αν και σημειώθηκαν ορισμένα κρούσματα δικαιολογημένης (και απολύτως αναμενόμενης) αντεκδίκησης, ο Ζέρβας κατόρθωσε να επιβάλει την αναγκαία πειθαρχία για την περιφρούρηση του συγκεντρωμένου σε διάφορα σημεία άμαχου μουσουλμανικού πληθυσμού (Τσάμηδων). Σταδιακά, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κατέφυγε στην Αλβανία για να γλυτώσει από τη Νέμεση της ελληνικής Δικαιοσύνης. Σημειώνεται ότι ούτε οι άμαχοι Τσάμηδες ήταν άμοιροι ευθυνών καθώς, όχι μόνο δεν προστάτευσαν τους χριστιανούς συντοπίτες τους, αλλά καρπώθηκαν ασμένως το βίός τους (αν και ήταν αποτέλεσμα λεηλασίας), ενώ συνεργάστηκαν αρμονικά με τις κατοχικές δυνάμεις σε διάφορα επίπεδα.

Έως το 1948 το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων των Ιωαννίνων, κατά πάντα νόμιμο και διεθνώς αναγνωρισμένο, εξέδωσε περισσότερες από 1.700 καταδικαστικές απο-

φάσεις, με πλέον γνωστή την υπ' αριθμ. 344/23-5-1945. Επακολούθησε η στέρση της ελληνικής ιθαγένειάς τους με την υπ' αριθμ. Α.Π. 50862/47 απόφαση του υπουργείου Στρατιωτικών, καθώς και η δήμηση των περιουσιών τους (Β.Δ. 2185/1952 και Ν. 2781/54), που διατέθηκαν στα θύματα της θηριωδίας τους και σε ακτήμονες, σύμφωνα με τις ανάλογες διεθνείς διατάξεις. Όσοι απέμειναν στις εστίες τους (232 άτομα έως το 1949) ζούσαν ανενόχλητοι και απολάμβαναν όλων των δικαιωμάτων του Έλληνα πολίτη. Σήμερα ζουν στην Ελλάδα μόνον 56 Τσάμηδες. Κατά την περίοδο 1946-1949 έχει γραφεί ότι η Προσωρινή Κυβέρνηση του ΔΣΕ πρόβαλε τα «δικαιώματα των Τουρκαλβανών και κατήγγειλε στα Ηνωμένα Έθνη την ωμή εξόντωση των Τσάμηδων».⁸

Σημειωτέον ότι οι στενές σχέσεις ηγετικών στελεχών των Τσάμηδων και Γερμανών συνεργατών τους διατηρήθηκαν και κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ενδεικτικώς αναφέρεται η επιστολή συμπαράστασης (με ημερομηνία 13 Φεβρουαρίου 1962) που έστειλαν οι Ταχίρ Ζαΐμι, Χουσεΐν Πρίστινα και Ρεσίτ Ράπα στον Γερμανό Γκύντερ Χάουστινγκ, ο οποίος

ανακρινόταν από τη Δικαιοσύνη στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ύστερα από καταγγελία για διάπραξη εγκλημάτων πολέμου στην Αλβανία και στη Γιουγκοσλαβία κατά την περίοδο της Κατοχής και ανήκε στα ΕΣ-ΕΣ την εποχή εκείνη. Δυστυχώς, μετά το 1990, το θέμα των Τσάμηδων επανήλθε στο προσκήνιο. Οι μετακομμουνιστικές κυβερνήσεις της γειτονικής χώρας το αναμοχλεύουν διαρκώς, επιδιώκοντας τη δημιουργία ενός αντίβαρου για την από μέρους τους συνεχή και μόνιμη παραβίαση των συμβατικών τους υποχρεώσεων στο Βορειοηπειρωτικό.

Πιο συγκεκριμένα, η πολιτική οργάνωση Τσαμερία ιδρύθηκε στα Τίρανα, το 1991, και προχώρησε σε πάσης φύσεως προπαγανδιστικές εκδόσεις με την υποστήριξη της Γενικής Διεύθυνσης των Αρχείων του αλβανικού κράτους. Τον Ιανουάριο του 1991 πραγματοποιήθηκε η πρώτη επίσημη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στην Αλβανία. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης ήταν ο πρώτος Δυτικοευρωπαίος ηγέτης που επισκέφθηκε τη χώρα αυτήν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έγινε ενθουσιωδώς δεκτός στην Βόρεια Ήπειρο. Εντούτοις, το ταξίδι λίγο έλειψε να τιναχθεί στον αέρα όταν ο τότε Πρόεδρος της Αλβανίας, κομμουνιστής Ραμιζ Αλία, προσπάθησε να βάλει στη συζήτηση από την «πίσω πόρτα» το θέμα των Τσάμηδων, προκαλώντας την αντίδραση του Έλληνα πρωθυπουργού, ο οποίος απείλησε με διακοπή της επίσκεψης. Στις 30 Ιουνίου 1994 η αλβανική Βουλή καθιέρωσε ομόφωνα την 27η Ιουνίου ως ημέρα της δήθεν «γενοκτονίας» των Τσάμηδων.

Τον Νοέμβριο του 1999 ο Απελευθερωτικός Στρατός του Κοσσυφοπέδιου αποφάσισε τη συγκρότηση της Ανεξάρτητης Ταξιαρχίας της Τσαμουριάς. Τον Ιούνιο του 2000 το Δημοτικό Συμβούλιο των Τιράνων έδωσε το όνομα Τσαμουριά σε μία από τις οδούς της αλβανικής πρωτεύουσας. Στην επίσημη εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε ο τότε Πρόεδρος της Αλβανίας Σαλί Μπερίσα ζήτησε την «επίλυση του Τσαμικού ζητήματος». Στις 25 Ιουλίου 2000 η Επιτροπή Εξωτερικών Υποθέσεων της αλβανικής

Βουλής ανακοίνωσε ότι η Τσαμουριά αποτελεί εθνική υπόθεση για τους Αλβανούς, προσθέτοντας ότι θα «διεκδικήσουμε την επιστροφή των περιουσιών των Τσάμηδων».

Τον Οκτώβριο του 2004 ο τότε Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κ. Στεφανόπουλος πραγματοποίησε επίσημη επίσκεψη στα Τίρανα. Εκεί άκουσε τον Αλβανό ομόλογό του Αλφρέντ Μοϊσίου να ανοίγει κουβέντα για τους Τσάμηδες. Απαντώντας ο Πρόεδρος, χαρακτήρισε ανύπαρκτο το θέμα των περιουσιών των Τσάμηδων στην Ελλάδα και τόνισε ότι ανάγεται σε μια εποχή κατά την οποία οι συνθήκες ήταν εντελώς διαφορετικές. «Εάν θυμηθούμε εκείνη την εποχή θα πρέπει να θυμηθούμε και τις διεκδικήσεις της Ελλάδας απέναντι στην Αλβανία», προσέθεσε, αφήνοντας σαφές υπονοούμενο για το θέμα του ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου.

Τον Νοέμβριο του επομένου έτους ο τότε Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας, αρχιτέκτων ως υπουργός Εξωτερικών της ελληνοαλβανικής φιλίας, επέστρεψε οργισμένος στην Αθήνα. Αυτό συνέβη επειδή πληροφορήθηκε ότι το ξενοδοχείο στους Αγίους Σαράντα, όπου επρόκειτο να συναντηθεί με τον ομόλογό του Μοϊσίου (που τον είχε προσκαλέσει) εμπολιοκείτο από ομάδες Τσάμηδων. Οι αλβανικές Αρχές αρνούνταν να τους απομακρύνουν στο όνομα της... δημοκρατίας.

Τον Φεβρουάριο του 2016 οργανώσεις Τσάμηδων προσέφυγαν στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης, που εξετάζει κυρίως εγκλήματα πολέμου. Σε αυτό κατέθεσαν φάκελο με τις διεκδικήσεις τους στην Ελλάδα, ο οποίος έγινε δεκτός από τον εισαγγελέα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ένα ανύπαρκτο θέμα φαίνεται ότι ανοίγει με επίσημο τρόπο. Εάν δε έχουν έστω και μία μικρή δόση αληθείας όσα αναφέρουν σε ανακοινώσεις οι οργανώσεις τους (ότι δηλαδή έχουν εξασφαλίσει την υποστήριξη πολλών δυτικών χωρών), τότε η κατάσταση καθίσταται εξαιρετικά σοβαρή. Οι Τσάμηδες ζητούν όχι μόνο αποζημιώσεις ύψους πολλών δισεκατομμυρίων ευρώ αλλά και εδάφη της Ηπείρου, όπως την Ηγουμενίτσα,

την Πάργα και άλλες περιοχές. Σημειώτέον ότι στην παράδοση του φακέλου παρευρέθησαν εκπρόσωποι πολλών εθνικιστικών συλλόγων από την Αλβανία αλλά και από περιοχές όπου ζουν αλβανόφωνοι πληθυσμοί. Ο φάκελος ήταν συντεταγμένος σε τρεις γλώσσες, Αγγλικά, Γερμανικά και Γαλλικά, σύμφωνα δε με δηλώσεις που έγιναν στη Χάγη, οι οργανώσεις έχουν τη στήριξη των Ηνωμένων Πολιτειών αλλά και χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σήμερα έχουν ιδρύσει μια 100μελή άτυπη Βουλή, την οποία αποκαλούν Σύνδεσμο της Τσαμουριάς. Συχνά πυκνά διοργανώνουν συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας και πορείες, ενώ ο επικεφαλής του κόμματος των Τσάμηδων εξελέγη στο αξίωμα του αντιπροέδρου της αλβανικής Βουλής.

Συμπερασματικά, το 1925 χάθηκε μια μοναδική ευκαιρία για την οριστική διευθέτηση του ζητήματος. Την αποκλειστική ευθύνη για την εξέλιξη αυτήν φέρει ο δικτάτορας Πάγκαλος. Το ζήτημα αυτό αποτελεί ένα αγκάθι στις διμερείς σχέσεις, αν και είναι ανύπαρκτο για τη διεθνή κοινότητα έως σήμερα. Τα Τίρανα, τα οποία ξιφουλκούν για τα δικαιώματα των Τσάμηδων, θα πρέπει πρωτίτως να σεβασθούν τις συμβατικές τους υποχρεώσεις ως προς τους Βορειοηπειρώτες και να αποφεύγουν την υιοθέτηση όσων μέτρων αποβλέπουν στη δημογραφική αλλοίωση της περιοχής. Όλοι οι Έλληνες οφείλουμε να είμαστε σε εγρήγορση για να μη θρηνήσουμε άλλη μία χαμένη πατρίδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Στην KSILIA συμμετείχαν και οι Ρεντζέπ Ντίνο (ανιψιός του Νουρί), δρ Αλί Κούτσι, Αβδουλά Κασίμ, Αντέμ Μεχμέτ, Γιουσούφ Ιζάτ, Μαχμούτ Μάλε, Τζελάλ Σκέντο, Ναζίφ Βεϊσέλ, Νταμίν Νουχ και Γιασίν Σαντίκ. Αυτοί θεωρούνταν ηγετικά στελέχη των Τσάμηδων.
- 2 Αθ. Γκότοβος, σ. 11.
- 3 Προς χάριν της Ιστορίας θα αναφερθούν τα ονόματα των εκτελεσθέντων Ελλήνων στην Παραμυθιά.
 1. Αλιγιάννης Φ. Δημήτριος, χαλκουργός
 2. Αλιγιάννης Δ. Ιωάννης, παντοπώλης

Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης ήταν ο πρώτος Δυτικοευρωπαίος ηγέτης που επισκέφθηκε την Αλβανία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. ΜΕΣΗ: Ο κομμουνιστής πρόεδρος της Αλβανίας Ραμίζ Αλία επιχείρησε να θέσει θέμα Τσάμηδων στον Κ. Μητσοτάκη. Στη φωτογραφία ο Αλία με τον Εμβέρ Χότζα. ΚΑΤΩ: Ο πρόεδρος της Αλβανίας Σαλί Μπερίσα ζητάει την «επίλυση του τσάμικου ζητήματος».

Ο Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος χαρακτήρισε ανύπαρκτο το θέμα των περιουσιών των Τσάμηδων στην Ελλάδα. ΜΕΣΗ: Ο Αλβανός πρόεδρος Αλφρέντ Μοϊσίου επιχείρησε επανειλημμένα να θέσει θέμα Τσάμηδων στους Έλληνες ομολόγους του. ΚΑΤΩ: Ο Κάρλος Παπούλιας επέστρεψε εξοργισμένος στην Αθήνα ύστερα από επίσημη επίσκεψη στην Αλβανία.

3. Αλιγιάννης Φ. Κωνσταντίνος, χαλκουργός
4. Αλιγιάννης Κ. Σωτήριος, παντοπώλης
5. Αποστολίδης Π. Απόστολος, υποδηματοποιός
6. Βαλασκάκης Σωτ. Ελευθέριος, ιατρός
7. Γιαννάκης Ι. Νικόλαος, καθηγητής
8. Δρίμτζιας Δ. Χαράλαμπος, γεωργός
9. Ευαγγέλλου Ε. Ευθύμιος, καφεπώλης
10. Ζιάγκος Γ. Κωνσταντίνος, δημοτικός υπάλληλος
11. Κακούρης Απ. Περικλής, δημοδιδάσκαλος
12. Κατσούλης Αθ Κωνσταντίνος, δημοδιδάσκαλος
13. Κλήμης Θ. Δημήτριος, αγωγεύς
14. Κοτσαλέρης Ε. Εμμανουήλ, διευθυντής υποκαταστήματος ΑΤΕ Παραμυθιάς
15. Κουρσουμής Θ. Κωνσταντίνος, καφεπώλης
16. Κωνσταντίνου ή Κωσταγιάννης Ι. Κωνσταντίνος, σιδηρουργός
17. Κωνσταντίνου ή Κωσταγιάννης Ι. Παναγιώτης, σιδηρουργός
18. Μάνος Π. Νικόλαος, εστίατορας
19. Μαρέτης Γ. Ανδρέας, χρυσοχός
20. Μαρέτας Ν. Γεώργιος, εστίατορας
21. Μητσιώνης Αν. Ιωάννης, καφεπώλης
22. Μουσελίκης Σπ. Γεώργιος, Ράπτης
23. Μουσελίκης Π. Σταύρος, δημοτικός υπάλληλος
24. Μπαζάκος Θ. Ιωάννης, δημοδιδάσκαλος
25. Μπάρμπας Γ. Νικόλαος, έμπορος υφασμάτων
26. Μπάρμπας Ν. Σπυρίδων, έμπορος υφασμάτων
27. Νάστος Χρ. Ευάγγελος, παντοπώλης
28. Πάκος Γ. Πάκος, τυρέμπορος
29. Παπαθανασίου Χρ. Βασίλειος, καφεπώλης
30. Πάσχος Γ. Γεώργιος, παντοπώλης
31. Πάσχος Δ. Λεωνίδας, τυρέμπορος
32. Ράπτης Δ. Αθανάσιος, έμπορος
33. Ρίγγας Γ. Αθανάσιος, έμπορος
34. Σιαμάς Π. Γεώργιος, ταχυδρομικός υπάλληλος
35. Σιωμόπουλος Β. Κωνσταντίνος, γυμνασιάρχης
36. Σπυρομήτσιος Παύλου Σπυρίδων, υποδηματοποιός

37. Στρουγγάρης Απ. Ανδρέας, παντοπώλης
 38. Σωτηρίου Χρ. Κωνσταντίνος, αγωγεύς
 39. Σωτηρίου Κ. Γεώργιος, αγωγεύς
 40. Τζώης Δ. Κωνσταντίνος, βιβλιοπώλης
 41. Τσαμάτος Ευ. Νικόλαος, ράπτης
 42. Τσαμάτος Π. Ευάγγελος, ιερέας
 43. Τσίλης Δ. Κωνσταντίνος, αγωγεύς
 44. Τσόρλας Δ. Γεώργιος, δημοτικός γραμματέας
 45. Τσόρλας Β. Θεόδωρος, υποδηματοποιός
 46. Τσόρλας Β. Κωνσταντίνος, υποδηματοποιός
 47. Φάτσιος Γ. Θωμάς, μυλωθρός
 48. Φειδης Θ. Αριστοφάνης, λογιστής
 49. Χρυσοχού Κ. Απόστολος, συνταξιούχος σχολάρχης και γραμματέας της Μητρόπολης.
- 4 Ι. Αθανασόπουλος, *Ναπολέον Ζέρβας, ο πολέμαρχος της Εθνικής Αντίστασης από τον Γοργοπόταμο στη Μενίνα*. Αθήνα, Πελασγός, 2017, σ. 177.
 - 5 Σ.σ.: Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ) ήταν ο ένοπλος βραχίονας του ΕΔΕΣ.
 - 6 Ι. Αθανασόπουλος, σσ. 178-179.
 - 7 Ο Γκότοβος σημείωσε (σσ. 12-13) τα εξής: «Η ιδιαιτερότητα αυτή θα έχει συνέπειες. Λόγω του ελληνικού εμφυλίου, πρώιμου και κανονικού, για μια μερίδα της Αριστεράς ο Ναπολέων Ζέρβας ανήκε στην “αντίδραση” και τους συνεργαζόμενους με τους Γερμανούς “μοναρχοφασίστες”. Επομένως, η δράση του στην Θεσπρωτία, συμπεριλαμβανομένης της δράσης εναντίον των ένοπλων μουσουλμάνων Τσάμηδων, έπρεπε στην αφήγηση αυτή να χαρακτηριστεί με παρόμοιο πολιτικό πρόσημο. Αντίστοιχα, έπρεπε να επινοηθεί η μαζική συμμετοχή μουσουλμάνων Τσάμηδων στην εαμική αντίσταση και να εστιαστεί η ευθύνη για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν από μουσουλμάνους Τσάμηδες εναντίον του χριστιανικού πληθυσμού της Θεσπρωτίας στη “φασιστική κλίκα” των Ντιναίων. Με εξαίρεση την αναφορά στην “κλίκα” των Ντιναίων –που για ευνόητους λόγους δεν γίνεται– το κόμμα των Τσάμηδων (PDIU) στη γειτονική
- Αλβανία επαναλαμβάνει ουσιαστικά μια αφήγηση που έχει τις ρίζες της στις επικοινωνιακές σκοπιμότητες του ελληνικού εμφυλίου».
- 8 Ν. Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ)*. Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σ. 177.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ι. Αθανασόπουλος, *Ναπολέον Ζέρβας, ο πολέμαρχος της Εθνικής Αντίστασης από τον Γοργοπόταμο στη Μενίνα*. εκδ. Πελασγός, Αθήνα 2017.
- Αθ. Γκότοβος, «Τσαμουριά», Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 2016.
- Β. Κόντης, *Ευαίσθητες ισορροπίες στη Βαλκάνια – Ελλάδα και Αλβανία τον 20ό αι.*, εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα 1994.
- Του ίδιου, *Ελληνισμός της Βορ. Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, τ. Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, εκδ. Εστία, Αθήνα 1995.
- Β. Κραψίτης, *Η ιστορική αλήθεια για τους Μουσουλμάνους Τσάμηδες*. Αθήνα: [χ.ε.], 1992.
- Χαρίτ. Λάμπρος, *Οι τσάμηδες και η Τσαμουριά*. Αθήνα: [χ.ε.], 1949.
- Ελ. Μαντά, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1993-2000)*. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., 2004.
- Ν. Μαραντζίδης, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ)*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.
- Δ. Μιχαλόπουλος, *Τσάμηδες*. Εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα 1993.
- Απ. Παπαθεοδώρου, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες: UCK - UCC - Αλβανοί - Τούρκοι - Οι Αλβανοτσάμηδες*. Εκδ. Πελασγός, Αθήνα 2007.
- Μ. Τρίτος, *Τσάμηδες: Επίμαχο πρόβλημα Ελλάδος και ορθοδόξου εκκλησίας Αλβανίας*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2003.
- Χρ. Πιτούλη-Κίτσου, *Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, εκδ. Ολκός, Αθήνα 1997.
- Ε. Driault, *Η Ελλάδα και ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (Από το κίνημα των Νεοτούρκων μέχρι τη Συνθήκη της Λωζάννης)*, εκδ. Πελασγός, Αθήνα 1999.
- St. Ladas, *The Exchange of Minorities*. New York, χ.ε., 1932.

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΤΣΑΜΗΔΩΝ ΣΤΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΕΙΡΗΝΗΣ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ (1919-1920)

του ΡΑΦΑΗΛ ΡΕΚΟΥΝΙΩΤΗ

Τα γεγονότα σε Αλβανία και Ήπειρο πριν από το 1919

Η αφετηρία της αλβανικής εθνικής συνείδησης μπορεί να εντοπιστεί ήδη κατά το θέρους του 1912, όταν οι Νεότουρκοι προχωρούν σε ευρείες παραχωρήσεις βιλαετιών προς τους Αλβανούς, τα οποία συνίσταντο στο μεν βιλαέτι της Σκόδρας (βορείως του ποταμού Γενούσου), νοτίως δε στο προς Βορράν τμήμα του βιλαετίου των Ιωαννίνων (σημερινή νότια Αλβανία και τμήμα της Ηπείρου), περιοχή στην οποία κατοικούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί (ήδη από τον 6ο π.Χ. αιώνα) και σποραδικά Τόσκηδες, Λιάπηδες και Τσάμηδες.¹ Οι Τσάμηδες κατοικούσαν στην περιοχή της Ηπείρου που εκτεινόταν παραλιακά από τις εκβολές του Αχέροντα έως το Βουθρωτό και ανατολικά ως τις υπώρειες του όρους Ολύτσικα (ή Τόμαρος), περιοχή γνωστή και ως Τσαμουριά.² Εθνολογικά αναφέρονται ως απόγονοι των Σπαχίδων,³ χριστιανών που αλλαξοπίστησαν το 1653 για να μην απολέσουν τα κτήματά τους, αλλά και ως απόγονοι Θεσπρωτών, οι οποίοι εξισλαμίστηκαν βίαια το 1611, ύστερα από την αποτυχία του κινήματος του επισκόπου Λαρίσης Διονυσίου του Φιλοσόφου («Σκυλοσόφου» κατά τους Τούρκους). Γενικά, η περιοχή της Θεσπρωτίας είχε δεχθεί πολλαπλούς και εκτεταμένους εξισλαμισμούς έως την απελευθέρωσή της. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξισλαμισμοί μετά τον πόλεμο του 1732 μεταξύ Σουλιωτών και Τούρκων, με την Επανάσταση της Ηπείρου το 1854 και την περίοδο 1893-1913.⁴

Η κήρυξη των Βαλκανικών Πολέμων βρίσκει τους Αλβανούς στο πλευρό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η διαφαινόμενη ήττα της οποίας, έπειτα από λίγο, θα τους οδηγήσει να ανακηρύξουν την ανεξαρτησία τους υπό τον φόβο διαμελισμού της Αλβανίας από Έλληνες και Σέρβους. Στις 29 Ιουλίου 1913 υπογράφεται το Πρωτόκολλο του Λονδίνου με το οποίο η Αλβανία καθίσταται ανεξάρτητη, μολονότι δεν καθορίζονταν επακριβώς τα σύνορα της χώρας, για τη χάραξη των οποίων επιφορτίστηκε μια διεθνής επιτροπή, ορίζοντας ως κριτήριο διαχωρισμού τη γλώσσα. Το υπόμνημα της επιτροπής –γνωστό και ως Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας– επιδίκαζε σχεδόν ολόκληρη τη Βόρεια Ήπειρο στο νεοπαγές αλβανικό κρατίδιο.⁵

Ωστόσο ο ελληνισμός της περιοχής, αμφισβητώντας την απόφαση, επαναστάτησε και κατόρθωσε να κηρύξει τη Βόρεια Ήπειρο αυτόνομη πολιτεία, επικυρωμένη με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας, στις 17 Μαΐου 1914. Δυστυχώς, το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ανέτρεψε την εφαρμογή του Πρωτοκόλλου υπέρ των στόχων των Ιταλών, οι οποίοι θεωρούσαν τη θέση της Αλβανίας ως ύψιστη για τα συμφέροντά τους, λόγω της εγγύτητας του λιμένος του Αυλώνα με τις ιταλικές ακτές –μόλις 100 χιλιόμετρα– και, γενικότερα, ως περιοχή-κλειδί για τον έλεγχο της Αδριατικής.

Όμοια στρατηγική σκόπευση είχε και η Αυστροουγγαρία, η οποία, ήδη από το 1912, θεωρούσε την Αλβανία ως ειδική ζώνη επιρροής και προσδοκούσε την

Ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βορείου Ηπείρου στο Αργυρόκαστρο, 17 Φεβρουαρίου 1914. Διακρίνονται ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος (αριστερά), ο Βέλλας και Κονίτσης Σπυρίδων (δεξιά), ο πρωθυπουργός της Αυτονόμου Πολιτείας Γεώργιος Χρ. Ζωγράφος (στη μέση) και ο υπουργός Εξωτερικών Αλ. Καραπάνος. Τη σημαία της Αυτονόμου Πολιτείας κρατάει ο Γ. Χατζής-Πελερέν. ΚΑΤΩ: Ένοπλοι Αλβανοί, το 1918.

άσκηση αποκλειστικού ελέγχου στα εσωτερικά της χώρας, εν είδει προτεκτοράτου.⁶ Οι δυνάμεις της Αντάντ, γνωρίζοντας ότι οι αξιώσεις της Δυσδικής Μοναρχίας έθεταν σε κίνδυνο την πορεία του πολέμου στη Βαλκανική, έδωσαν ανταλλάγματα στην Ιταλία προκειμένου να συνταχθεί με τη Συνεννόηση. Απόρροια αυτών των κινήσεων υπήρξε η μυστική συμφωνία, στις 26 Απριλίου 1916, με την οποία η Ιταλία εξασφάλισε τον Αυλώνα και τη γύρω ενδοχώρα, καθώς και σημαντική επιρροή επί των αλβανικών εξωτερικών υποθέσεων. Έναν μήνα πριν η Ελλάδα, μη γνωρίζοντας την ύπαρξη αυτής της συμφωνίας, είχε ανακηρύξει την ένωση της Βορείου Ηπείρου με το ελληνικό βασίλειο. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, ωστόσο, τηρώντας τη συμφωνία με τη Ρώμη, υποχρέωσαν την Αθήνα να διακόψει κάθε είδους εφαρμογή της ένωσης και να μην επιτρέψει τη συμμετοχή Βορειοηπειρωτών βουλευτών στο ελληνικό Κοινοβούλιο.⁷

Ο δικασμός της περιόδου 1915-1917 που ακολούθησε σήμανε την ελληνική εγκατάλειψη της Βορείου Ηπείρου, γεγονός που εκμεταλλεύθηκαν οι Ιταλοί, καταλαμβάνοντας την κατοχή και προεκτείνοντας την κατοχή τους έως και τα Ιωάννινα. Μάλιστα η Ρώμη προχώρησε σε ανακήρυξη ανεξαρτησίας της Αλβανίας υπό την προστασία του ιταλικού στέμματος. Μετά την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία και την κήρυξη του πολέμου εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών ο Έλληνας πρωθυπουργός θα πείσει τους Συμμάχους ότι οι Ιταλοί πρέπει να εκκενώσουν την Ήπειρο. Οι Ιταλοί όμως, αν και αποχώρησαν από τα ελληνικά εδάφη, δεν έκαναν το ίδιο με τη Βόρεια Ήπειρο, μεταθέτοντας τη χάραξη των συνόρων στη Διάσκεψη Ειρήνης.⁸

Συνδιάσκεψη των Παρισίων

Το ζήτημα του επαναπροσδιορισμού των συνόρων της Αλβανίας κατείχε την κορυφαία θέση για τους επίσημους αντιπροσώπους της χώρας. Ακόμη και πριν από τη Συνδιάσκεψη οι Αλβανοί είχαν οργανωθεί σε συλλόγους, οι οποίοι στήριζαν την επίσημη αντιπροσωπία έχοντας τους εξής

κοινούς στόχους: α) καθορισμό της συνοριακής γραμμής μέσα στα «αλβανικά εθνικά σύνορα» που –σύμφωνα με τους ίδιους– ήταν διαφορετικά και πιο ευρεία από τα σύνορα του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου, β) δημιουργία μιας διεθνούς επιτροπής για την εξέταση των ζημιών που προκλήθηκαν από ξένες δυνάμεις κατοχής, γ) προκήρυξη δημοψηφίσματος, με το οποίο ο πληθυσμός θα μπορούσε ελεύθερα να αποφασίσει για το μέλλον του. Μάλιστα η αλβανική αντιπροσωπία προσκαλούσε Αμερικανούς αντιπροσώπους να επισκεφθούν τη χώρα για τουλάχιστον έναν χρόνο, ώστε να εξαγάγουν τα δικά τους συμπεράσματα σε σχέση με τις εθνικές διαθέσεις των κατοίκων.

Η προτίμηση των Αλβανών στη σύσταση αποκλειστικά αμερικανικής αντιπροσωπίας και η γενικότερη στάση συμπάθειας προς τους Αμερικανούς διπλωμάτες που συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι η αλβανική διασπορά στις ΗΠΑ είχε οργανώσει ομάδες πίεσης υπό τη μορφή συλλόγων. Ο σύλλογος Τσαμουριά (Chameria), όπως και το Αλβανικό Εθνικό Κόμμα (Albanian National Party) είχαν ιδρυθεί στο Γουόρτσεστερ, ενώ η οργάνωση Αδελφότητα (Brotherhood), στο Χάρτφορντ.⁹ Επιπλέον, οι Αλβανοί είχαν γοητευθεί από τη Διακήρυξη των Δεκατεσσάρων Σημείων του προέδρου Γουίλσον, ο οποίος ζητούσε την πλήρη αυτοδιάθεση και την κρατική συγκρότηση των λαών που προήλθαν από τις κατακερματισμένες Κεντρικές Αυτοκρατορίες. Σημειωτέον ότι οι κινήσεις των Αλβανών στις ΗΠΑ είχαν γίνει γνωστές από τις ελληνικές προξενικές Αρχές. Ήδη από το 1909 ο πρόξενος του Μοναστηρίου Κ. Δημαράς παρατηρεί: «Την προσοχήν ημών δέον να ελκύση και η Αμερική, εν η ο Αλβανισμός των Ορθοδόξων επετέλεσεν ατυχώς σπουδαίαν πρόοδον, πολλοί δ' εκ των τέως ημετέρων επανέρχονται εκείθεν εις άκρον δηλητηριασμένοι».¹⁰

Την ίδια στιγμή οργανώσεις άρχισαν να δημιουργούνται και στην Αλβανία, με σημαντικότερες τις: Τσαμική Αδελφότητα, Προς διάσωση της Τσαμουριάς και Προς ενθύμηση της Τσαμουριάς, ενώ στην Ελβετία

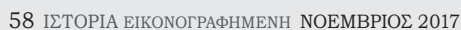
Τα μέλη της αλβανικής αντιπροσωπίας στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης.

δημιουργήθηκε η Ενωμένη Αλβανική Επιτροπή ή Αλβανικό Κομιτάτο.¹¹ Όλες αυτές οι οργανώσεις άρχισαν να αποστέλλουν γραπτές καταγγελίες στη Συνδιάσκεψη υπέρ της «επανόρθωσης των αλβανικών συνόρων». Στις 18 Ιανουαρίου αλβανικές εφημερίδες των ΗΠΑ δημοσιεύουν την επιστολή της Σεβαστί Κιριαζί-Ντάκο (συνιδρύτριας του Αλβανικού Εθνικού Κόμματος) προς τον πρόεδρο της Συνδιάσκεψης Ειρήνης. Στην επιστολή της διαμαρτύρεται για τις ελληνικές βλέψεις στη Βόρεια Ήπειρο, ενώ απαιτεί την αναγνώριση της Αλβανίας μέσα στα εθνικά της σύνορα, που δεν ταυτίζονταν με αυτά της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου, το 1913.¹² Η επόμενη κίνηση ήταν ένα τηλεγράφημα προς τους Γουίλσον, Κλεμανσώ και Λόιντ Τζορτζ, το οποίο αποκήρυσε τη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου, προβάλλοντας «τα δεινά από τις διώξεις» και ζητώντας την «ενοποίηση της Αλβανίας». Το τηλεγράφημα έφερε την υπογραφή του Μπέκο, προέδρου της οργάνωσης Τσαμουριά.¹³

Αμέσως μετά την επίσημη έναρξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης Ειρήνης, στις 27 Φεβρουαρίου 1919, η αλβανική αντιπροσωπία διακήρυξε την εμπιστοσύνη της στην καλή θέληση των συμμετεχόντων και την πίστη της στα συμπεράσματα που θα εξαχθούν. Παράλληλα απαίτησε τον επαναπροσδιορισμό των συνόρων της Αλβανίας, αλλά και την καταβολή αποζημιώσεων για έναν αριθμό χωριών που κήκαν από Έλληνες στρατιώτες, στο νότιο τμήμα της χώρας. Επιπλέον, η αντιπροσωπία απέρριψε τις ελληνικές θέσεις για τη Βόρεια Ήπειρο, όπως αυτές είχαν τεθεί μέσω του Ελ. Βενιζέλου στις 3 Φεβρουαρίου, δηλώνοντας ότι «στόχευαν στην εγκατάλειψη των αλβανικών διεκδικήσεων στη νότια Ήπειρο και ειδικά στην Τσαμουριά».¹⁴ Στις 27 Μαρτίου η εφημερίδα *Αλβανία* απηύθυνε πρόσκληση σε κόμματα και φορείς να αποστείλουν υπομνήματα στον Αμερικανό πρόεδρο, αναγνωρίζοντάς τον ως τον μοναδικό ηγέτη που θα μπορούσε να δώσει λύση στο αλβανικό ζήτημα.¹⁵

Ελλάδα μόνο η περιφέρεια Αργυροκάστρου, όχι όμως και η περιφέρεια Κορυτσάς. Ωστόσο η Ιταλία ήταν η μόνη χώρα που αντιδρούσε με επιμονή σε αυτά τα σχέδια. Ο Ιταλός αντιπρόσωπος Ντε Μαρτίνο εξέφρασε την αμφιβολία του σχετικά με τις θέσεις του Βενιζέλου, λέγοντας ότι η εθνικότητα στην Αλβανία δεν μπορούσε να προσδιοριστεί εύκολα.

Αμέσως μετά την ακρόαση του Έλληνα πρωθυπουργού η αλβανική αντιπροσωπία

υπό τον Μ. Κονίτσα, παρουσίασε στατιστικά στοιχεία σχετικά με την Τσαμουριά. Σύμφωνα με τον ίδιο, «η Τσαμουριά κατοικείται κυρίως από Αλβανούς και μουσουλμάνους Αλβανούς, που σημαίνει ότι δεν υπάρχει ουδεμία θέση για ελληνική εθνική συνειδηση».¹⁶ Την ίδια θέση τήρησε και ο έτερος αντιπρόσωπος Τουρτούλι, ο οποίος δήλωσε ότι η Ελλάδα, στο όνομα της εθνικότητας, ζητούσε πολλά, ενώ θα ήταν πιο λογικό να επιστρέψει στην Αλβανία μια

περιοχή (όπως η Τσαμουριά) που δεν της ανήκει. Ανέφερε επίσης ότι πολλές εξέχουσες προσωπικότητες της Ελλάδας είχαν αλβανική καταγωγή, ενώ προσκόμισε οθωμανικό χάρτη του 16ου αιώνα για να υποστηρίξει τη θέση του περί των γεωγραφικών ορίων της περιοχής.¹⁷ Να σημειωθεί ότι η αλβανική αντιπροσωπία παρέθεσε τέσσερα προπαγανδιστικά έγγραφα στη γαλλική γλώσσα, αποτελούμενα από πίνακες και χάρτες, τα οποία απορρίφθηκαν από την επιτροπή.¹⁸

Ο Τουρχάν πασάς, πρόεδρος της αλβανικής κυβέρνησης από τις 25 Δεκεμβρίου 1918 έως τις 29 Ιανουαρίου 1920.

ΔΕΞΙΑ. Ο πρόεδρος της οργάνωσης Αλβανικό Εθνικό Κόμμα Κρίστο Ντάκο. ΚΑΤΩ: Ο Κρίστο Ντάκο και η σύζυγός του Σεβαστή Κιριαζί. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Χάρτης της ενιαίας Ηπείρου.

Παράλληλα οι αλβανικές οργανώσεις, βλέποντας την ισχυρή αντίδραση των Ιταλών στις ελληνικές διεκδικήσεις, απέστειλαν τηλεγράφημα στον πρόεδρο της ιταλικής αντιπροσωπίας, ζητώντας του να επηρεάσει προς την κατεύθυνση της ένωσης της Τσαμουριάς με την Αλβανία. Το ίδιο τηλεγράφημα απεστάλη και στην αμερικανική αντιπροσωπία, όπως και στους Γουίλσον και Κλεμανσώ. Στις 22 Μαΐου, εμμένοντας στη φιλοαμερικανική πολιτική του, ο πρόεδρος της οργάνωσης Τσαμουριά θα απευθύνει επιστολή στον Αμερικανό πρόεδρο, δηλώνοντας ότι η ένωση της περιοχής με το αλβανικό κράτος θα διασφαλίσει την ειρήνη στα Βαλκάνια.¹⁹

Τον Ιούνιο του 1919 ο Βενιζέλος, προσαθώντας να καταβάλει την ιταλική αντίσταση υπέρ των ελληνικών συμφερόντων, προτείνει διαπραγματεύσεις με τη νέα ιταλική κυβέρνηση. Η Ρώμη αντιμετώπιζε την εχθρότητα των Αμερικανών για το αδριατικό ζήτημα, ενώ παράλληλα φοβόταν την αυξανόμενη απομόνωση λόγω των τριβών που είχαν αναπτυχθεί με τους υπόλοιπους συμμάχους, τόσο στο θέμα της Αλβανίας όσο και στο ζήτημα της Τουρκίας. Οι συζητήσεις θα καταλήξουν στη συμφωνία Τιτόνι - Βενιζέλου, που υπεγράφη στο Παρίσι στις 29 Ιουλίου 1919. Βάσει της συμφωνίας αναγνωρίζονταν οι ελληνικές διεκδικήσεις σε Βόρεια Ήπειρο και Θράκη, ενώ η Αθήνα αναλάμβανε να υποστηρίξει την οριστική προσάρτηση του Αυλώνα στην Ιταλία όπως και τη χορήγηση «εντολής» (mandate) για την Αλβανία.²⁰

Τα Τίρανα, φοβούμενα την επικείμενη διάσπαση της χώρας, ενέτειναν τις διπλωματικές πιέσεις τους βασιζόμενα, για μία ακόμη φορά, στο Τσάμικο. Ήδη από το καλοκαίρι του 1919 ο νέος Αλβανός αντιπρόσωπος Λ. Τσούμτσι, σε υπόμνημα προς τον Κλεμανσώ, καταγγέλλει «την καταπάτηση των βασικών ελευθεριών των Τσάμηδων από την ελληνική κυβέρνηση» και ζητεί την απόδοση της περιοχής στην Αλβανία. Όμοια σκόπευση είχε και η επιστολή που απήχυναν αντιπρόσωποι των αλβανικών επιτροπών στον αρμόδιο της αμερικανικής

Γερουσίας για εξωτερικά θέματα. Οι υπογραφόμενοι δηλώνουν τη σταθερή και αμετακίνητη πίστη τους στα αμερικανικά ιδανικά, όπως αυτά εκφράστηκαν από τον πρόεδρο Γουίλσον, και στη θέση της Αμερικής ως υπερασπιστή της ελευθερίας και της ειρήνης. Μάλιστα, η επιστολή τους ξεκινούσε με τον χαιρετισμό «*Προς τη Μεγάλη Φιλελεύθερη Δημοκρατία*» («*To the Great Liberal Republic*»), χαρακτηρισμός που εκρησιμοποιείτο συχνά από μέλη της αλβανικής αντιπροσωπίας και από ομογενείς.²¹

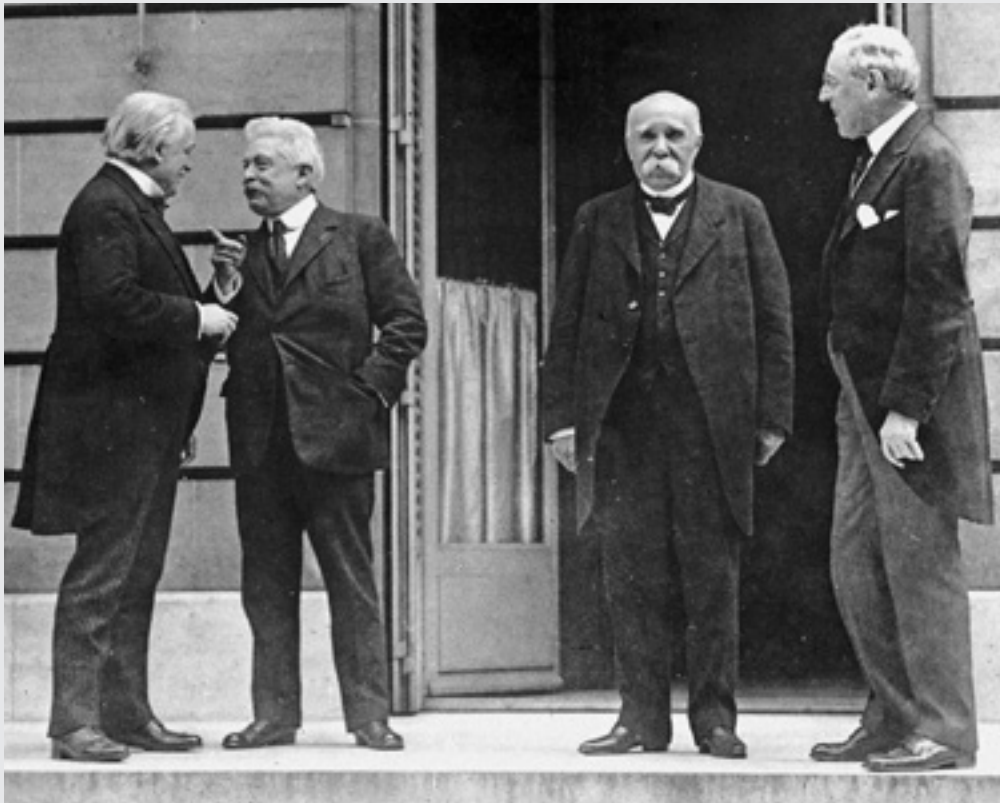
Διπλωματικές πιέσεις δέχθηκε και το Παρίσι, με τον Κλεμανσώ να λαμβάνει επιστολή από τον «εκπρόσωπο των Τσάμηδων» Ασάφ Κάμι, ο οποίος δήλωνε στον Γάλλο πρωθυπουργό ότι «*η Ελλάδα δεν θα χάσει κάτι εάν η Τσαμουριά επιστρέψει στο αλβανικό κράτος, αφού αποτελεί αλβανική περιοχή κατοικούμενη από Αλβανούς*».²² Προς επίρρωσιν των λεγομένων του ο Κάμι απέστειλε και μερικά στατιστικά στοιχεία, όπως και μια σύντομη ιστορία των Τσάμηδων. Στις 19 Νοεμβρίου η κόρη του διπλωμάτη και πολιτικού Ράσι Ντινί, Λεϊλά, με επιστολή της στη σύζυγο του προέδρου Γουίλσον, ζητούσε τη συμβολή της στο αλβανικό πρόβλημα, ενδεχόμενη λύση του οποίου –κατά την ίδια– θα «*απέδιδε δικαιοσύνη απέναντι στις αδικίες, στα δεινά και στις διώξεις που είχε υποστεί ο αλβανικός πληθυσμός και ιδιαίτερα οι αθώες γυναίκες από τις περιοχές που αποδόθηκαν σε Έλληνες και Σέρβους*».²³

Εν τω μεταξύ η συμφωνία Τιτόνι - Βενιζέλου είχε ανοίξει, έστω και φαινομενικά, τον δρόμο για κατάληψη της Βορείου Ηπείρου από τον Ελληνικό Στρατό. Το Γενικό Επιτελείο είχε εκπονήσει σχέδιο για την κατάληψη της περιοχής αλλά ο Βενιζέλος, φοβούμενος τις αντιδράσεις του Αμερικανού προέδρου, δεν διέτασε την προέλαση του Στρατού, παρά τις συνεχόμενες εκκλήσεις των Βορειοηπειρωτών. Σε τηλεγράφημά του δηλώνει: «*Καίπερ βαθύτατα θλιβόμενος διά συμφοράς ομογενών Βορείου Ηπείρου, επί ουδενί λόγω δύναμι εγκρίνω προέλασιν ημετέρου στρατού εφ' όσον ζήτημα Β. Ηπείρου δεν λύεται οριστικώς*

ή δεν εξουσιοδοτούμεθα προς τούτο από Συνδιασκέψεως...».²⁴ Τα Τίρανα, βλέποντας την αμηχανία στην οποία είχε περιέλθει η ελληνική κυβέρνηση, απέστειλαν δύο υπομνήματα στον Γάλλο πρωθυπουργό. Το ένα έφερε την υπογραφή του προέδρου του Αλβανικού Εθνικού Κόμματος Κ. Ντάκο, ο οποίος εξέφραζε την απογοήτευσή του για την ευνοϊκή μεταχείριση της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ ταυτόχρονα απέρριπτε τη συμφωνία Τιτόνι - Βενιζέλου ως παράνομη και αντιτιθέμενη στα αλβανικά εθνικά σύνορα. Το δεύτερο υπόμνημα απεστάλη από τα ιδρυτικά μέλη του συλλόγου Τσαμουριά του Γουόρτσεστερ των ΗΠΑ, τα οποία ζητούσαν την οριστική προσάρτηση της περιοχής στην Αλβανία.²⁵ Μάλιστα το υπόμνημα αυτό περιελάμβανε και στατιστικούς πίνακες, σύμφωνα με τους οποίους

στην Τσαμουριά κατοικούσαν 30.587 μουσουλμάνοι Αλβανοί, 7.255 ορθόδοξοι Αλβανοί και μόνο 13.280 Έλληνες.²⁶

Στις 28 Ιανουαρίου 1920 συνεκλήθη στη Λούσνια εθνικό παναλβανικό συνέδριο με τη συμμετοχή τόσο της ντόπιας πολιτικής σκηνής όσο και της αλβανικής διασποράς, μέσω των αντιπροσώπων των συλλόγων. Το συνέδριο αποφάσισε τη στέρηση εξουσιών της ιταλόφιλης κυβέρνησης του Τουρχάν πασά και τη σύσταση μιας νέας υπό τον Σουλεϊμάν Δελβίνα. Οι Ιταλοί εμπόδισαν την εγκατάσταση της νέας κυβέρνησης στο Δυρράχιο, η οποία τελικά εγκαταστάθηκε στα Τίρανα, ξεκινώντας μια διαδικασία αφελληνισμού των κατοίκων της Βορείου Ηπείρου και ειδικότερα των διαμερισμάτων Πρεμετής και Λεσκοβικίου. Δυστυχώς, η Ρώμη έμεινε τελείως αδρανής απέναντι σε

Το Συμβούλιο των Τεσσάρων στη Σύνοδο Ειρήνης του Παρισιού (1919). Από αριστερά: Λόιντ Τζορτζ, Βιτόριο Ορλάντο, Ζορζ Κλεμανσώ και Γούντροου Γουίλσον.

αυτά τα βίαια γεγονότα, αδυνατώντας να προστατεύσει το ελληνικό στοιχείο.²⁷ Από τα Ιωάννινα ο υποστράτηγος Ιωάννης Ορφανίδης, διοικητής της 4ης Μεραρχίας, καλούσε τον Βενιζέλο να εγκρίνει την επέμβαση και τη συμπλοκή του Ελληνικού Στρατού με τους Αλβανούς ατάκτους, ο Έλληνας πρωθυπουργός όμως δεν ενέκρινε την προέλαση, αφού το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου δεν είχε λυθεί οριστικά και η Συνδιάσκεψη συνέχιζε τις εργασίες της.²⁸

Τον Απρίλιο του 1920 υπεγράφη ιταλο-αλβανική συμφωνία, βάσει της οποίας η Ρώμη θα απέσυρε τα στρατεύματά της από τις περιοχές Αργυροκάστρου, Πρεμετής και Λεσκοβικίου. Η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε για την αποχώρηση των Ιταλών και ο Βενιζέλος μιλούσε για καταπάτηση της συμφωνίας που είχε συνάψει με τον Τιτόνι. Οι Ιταλοί απάντησαν ότι ενδεχόμενη εισβολή του ελληνικού Στρατού χωρίς τη συναίνεση των Δυνάμεων, και ειδικά των ΗΠΑ, θα περιέπλεκε το ζήτημα στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης.

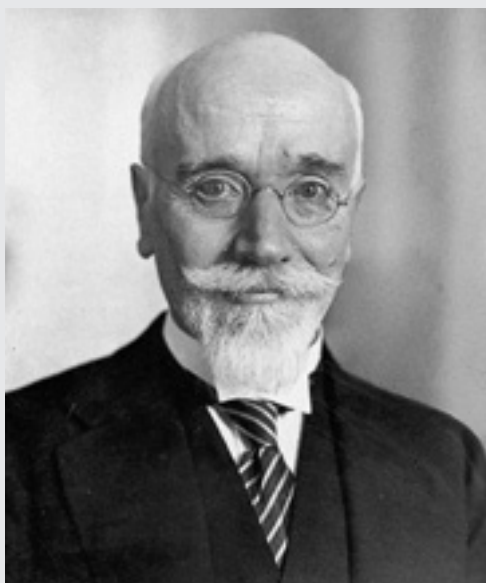
Από την άλλη, αντιπρόσωποι της αλβανικής κυβέρνησης στην Αμερική προσδοκούσαν πολλά από τη στάση του Γουίλσον και έστελναν ενθαρρυντικά τηλεγραφήματα σχετικά με τη θέση του αλβανικού ζητήματος. Ιδιαίτερος φιλική ήταν και η ανοικτή επιστολή στον Αμερικανό πρόεδρο και στον Γάλλο πρωθυπουργό των αυτοαποκαλούμενων «εκπροσώπων των Τσάμηδων» Ντάκο και Κάμι στην εφημερίδα *Αλβανία*. Στην επιστολή τους εξέφραζαν τη λύπη τους για το γεγονός ότι η Ιταλία συνέχιζε να νομίζει ότι είχε την «εντολή» (mandate) επί της Αλβανίας και ζητούσαν από τους δύο ηγέτες την οριστική αναγνώριση της Αλβανίας ως ανεξάρτητου κράτους χωρίς κανέναν όρο. Επιπλέον, ο Κάμι παρακαλούσε τον Αμερικανό πρόεδρο να μεριμνήσει για την προσταγή της Τσαμουριάς στην Αλβανία.²⁹ Σημαντικό είναι το γεγονός ότι την εποχή που γράφτηκε η επιστολή (αρχές Ιουνίου του 1920) η αλβανική κυβέρνηση, σε εμπιστευτική εγκύκλιό της στις τοπικές Αρχές, δήλωνε ότι οι σχέσεις με την Ελλάδα ήταν εγκάρδιες και υπογράμιζε την

ανάγκη μιας ελληνοαλβανικής συνεργασίας έναντι των Ιταλών, ενώ ζητούσε και τη συνδρομή της ελληνικής κυβέρνησης στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου, συνταγματικού αλβανικού κράτους.³⁰

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ο Βενιζέλος έβλεπε ευνοϊκά ένα αλβανικό κρατίδιο που θα αναγνώριζε τα δικαιώματα των Βορειοηπειρωτών, το πρωτόκολλο της 2ας Αυγούστου μεταξύ Αλβανών και Ιταλών έλυνε οριστικώς τα δικαιώματα κτήσης του Αυλώνα υπέρ των πρώτων. Επιπλέον, η Ρώμη κατήγγειλε τη συμφωνία Τιτόνι - Βενιζέλου και αναγνώρισε την πλήρη ανεξαρτησία της Αλβανίας. Σύμφωνες με την άποψη αυτή ήταν η Γαλλία και η Βρετανία, ενώ οι ΗΠΑ εκδήλωσαν την ικανοποίησή τους σχετικά με την πορεία επίλυσης του θέματος. Τελικά, στις 9 Νοεμβρίου 1921 η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη όρισε τα ελληνοαλβανικά σύνορα σύμφωνα με τη γραμμή του Πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας, το οποίο απέδιδε την Βόρεια Ήπειρο στην Αλβανία χωρίς κανέναν όρο. Μάλιστα, ήδη από τον Δεκέμβριο του προηγούμενου έτους η χώρα είχε γίνει δεκτή στην Κοινωνία των Εθνών, απομακρύνοντας το Βορειοηπειρωτικό από τη διπλωματική ατζέντα της Αθήνας.

Συμπεράσματα

Παρά τις πιέσεις και την πληθώρα επιστολών και υπομνημάτων, το ζήτημα των Τσάμηδων δεν έτυχε μεγάλης προσοχής από τους διπλωματικούς αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης. Είναι γεγονός ότι οι προαναφερθείσες οργανώσεις ιδρύθηκαν, σχεδόν εν μιά νυκτί, λίγο πριν από την έναρξη της Συνδιάσκεψης Ειρήνης, αποτελούμενες από πρόσωπα με αμφίβολη καταγωγή, κυρίως διγλωσσούς, γεννηθέντες σε εδάφη με πλεονάζοντα ελληνικό πληθυσμό (όπως για παράδειγμα ο Κρίστο Ντάκο και η σύζυγός του, ο Μιχαήλ Τουρτούλης ή Τουρτούλι κ.ά.).³¹ Το αρνητικό αποτέλεσμα, όμως, δεν εμπόδισε την αλβανική διπλωματία να δημιουργήσει ένα ικανό αντίβαρο απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις στη Βόρεια Ήπειρο. Δεν είναι τυχαίο ότι στις διαπραγματεύσεις

Βάσει της συμφωνίας Τιτόνι-Βενιζέλου, που υπεγράφη στο Παρίσι στις 29 Ιουλίου 1919, αναγνωρίζονταν οι ελληνικές διεκδικήσεις σε Βόρειο Ήπειρο και Θράκη, ενώ η Αθήνα αναλάμβανε να υποστηρίξει την οριστική προσάρτηση του Αυλώνα στην Ιταλία, όπως και τη χορήγηση «εντολής» (mandate) για την Αλβανία.

οι αιτιάσεις των «τοάμικων οργανώσεων» έπονται ημερολογιακά των αντίστοιχων ελληνικών, εν είδει απάντησης, σε μια προσπάθεια να δημιουργηθεί μια μειονότητα στην Ελλάδα αντίστοιχη των Βορειοηπειρωτών.

Πρέπει να τονιστεί ότι το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών γνώριζε για το θέμα ήδη κατά την περίοδο 1909-1911, επιστώντας την προσοχή στους Τοάμηδες των υποδιοικήσεων Παραμυθίας, Μαργαριτίου και Πρεβέζης ως ικανούς να ενταχθούν στο αλβανικό εθνικιστικό κίνημα. Παρ' όλα αυτά, οι ίδιοι θεωρούνταν καιροσκόποι απέναντι στην οθωμανική διοίκηση, κάτι που αποδιδόταν στον πρόσφατο προσηλυτισμό τους στο Ισλάμ, αλλά όχι στον Μπεκτασισμό, τον οποίο ασπάζονταν οι υπόλοιποι Τούρκοι και τουρκόφωνοι της Ηπείρου. Κατά τον τότε πρόξενο Αργυροκάστρου Α. Ζάχο οι Τοάμηδες παρέμεναν προσκολλημένοι στην Τουρκία, έχοντας στοιχειώδη αλβανική συνείδηση.³² Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και ο γενικός διοικητής Ηπείρου, τέσσερα χρόνια μετά τη λήξη της Συν-

διάσκεψης. Υπογραμμίζει ότι «οι μουσουλμάνοι Τοάμηδες είναι γηγενείς της χώρας την οικουσι ως και οι μετ' αυτών συνοικούντες χριστιανοί, αποβαλόντες το πατριον δόγμα από των μέσων του 17ου αιώνας [...] διακρίνονται των Αλβανών και κατά την εθνική συνείδηση [εφ' όσον] ουδέποτε είχαν αλβανικήν τοιαύτην».³³

Ωστόσο το θέμα των Τοάμηδων δεν έτυχε της απαραίτητης προσοχής ούτε από τις ελληνικές διπλωματικές δυνάμεις στη Συνδιάσκεψη. Οι Έλληνες αντιπρόσωποι δεν παρέθεσαν κανένα στοιχείο που να απορρίπτει τους ισχυρισμούς των Αλβανών περί Τσαμουριάς, ενώ η γενικότερη πολιτική και το ενδιαφέρον του Βενιζέλου φαίνεται ότι επικεντρωνόταν στη Μικρά Ασία. Ο Βενιζέλος, όπως παρατέθηκε ανωτέρω, δεν υπέκυψε στις συνεχείς εκκλήσεις στρατιωτικών και Βορειοηπειρωτών να αποστείλει εκστρατευτικό σώμα για την απελευθέρωση της Βορείου Ηπείρου προκειμένου να αποφύγει κάθε ενέργεια που θα έβλαπτε τις διαπραγματεύσεις που γίνονταν εκείνο

τον καιρό και που οδήγησαν στη Συνθήκη των Σεβρών. Τελικά, για τον Έλληνα πρωθυπουργό «τα μεγάλα ελληνικά συμφέροντα δεν ήταν στην Βόρειο Ήπειρο, αλλά στην Θράκη και [κυρίως] στην Μικρά Ασία».³⁴

Στα επόμενα χρόνια μετά τη Συνδιάσκεψη οι οργανώσεις περί Τσάμηδων περιόρισαν τις πιέσεις τους σε ηγέτες της Ευρώπης και της Αμερικής, αν και συνέχισαν να δραστηριοποιούνται τόσο στο εξωτερικό όσο και εντός της πολιτικής σκηνής της Αλβανίας. Ύστερα από λίγο καιρό θα αποκτήσουν ισχυρά ερείσματα στις εκάστοτε κυβερνήσεις των Τυράνων και το ζήτημα των Τσάμηδων θα ενταχθεί επίσημα στις διεκδικήσεις του αλβανικού κράτους και στις επιμέρους συζητήσεις με την Ελλάδα, έως και σήμερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ηλ. Αντωνόπουλος, *Αλβανία και Ελληνοαλβανικές Σχέσεις (1912-1994)*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 1995, σ. 13.
- 2 Δημ. Μικαλόπουλος, *Τσάμηδες*, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1993, σσ. 19-20.
- 3 Τουρκόφωνοι φεουδάρχες που αποτελούσαν την κυριότερη στρατιωτική τάξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αποτελείτο από Τούρκους, αλλά και εξισλαμισμένους Έλληνες (βλ. Μιχ. Τρίτος, *Τσάμηδες: Επίμαχο Πρόβλημα Ελλάδος και Ορθόδοξου Εκκλησίας Αλβανίας*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 11, υποσημείωση 5).
- 4 Βασ. Κρασίτης, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Θεσπρωτίας*, Αθήνα: κ.ε., 1985, σσ. 19-21.
- 5 Αντ. Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης*, τ. Α'. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1968, σ. 199.
- 6 Pan. Pipinellis, *Europe and the Albanian Question*. Chicago: Argonaut, 1963, σ. 52.
- 7 Βασ. Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και Ελληνοαλβανικές Σχέσεις*, τ. Β'. Αθήνα: Εστία, 1995, σ. 10.
- 8 Βασ. Κόντης, (επιμ.), *Ελληνισμός της...*, τ. Α', σ. 35.
- 9 Akademia e Shkencave e Shqiperise, *History of Albania III: Independence Period November 28, 1912-April 7, 1939*. Tirane: Botimat Toena, 2007, σ. 499.

- 10 A.Y.E., 1909, Γ'. αρ. 517, Δημαράς προς Υπουργείο Εξωτερικών, Μοναστήρι, 25 Ιουνίου 1909.
- 11 Ibid.
- 12 Haj. Isufi, *Chameria in the Chronicles of the Time 1902-1940*. Tirane: Pegi, 2007, σ. 217.
- 13 Ibid. σ. 228.
- 14 Kal. Naska, *Documents for Chameria*. Tirane: Dituria, 1999, σ. 39.
- 15 Haj. Isufi, *Chameria...*, σ. 241.
- 16 Arb. Puto, *Albanian Issue in the International Acts after the First World War*. Tirane: Albin, 2001, σ. 169.
- 17 Fer. Duka, *Ottoman Centuries in the Albanian State*. Tirane: UET Press, 2009, σσ. 201-207.
- 18 *A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library*. Stanford: Stanford University Press, 1926, σ. 6.
- 19 Isufi, 2007, σ. 245.
- 20 Χαρ. Νικολάου, *Διεθνείς Πολιτικές και Στρατιωτικές Συνθήκες-Συμφωνίες και Συμβάσεις*, Αθήνα: Φλώρος, 1996. σσ. 263-265.
- 21 Isufi, 2007, σσ. 245-251.
- 22 Ibid., σσ. 264-266.
- 23 Ibid. pp. 259-260.
- 24 A.Y.E., 1920, Α/5, αρ. 2398, Βενιζέλος προς Υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 8 Μαρτίου 1920.
- 25 Isufi, 2007, p. 266.
- 26 Rob. Elsie, Bej. Destani, *The Cham Albanians of Greece*. London: IB Tauris, 2013, σ. 62.
- 27 Βασ. Κόντης, (επιμ.), *Ελληνισμός της...*, τ. Β', σελ. 13.
- 28 A.Y.E., 1920, Α/5, αρ. 3338, Βενιζέλος προς Υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 23 Μαρτίου 1920.
- 29 Isufi, 2007, σ. 254.
- 30 Βασ. Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της...*, τ. Β', σ. 17.
- 31 Βλ. Rob. Elsie, *A Biographical Dictionary of Albanian History*. London: IB Tauris, 2012.
- 32 Χρ. Κίτσου-Πιτούλη, *Οι Ελληνοαλβανικές Σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, εκδ. Ολκός, Αθήνα 1997, σσ. 121-122.

Ο Σουλεϊμάν Δελβίνα (πρώτος αριστερά στην πρώτη σειρά) με Αλβανούς βουλευτές το 1921.

- 33 ΑΥΕ, 1925, Γ/68/Χ, αρ.200, Πετυχάκης, γενικός διοικητής Ηπείρου προς Υπουργείο Εξωτερικών, Ιωάννινα, 27 Φεβρουαρίου 1925.
- 34 Βασ. Κόντης (επιμ.), *Ο Ελληνισμός της...*, τ. Β', σ. 17.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library, Stanford University Press, Stanford 1926.

Akademia e Shkencave e Shqiperise, *History of Albania III: Independence Period November 28, 1912-April 7, 1939*, Botimat Toena, Tirane 2007.

F. Duka, *Ottoman Centuries in the Albanian State*. Tirane: UET Press, 2009.

R. Elsie, *A Biographical Dictionary of the Albanian History*, IB Tauris, London 2012.

R. Elsie, B. Destani, *The Cham Albanians of Greece*, IB Tauris, London 2013.

H. Isufi, *Chameria in the Chronicles of the Time 1902-1940*, Pegi, Tirane 2007.

K. Naska, *Documents for Chameria*, Dituria, Tirane 1999.

P. Pipinellis, *Europe and the Albanian Question*, Argonaut, Chicago 1963.

A. Puto, *Albanian Issue in the International Acts of the First World War*, Albin, Tirane 2001.

Ελληνική

Η. Αντωνόπουλος, *Αλβανία και Ελληνοαλβανικές Σχέσεις (1912-1994)*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 1995.

Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού: Ηπειρος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.

Χ. Κίτσου-Πιτούλη, *Οι Ελληνοαλβανικές Σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, εκδ. Ολκός, Αθήνα 1997.

Β. Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και Ελληνοαλβανικές Σχέσεις*, τ. Α-Β, εκδ. Εστία, Αθήνα 1995.

Α. Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης*, τ. Α', Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1968.

Β. Κραφίτης, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Θεσπρωτίας*, Αθήνα: κ.ε., 1985.

Α. Λέκκας, *Συνοπτική Ιστορία της Βορείου Ηπείρου*, ΠΑΣΥΒΑ, Αθήνα, 1991.

Δ. Μιχαλόπουλος, *Τσάμηδες*, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα 1993.

Χ. Νικολάου, *Διεθνείς Πολιτικές και Στρατιωτικές Συνθήκες-Συμφωνίες και Συμβάσεις*, εκδ. Φλώρος, Αθήνα 1996.

Μ. Τρίτος, *Τσάμηδες: Επίμαχο Πρόβλημα Ελλάδος και Ορθόδοξου Εκκλησίας Αλβανίας*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2003.

Ο **Ραφαήλ Ρεκουινώτης** είναι διεθνολόγος.

ΟΙ ΝΑΖΙΣΤΙΚΕΣ ΘΗΡΙΩΔΙΕΣ ΣΤΗ ΜΟΥΣΙΩΤΙΤΣΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΚΟΜΜΕΝΟ

της ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ και του ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΥ

Είναι ευρέως γνωστές πια οι θηριωδίες των Ναζί και οι μαζικές σφαγές που προκάλεσαν εις βάρος ελληνικών πληθυσμών κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Οι ναζίστες, για να δικαιολογήσουν τις αποτρόπαιες πράξεις τους, διατείνονταν ότι αυτές αποτελούσαν αντίποινα για την αντιστασιακή δράση των Ελλήνων. Στην πραγματικότητα, βέβαια, τα αίτια που καθόρισαν τη φύση των γερμανικών ωμοτήτων ήταν βαθύτερα και σχετιζόνταν και με την πρόθεση των Γερμανών να τρομοκρατήσουν και να διχάσουν τον ντόπιο πληθυσμό και τους αντάρτες. Η στοχοθεσία τους αυτή οδήγησε στην πιο αιματοβαμμένη περίοδο που γνώρισε ποτέ η Ήπειρος, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1943.

Πιο συγκεκριμένα, στις αρχές Ιουλίου του 1943 η διοίκηση του γερμανικού στρατού αφ' ενός έχοντας την πεποίθηση ότι οι αγγλοαμερικανικές δυνάμεις θα εισέβαλλαν στην Ευρώπη και ενδεχομένως η απόβαση θα πραγματοποιείτο στην Ήπειρο και, αφ' ετέρου, ερχόμενη αντιμέτωπη με

την ολοένα και εντεινόμενη δράση του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ στην περιοχή, αποφάσισε τη σύσταση του 22ου Σώματος Στρατού, με στρατηγό τον Χούμπερτ Λαντς, και τη μεταφορά της 1ης Ορεινής Μεραρχίας Καταδρομών Εντελβάις στην περιοχή. Η συγκεκριμένη μεραρχία, με γενικό διοικητή τον Βάλτερ φον Στένερ, αποτελείτο από δύο συντάγματα –το 98ο, με διοικητή τον συνταγματάρχη Γιόζεφ Ζάλμινγκερ, και το 99ο, με διοικητή τον Γιόζεφ Ρεμόλντ– και πραγματοποίησε «εκκαθαριστικές επιχειρήσεις» στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, με τις σφαγές της Μουσιωτίτσας Ιωαννίνων και του Κομμένου Άρτας να ξεχωρίζουν ανάμεσά τους.

Οι σφαγές στη Μουσιωτίτσα

Η πρώτη σφαγή

Το 22ο Σώμα Στρατού και η Μεραρχία Εντελβάις, με έδρα τα Ιωάννινα και με στόχο να υποδαυλίσουν το αρνητικό κλίμα που υπήρχε μεταξύ του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, ξεκίνησαν τον Ιούλιο του 1943 την

Η οικογένεια Μάλλιου στις αρχές του 1943. Μόνο ο Αλέξανδρος (δεύτερος από δεξιά κάτω) και η Μαρία (τρίτη από δεξιά, κάτω) επέζησαν από τη σφαγή του Κομμένου, στις 16 Αυγούστου 1943. ΚΑΤΩ: Το μνημείο προς τιμήν των πεσόντων της Μουσιωτίτσας βρίσκεται στο κέντρο του χωριού. Εκεί αναγράφονται τα ονόματα των 152 θυμάτων, ανάμεσα στα οποία υπάρχουν τρία βρέφη έως 1 έτους, 22 παιδιά από 2 έως 7 ετών και 45 παιδιά ηλικίας 8 έως 16 ετών.

εκκαθάριση της εθνικής οδού Ιωαννίνων - Άρτας - επιχείρηση που πρακτικά ισοδυναμούσε με κάψιμο ολόκληρων χωριών και εκτελέσεις εκατοντάδων πολιτών, ανάμεσα στους οποίους φυσικά υπήρχαν και άμαχοι.

Το τελευταίο δεκαήμερο του Ιουλίου οι κάτοικοι της Μουσιοωτίτσας έλαβαν την πληροφορία ότι οι Ναζί, έχοντας περάσει τη Ζόριστα (Πεντόλακκο), την οποία είχαν βρει έρημη καθώς οι κάτοικοί της την είχαν ήδη εγκαταλείψει, κατευθύνονταν προς το δικό τους χωριό. Έπειτα από συνομιλίες μεταξύ των ντόπιων αποφασίστηκε ότι η ασφαλέστερη λύση θα ήταν η μεταφορά τους στο Σπιθάρι -ένα ορεινό βοσκοτόπι μεταξύ Μουσιοωτίτσας και Δερβιζιάνων- η οποία πραγματοποιήθηκε στις 24 Ιουλίου. Την ίδια ημέρα 30-50 γερμανικά στρατιωτικά αυτοκίνητα διέσχισαν την οδό Άρτας - Ιωαννίνων, ενώ γερμανικό αεροπλάνο πραγματοποίησε χαμηλή πτήση πάνω από τη Μουσιοωτίτσα, πέταξε προκηρύξεις στα Ελληνικά καλώντας τους κατοίκους να μην εγκαταλείψουν τις εστίες τους και έβγαλε μαύρους καπνούς πάνω από το Σπιθάρι, ενδεχομένως για να καταδείξει τη θέση των διαφυγόντων κατοίκων.

Στις 25 Ιουλίου μία διμοίρια του 12ου λόχου του 98ου Συντάγματος υπό τη διοίκηση του Βίλι Ρέζερ, του γνωστού και ως «150% Ναζί», και ενώ βρισκόταν στον δρόμο προς το χωριό Μουσιοωτίτσα, «δέχθηκε πυρά από ένα μεμονωμένο σπίτι», όπως τουλάχιστον διατυπώθηκε στην πρωινή αναφορά της επόμενης ημέρας. Η απάντηση, συντονισμένη και άμεση, έγινε από τέσσερα σημεία με τέσσερις ομάδες στρατού. Η πρώτη, περνώντας από τη σημερινή Νέα Μουσιοωτίτσα, συνέχισε στη Φούριζα -όπου εκτέλεσαν εν ψυχρώ τον Κωνσταντίνο Δήμο, ενώ αυτός προσπαθούσε να κρυφτεί- στο Κοστέκι, στη Λέθμη και στη Σεστρίγλα για να καταλήξει τελικά στο Κουκλέσι.

Η δεύτερη ομάδα ξεκίνησε από τον Μαχαλά -τη σημερινή Άνω Μουσιοωτίτσα- το Σιουργέλι, τη Σιάλιζα και σταμάτησε στη σημερινή Κάτω Μουσιοωτίτσα, όπου οι Γερμανοί επέδειξαν ανείπωτη σκληρότητα: έμπαιναν στα σπίτια ψάχνοντας για όπλα

και κατόπιν τα έκαιγαν, άρπαζαν ζώα και συνέλαβαν συνολικά 45 ανθρώπους, με ταξύ τους και τον δάσκαλο του χωριού Σταύρο Σταύρου.

Η τρίτη ομάδα, αποτελούμενη από επίλεκτα μέλη των Ες-Ες και με επικεφαλής τον Ζάλμγκερ εισέβαλε στον Μαχαλά, έκαιψε ανθρώπους και σπίτια, ξεκλήρισε τις οικογένειες Δόση και Κώτσιου, ενώ δεν διέστασε ακόμη και μικρά παιδιά να σκοτώσει παρουσία των γιαγιάδων τους. Λίγο πιο κάτω, στο Μεσιτί, οι Γερμανοί βρήκαν δύο εννιάχρονα εξαδέλφια, τον Βασίλη και τον Νίκο Αναγνώστου, που έβοσκαν γιδοπρόβατα, και χωρίς δεύτερη σκέψη τους πυροβόλησαν, με αποτέλεσμα ο πρώτος να σκοτωθεί και το πρόσωπο του δεύτερου να παραμορφωθεί για πάντα. Ωστόσο, ο τελικός προορισμός της ομάδας αυτής ήταν το Σπιθάρι. Εκεί, αφού ερεύνησαν τα σπίτια για όπλα, εν συνεχεία τα πυρπόλησαν, πήραν κάποιους άνδρες ως αιχμαλώτους για να κουβαλούν τον εξοπλισμό τους, και μάζεψαν 78 άτομα ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας και τα έβαλαν στη σειρά. Κατόπιν έστησαν τα πολυβόλα σε ύψος 50 εκατοστών από το έδαφος και άρχισαν να πυροβολούν χωρίς έλεος, ενώ, για να σιγουρευτούν ότι σκοτώθηκαν όλοι, έδωσαν και τη χαριστική βολή. Κατάφεραν να επιζήσουν μόνο ο 19χρονος Κωνσταντίνος Αναστασίου ο οποίος, καταματωμένος όπως ήταν, από το αίμα ενός συγχωριανού του που έπεσε πάνω του νεκρός, φαινόταν ότι ήταν σκοτωμένος και οι Γερμανοί δεν του έδωσαν τη χαριστική βολή, και ο 6χρονος τότε Ιωάννης Γκόγκας, που η μητέρα του τον είχε κρύψει κάτω από το φόρεμά της. Η πρωινή αναφορά της επόμενης ημέρας έλεγε ότι «το σπίτι [από το οποίο προήλθαν οι πυροβολισμοί των ανταρτών] περικυκλώθηκε και δέχθηκε καταγισμό πυρών, καταμετρήθηκαν 100 νεκροί συμμορίτες». Κοντά στο σημείο της εκτέλεσης βρισκόταν το σπίτι της οικογένειας Δήμου, στο οποίο διέμεναν γυναικόπαιδα και γέροι, που σύμφωνα με τους Γερμανούς «πληρούσαν» τα κριτήρια ώστε να χαρακτηριστούν συμμορίτες και να αντιμετωπιστούν αναλόγως...

Ηπειρος, 1943. Ορεινοί καταδρομείς βάζουν φωτιά σε κατοικίες και (ΚΑΤΩ) αναπαύονται μπροστά σε πυρπολημένο οικισμό

Οι Γερμανοί όμως δεν είχαν ακόμη ολοκληρώσει το αποτρόπαιο έργο τους: αυτή η τρίτη ομάδα προχώρησε στη Λιάσκα Παναγιά, όπου συναντήθηκε με την τέταρτη ομάδα, την πλαγιοφυλακή, ουσιαστικά, των υπολοίπων. Μαζί έκαψαν στάνες, πήραν τα ζώα, συνέλαβαν αιχμαλώτους και σκότωσαν γυναίκες και παιδιά. Σε μια τοποθεσία κοντά στη Λιάσκα έκαψαν ζωντανό έναν κάτοικο μαζί με τα πρόβατά του στη στάνη. Στη Σούλα Παναγιά ξεκλήρισαν την οικογένεια Γάκιου και βασάνισαν μέχρι θανάτου μια φιλοξενούμενή τους, ενώ στην Πάλια τρεις γυναίκες επέλεξαν τον θάνατο από την ατίμωση. Στη Βούλιστα Παναγιά συγκέντρωσαν όλους τους αιχμαλώτους, τους χώρισαν σε δύο τμήματα, κατόπιν

έστησαν τα πολυβόλα και σκότωσαν όλους τους άνδρες του πρώτου τμήματος, ρίχνοντάς, φυσικά, και τη χαρακτηριστική βολή. Κατάφερε να ξεφύγει μόνο ένας, ο Νέστορας Κολιός. Οι 45 άνδρες του άλλου τμήματος οδηγήθηκαν στο Κεράσοβο, όπου αφέθηκαν ελεύθεροι, λίγες ώρες όμως αργότερα έπεσαν σε μπλόκο, συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στις φυλακές της Παλιάς Ζωσιμαίας, στα Ιωάννινα.

Η επόμενη ημέρα της σφαγής Την 26η Ιουλίου 1943, ημέρα εορτασμού της Αγίας Παρασκευής, η Μουσιωτίτσα δεν ετοίμαζε πανηγύρι, αλλά ομαδικό τάφο. Ο αριθμός των νεκρών και το κατάξερο, μέσα στο καλοκαίρι, έδαφος δεν επέτρεπε την

κανονική τους ταφή. Γι' αυτό τα σώματά τους ρίχτηκαν σε ένα πηγάδι, το οποίο όμως δεν κατάφερε να τους δεχθεί όλους. Για τους υπόλοιπους νεκρούς ανοίχτηκε ένας επιφανειακός λάκκος, στον οποίο φρόντιζαν οι κάτοικοι ανά τακτά χρονικά διαστήματα να προσθέτουν λίγο χώμα.

Η δεύτερη σφαγή

Περίπου έναν μήνα αργότερα, και ενώ η Μουσιωτίτσα πενθούσε ακόμη για τους 135 νεκρούς της, οι Γερμανοί συνέλαβαν τον αντάρτη Αλέκο Παπαδόπουλο. Ως απάντηση, στις 25 Αυγούστου οργανώθηκε από τους αντάρτες μπλόκο κοντά στον Μύλο του Μπαλαμπάνη, προκειμένου να αιχμαλωτιστεί ένας ανώτερος Γερμανός αξιωματικός, τον οποίο μετά οι αντάρτες θα αντάλλασσαν με τον Α. Παπαδόπουλο. Κατά τη διάρκεια της συμπλοκής όμως ο αξιωματικός σκοτώθηκε και οι Γερμανοί προέβησαν σε αντίποινα εναντίον της Μουσιωτίτσας.

Στις 27 Αυγούστου (ή στις 22 κατ' άλλους) οι Γερμανοί κατευθύνθηκαν προς την Κάτω Μουσιωτίτσα. Στόχος τους ήταν οι οικογένειες των Γεωργίου και Αποστόλου Παππά, οι οποίοι κατηγορούνταν ότι στα δικά τους σπίτια «είχε μαγειρευτεί φαγητό για τους αντάρτες», ενώ παράλληλα διατηρούσαν, δήθεν, σχέσεις με τον γείτονα τους Δημήτριο Γκοντέβα, έναν από τους ηγέτες της Αντίστασης, γνωστό και ως Καπετάν Τζαβέλα. Αποτέλεσμα του μένους των Γερμανών ήταν η εν ψυχρώ εκτέλεση 17 ατόμων, ανάμεσα στα οποία υπήρχαν γυναίκες και πέντε ανήλικα παιδιά ηλικίας από 5 έως 12 ετών – δύο από αυτά, δύο μικρά κορίτσια, εκτελέστηκαν ενώ κοιμούνταν στα κρεβάτια τους. Εν συνεχεία οι Γερμανοί έκαψαν τα σπίτια.

Η Μουσιωτίτσα, λοιπόν, πλήρωσε βαρύ φόρο αίματος με 152 νεκρούς συνολικά. Παρ' όλα αυτά, το ολοκαύτωμα της Μουσιωτίτσας δεν αναφέρθηκε στη Δίκη της Νυρεμβέργης, ενώ από ελληνικής πλευράς δεν έχουν καν εκπονηθεί οι απαραίτητες έρευνες και το σύνολο των πληροφοριών αναζητείται σε μαρτυρίες των ίδιων των ανθρώπων που έζησαν το μακελειό ή σε γερμανικά αρχεία.

Το ολοκαύτωμα στο Κομμένο

Το Κομμένο είναι ένα ήσυχο χωριό με πορτοκαλεώνες, δίπλα από τον Άραχθο ποταμό. Για δύο χρόνια οι κάτοικοι του δεν είχαν ζήσει τη φρίκη του πολέμου: οι ενήλικοι ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες και τα παιδιά παρακολουθούσαν κανονικά το σχολείο στην Άρτα. Παράλληλα, όμως, είχε αναπτυχθεί και ένα είδος λαθρεμπορίου. Έμποροι από τα Ιόνια Νησιά –κυρίως από τη Λευκάδα– προσάραζαν με τις βάρκες τους στις όχθες του ποταμού και πουλούσαν τρόφιμα (όπως λάδι, αλάτι, πατάτες και σταφύλια) στους ντόπιους. Μέρος από αυτά τα τρόφιμα κατέληγε στους αντάρτες, αφού είχε προηγηθεί αμοιβή ή εξαναγκασμός. Φυσικά, αυτή η δοσοληψία δεν διέφευγε της προσοχής των Ιταλών. Μάλιστα, ο τελωνειακός αξιωματικός που ο Ιταλός διοικητής της Άρτας είχε εγκαταστήσει στο Κομμένο βρισκόταν σε «αγαστή» συνεργασία με τους μαυραγορίτες.

Το Κομμένο δεν είχε να επιδείξει αξιοσημείωτη αντιστασιακή δράση. Ο ρόλος του περιοριζόταν στο να προμηθεύει με τρόφιμα τα ένοπλα τμήματα των ανταρτών –κυρίως του ΕΛΕΣ, αφού το χωριό ανήκε στη δική του σφαίρα ελέγχου. Όπως είχε δηλώσει χαρακτηριστικά ο Στέφανος Παππάς, γυμνασιάρχης, κάτοικος του Κομμένου και προσωπικός φίλος του Ναπολέοντα Ζέρβα, «οι κάτοικοι του Κομμένου ήταν φιλήσυχoi αγρότες, εκτός ελαχίστων, μεταξύ των οποίων και εγώ, που είχαμε καταταγεί αντάρτες στο βουνό διακεείμενοι φιλικά στην οργάνωση των εθνικών ομάδων Ζέρβα. Όλοι οι άλλοι κάτοικοι ήταν αμέτοχοι σε οργανώσεις και εργάζονταν καλλιεργώντας και σκάβοντας τη γη». Η εξέλιξη όμως του Κομμένου σε κέντρο λαθρεμπορίου βασικών ειδών διατροφής τράβηξε την προσοχή και του ΕΛΑΣ, που ήθελε και αυτός να είναι κοινωνός των τροφίμων και των κερδών, γεγονός που προκάλεσε αλυσιδωτές εξελίξεις, με δραματικό αποκορύφωμα τη σφαγή 317 ατόμων και το κάψιμο ενός ολόκληρου φιλήσυχου χωριού.

Όλα ξεκίνησαν όταν τον Αύγουστο του 1943 ένα τμήμα του ΕΛΑΣ επισκέφθηκε

Η μαρτυρική Μουσιωτίτσα σήμερα. Οι κάτοικοί της εξακολουθούν, 74 χρόνια μετά, να τιμούν με εκδηλώσεις τα θύματα του ολοκαυτώματος, αλλά και να ζητούν τη δικαίωση, που δεν έχει επέλθει ακόμη. ΚΑΤΩ: Το θρυλικό Γεφύρι της Άρτας, που η θεμελίωσή του ολοκληρώθηκε το 1612, επιτρέπει τη διάβαση του ποταμού Αράχθου. Αμέσως μετά αρχίζει ο δρόμος προς το Κομμένο.

το Κομμένο και ζήτησε από τις αρμόδιες Αρχές να φροντίσουν για την τροφοδοσία του με ποσότητες τροφίμων, που όμως το χωριό δεν μπορούσε να καλύψει, καθώς παράλληλα τροφοδοτούσε και τον ΕΔΕΣ. Ο ΕΛΑΣ, παρά την αρχική άρνηση του Κομμένου, επέμεινε διεκδικώντας μεγάλες ποσότητες οσπρίων και σιτηρών. Η αντίδραση του ΕΔΕΣ απέναντι σε αυτή τη συμπεριφορά του ΕΛΑΣ δεν άργησε να εκδηλωθεί: ένοπλα τμήματα εμφανίστηκαν στο χωριό απαιτώντας από τα αντίστοιχα του ΕΛΑΣ να αποχωρήσουν, ενώ στήθηκαν και οπλοπολυβόλα στην πλατεία του χωριού. Η κατάσταση έμοιαζε αδιέξοδη.

Στις 12 Αυγούστου, ημέρα Πέμπτη, οι αντάρτες του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ με τα όπλα στημένα στην πλατεία μιλούσαν σε έντονο ύφος έξω από την ταβέρνα. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή εμφανίστηκε από την κατεύθυνση της Αλυκής ένα γερμανικό αυτοκίνητο στο οποίο επέβαινε ο διοικητής του 98ου Συντάγματος Ζάλμινγκερ μαζί με δύο συντρόφους του, οι οποίοι είχαν έρθει για να ελέγξουν την πιθανότητα παρουσίας ανταρτών στο χωριό. Ο Αντόν Μπάντερ, ο

οδηγός του οχήματος, μόλις αντίκρισε το πολυβόλο πανικοβλήθηκε, έχασε τον έλεγχο του αυτοκινήτου και έπεσε σε ένα χαντάκι. Αμέσως προκλήθηκε πανικός, οι αντάρτες διαλύθηκαν και κάποιες γυναίκες έριξαν τα όπλα στα χόρτα πίσω από την ταβέρνα. Μόνο ο αξιωματικός Λεφάκης με έναν πυροβολητή του ΕΔΕΣ δεν εγκατέλειψαν τις θέσεις τους, αλλά όταν ο τελευταίος ετοιμάστηκε να σκοτώσει τους Γερμανούς, εμποδίστηκε από τους ψυχραιμότερους που του φώναζαν να μην το κάνει. Αντίθετα, μερικοί από τους παρευρισκόμενους κατοίκους του χωριού βοήθησαν τους Γερμανούς, οι οποίοι, μόλις το αυτοκίνητο βγήκε από το χαντάκι, έκαναν επιτόπου στροφή μέσα στην πλατεία και έφυγαν από τον ίδιο δρόμο που είχαν έρθει. Ο φόβος για αντεκδίκηση από πλευράς των Γερμανών έκανε πολλούς χωρικούς να μαζέψουν τα υπάρχοντά τους και να εγκαταλείψουν το Κομμένο αναζητώντας καταφύγιο στα χωράφια τους, όπου και διανυκτέρευσαν.

Την επόμενη ημέρα μία επιτροπή προεστών –ανάμεσά τους ο ιερέας Λάμπρος Σταμάτης και ο δάσκαλος Στέφανος Παππάς–

με επικεφαλής τον πρόεδρο του χωριού Λάμπρο Ζορμπά, μετέβη στην Άρτα για να αναφέρει τα γεγονότα της 12ης Αυγούστου στις εκεί ιταλικές Αρχές. Αυτές, με τη σειρά τους, διαβεβαίωσαν την επιτροπή ότι δε συντρέχει λόγος ανησυχίας, καθώς οι αντάρτες δεν ήταν από το Κομμμένο, ενώ οι ίδιοι οι κάτοικοι του χωριού είχαν συμπεριφερθεί όπως έπρεπε βοηθώντας τους Γερμανούς και ενημερώνοντας εγκαίρως το Φρουραρχείο. Την ίδια στιγμή ο Ζάλμινγκερ σημειώνει στο πολεμικό ημερολόγιο: «Μέσω ιδίας αναγνώρισης διαπιστώθηκε ότι το Κομμμένο είναι υπό την κατοχή συμμοριών [...] 25-30 άντρες, τροπικές στρατιωτικές στολές. Δεν υπάρχει προς το παρόν πρόθεση για αντίμετρα».

Η επιτροπή, λοιπόν, επέστρεψε στο χωριό χωρίς την παραμικρή ανησυχία και ως εκ τούτου γύρισαν στα σπίτια τους και οι τρομοκρατημένοι κάτοικοι του Κομμένου. Ίσως, αν ο αξιωματικός είχε όντως πυροβολήσει τους Γερμανούς, οι κάτοικοι θα ήξεραν ότι τους περίμεναν αντίποινα, δεν θα εφησυχάζονταν και δεν θα επέστρεφαν στο χωριό, γλυτώνοντας έτσι το μακελειό που ακολούθησε.

Παρά τις διαβεβαιώσεις εκ μέρους των ιταλικών Αρχών ότι δεν θα υπάρξει συνέχεια από πλευράς των Γερμανών, στις 14 Αυγούστου δόθηκε εντολή στον υπολοχαγό Βίλιμπαλντ Ρέξερ να εκτελέσει «αιφνίδια επιχείρηση εναντίον της διαπιστωμένης συμμορίας στο Κομμμένο» στις 16 Αυγούστου. Έτσι, στις 15 Αυγούστου, ανήμερα της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ενώ οι κάτοικοι του Κομμένου παρευρίσκονταν σε εορταστικές εκδηλώσεις και ο Θεόδωρος Μάλλιος πάντρεψε την 22χρονη κόρη του Αλεξάνδρα με τον Θεοχάρη Καρίνο, ο αντισυνταγματάρχης Ζάλμινγκερ, καθ' ομολογίαν του διοικητή τάγματος Ράινχολντ Κλέμπε, έδωσε εντολή να παρουσιαστεί ενώπιόν του ο λόχος. Τότε τους είπε ότι τρεις ημέρες νωρίτερα, διασχίζοντας το χωριό, «δέχτηκε πυρά από τους αντάρτες» και επειδή γενικά ο τρόπος μάχης των ανταρτών ήταν ύπουλος, «έπρεπε να ενεργήσουν με σκληρότητα». Μάλιστα, ο Άντον Τσίγκλερ

(αλλού αναφέρεται ως Άλμπερτ Τσάντερ), πρώην υποδεκανέας και πρώτος σκοπευτής του 12ου Λόχου του 98ου Συντάγματος, προσέθεσε ότι ο Ζάλμινγκερ κάλεσε τους συμμετέχοντες στην επιχείρηση να «θερίσουν τους πάντες», επειδή οι Άγγλοι είχαν βομβαρδίσει την Κολωνία και είχαν σκοτωθεί πολλά γυναικόπαιδα. Εκείνο το βράδυ οι άνδρες του λόχου έλαβαν εντολή να κοιμηθούν νωρίς, αν και για τους περισσότερους κάτι τέτοιο ήταν αδύνατον λόγω της ζέστης που επικρατούσε, αλλά και του φόβου μήπως εκδηλωθεί επίθεση εναντίον τους από τους αντάρτες.

Ειρήσθω εν παρόδω, η επιχείρηση που ακολούθησε ανατέθηκε σε ολόκληρο τον 12ο λόχο διότι, όταν ο Ζάλμινγκερ ζήτησε εθελοντές, παρουσιάστηκαν μόλις 12-15 στρατιώτες. Έτσι, στις 16 Αυγούστου, περί τις 3 το πρωί ο Ρέξερ ξύπνησε τους άνδρες του και μόλις αυτοί ήπιαν καφέ ακούστηκε το προσκλητήριο. Η ώρα ήταν 04.00 όταν 120 άνδρες (100 σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, 400 σύμφωνα με τον Στέφανο Παππά) εμφανίστηκαν εξοπλισμένοι με οβιδοβόλα, οπλοπολυβόλα, πολυβόλα και καραμπίνες τύπου 98Κ, έτοιμοι να επιβιβάστούν στα φορτηγά που θα τους μετέφεραν στο Κομμμένο. Στα ίδια φορτηγά φορτώθηκαν και μουλάρια για να μεταφέρουν τα πυρομαχικά μέσα στο χωριό.

Ο δρόμος για το Κομμμένο αποδείχθηκε για τη γερμανική φάλαγγα σύντομος και ασφαλής. Η πορεία κατά μήκος του Λούρου με κατεύθυνση την Άρτα και εν συνεχεία πάνω από το ξακουστό Γιοφύρι δεν εμποδίστηκε καθόλου. Οι αντάρτες και του ΕΛΕΣ –των οποίων μάλιστα το φυλάκιο απείχε μόλις 3-4 χιλιόμετρα από το Κομμμένο– και του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, δείχνοντας εμπιστοσύνη στις διαβεβαιώσεις περί μη ύπαρξης αντιποίνων, δεν έλαβαν κανένα προληπτικό μέτρο για την προστασία του πληθυσμού, όπως θα ήταν η τοποθέτηση ανταρτών στον δρόμο που συνέδεε την Άρτα με το Κομμμένο, ώστε αυτοί να ειδοποιήσουν τους ντόπιους αν εμφανίζονταν Ναζί. Οι Γερμανοί, έχοντας καταλάβει την ολιγορτία των αντάρτικων σωμάτων, δεν έστειλαν καν αναγνωριστική

1. Ο υπολοχαγός Βίλμπαλντ Ράιζερ, υπεύθυνος για τις δολοφονίες στη Μουσιωτίτσα και στο Κομμένο, τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 1943. 2. Ο ταγματάρχης Ράινχολντ Κλέμπε, διοικητής του 3ου Ταγματος του 98ου Συντάγματος, συμμετείχε στην επιχείρηση ως «φιλοξενούμενος». Στην κατάθεσή του το 1972 δήλωσε ότι είχε δει νεκρούς αντάρτες στο χωριό, αλλά «σχετικά με θηριωδίες δεν άκουσα και δεν είδα απολύτως τίποτα». 3 & 4. Αποτελέσματα επιχείρησης ορεινών καταδρομέων στην Ήπειρο, το 1943.

εμπροσθοφυλακή. Έτσι, ανενόχλητοι έφθασαν στις 05.30 στην παλιά εκκλησία, στην είσοδο του χωριού. Όταν οι φαντάροι αποβίβάστηκαν από τα φορτηγά, ο Βίλι Ρέζερ τους μάζεψε και τους έδωσε μια σαφή εντολή: «Δεν επιτρέπεται να επιζήσει κανείς, όλοι πρέπει να εξοντωθούν».

Κατόπιν, οι Γερμανοί παρατάχθηκαν κυκλικά γύρω από το Κοιμένο σχηματίζοντας κλοιό: μόνο τη δυτική πλευρά αποφάσισε ο Ρέζερ να αφήσει αφύλακτη, καθώς εκεί κυλούσε ο Αραχθος ποταμός, ο οποίος, σύμφωνα με τον υπολοχαγό, θα αποτελούσε φυσικό εμπόδιο διαφυγής. Ο Ρέζερ δεν παρέλειψε βέβαια να διατάξει τους στρατιώτες να σκοτώνουν όλους όσοι προσπαθούσαν να διαφύγουν. Όπως είναι φυσικό, την ώρα που οι Γερμανοί έστηναν τους όλμους ελάχιστοι άνθρωποι ήταν έξω, όπως οι γυναίκες που πήγαιναν για νερό ή ο παπα-Λάμπρος Σταμάτης, που κατευθυνόταν στην εκκλησία κρατώντας στα χέρια του έναν σταυρό, το Ευαγγέλιο και τα άμφια που είχε φορέσει λίγες ώρες νωρίτερα για να τελέσει τον γάμο της Αλεξάνδρας Μάλλιου. Ο ιερέας, μόλις συνάντησε τους Γερμανούς, κατάλαβε τις προθέσεις τους και προσπάθησε να πείσει τον Ρέζερ να μην επιτεθεί στο Κοιμένο. Η απάντηση του Ρέζερ ήταν να τον γαζώσει με το όπλο του την ίδια ώρα που οι κάτοικοι του Κοιμένου κοιμούνταν αμέριμνοι στα σπίτια τους.

Ο ύπνος τους διακόπηκε στις 06.30, όταν δόθηκε το σύνθημα «επίθεσης κατά των ανταρτών» και ρίχτηκαν στον αέρα δύο φωτοβολίδες. Στη συνέχεια οι στρατιώτες άρχισαν να βάλουν κατά του πληθυσμού με όπλα, πολυβόλα και όλμους. Κλωτσούσαν τις πόρτες των σπιτιών και πετούσαν μέσα χειροβομβίδες καίγοντάς τα ολοσχερώς. Ολόκληρες οικογένειες κήκαν ζωντανές την ώρα που κοιμούνταν, ενώ όσοι κάτοικοι κατάφεραν να βγουν έξω ζωντανοί τους περίμεναν οι καταδρομείς και τους σκότωναν επί τόπου. Οι σκηνές που εκτυλίχθηκαν ήταν τραγικές: μαρτυρίες προερχόμενες τόσο από κατοίκους του χωριού που επέζησαν όσο και από τους ίδιους τους Γερμανούς που συμμετείχαν στην επιχείρηση (διμοιρίτες,

κατώτεροι αξιωματικοί, υποδεκανείς, διοικητές, ακόμη και ο νοσοκόμος, έχουν μιλήσει ανοικτά για όσα πραγματικά συνέβησαν στο χωριό) κάνουν λόγο για αποτρόπαια εγκλήματα κατά αμάχων· η Θεοδώρα Σκουραβέλη πρώτα βιάστηκε μπροστά στα μάτια του συζύγου της από έναν στρατιώτη και αμέσως μετά δολοφονήθηκε με μία σφαίρα στο κεφάλι· η 21χρονη εγκυμονούσα Παναγιώτα Τσιμπούκη φονεύθηκε κάτω από τον πλάτανο της πλατείας και κατόπιν της έσκισαν την κοιλιά, της αφαίρεσαν το έμβρυο και το τοποθέτησαν στην αγκαλιά της – όπως ειπώθηκε μετά, αυτός που έκανε αυτό το έγκλημα ήθελε να χλευάσει την Παρθένο Μαρία· ο ιερέας Ζώης Παππάς βρέθηκε δολοφονημένος από ξιφολόγη με τα μάτια βγαλμένα· στρατιώτες έκαψαν μωρά τοποθετώντας στο στόμα τους βαμβάκι με βενζίνη, το οποίο ακολούθως άναβαν, ενώ άλλοι ασελγούσαν σε πτώματα γυναικών βάζοντας μπουκάλια μπίρας στα αιδοία τους· κορίτσια βιάστηκαν από Γερμανούς στρατιώτες, οι οποίοι κατόπιν έκοβαν τις θηλές από το στήθος τους και τις σκότωναν.

Η δεύτερη πράξη της τραγωδίας παιχτηκε στη δεύτερη, στη μικρή πλατεία του χωριού, εκεί που μερικές ώρες νωρίτερα η Αλεξάνδρα Μάλλιου είχε παντρευτεί τον Θεοκάρη. Οι νεόνυμφοι είχαν αποσυρθεί από το γλέντι, αρκετοί καλεσμένοι όμως παρέμειναν μέχρι αργά, για να τηρηθεί και το έθιμο σύμφωνα με το οποίο η νύφη έπρεπε να τους φτιάξει να πιουν τους πρωινούς καφέδες – τους τελευταίους προτού αφήσει το σπίτι της. Φθάνοντας εκεί οι καταδρομείς συνέλαβαν όσους κρύβονταν στα σπίτια και τους μάζεψαν στην πλατεία. Ο ίδιος ο Τσίγκλερ έστησε το πολυβόλο σε απόσταση 10-15 μέτρων, ενώ απέναντί του δεν βρίσκονταν αντάρτες αλλά 20 άμαχοι – ανάμεσά τους γυναίκες και μερικά παιδιά 12-13 ετών. Ο ανθυπολοχαγός έδωσε εντολή να εκτελεστούν άμεσα και απείλησε με αναφορά και στρατοδικείο όποιον δεν υπάκουε. Τότε ο Τσίγκλερ άνοιξε πυρ και τους σκότωσε όλους. Τα πτώματα έμεναν όπου έπεφταν. Μεταξύ αυτών ήταν και ο γαμπρός και η νύφη, που φορούσε ακόμη το νυφικό

Ο Χούμπερτ Λαντς, διοικητής του γερμανικού 22ου Στρατιωτικού Σώματος Ορεινών Καταδρομών στη Δίκη της Νυρεμβέργης κατάφερε με ψευδορκίες συναδέλφων του να αποδείξει ότι στην Ηπειρο μεταφέρθηκε μόλις τον Σεπτέμβριο του 1943. Εξέτισε ολιγοετή ποινή φυλάκισης. ΔΕΞΙΑ: Ο υποδεκανέας Άντον Τσίγκλερ εκτέλεσε τους καλεσμένους στον γάμο της οικογένειας Μάλλιου, στο Κομμένο, στις 16 Αυγούστου 1943.

της – προφανώς ήταν το πρώτο που βρήκε να φορέσει όταν την έβγαλαν έξω από το σπίτι της. Ο πατέρας της νύφης και ο τετράχρονος αδερφός της Αχιλλέας εκτελέστηκαν στην είσοδο του σπιτιού τους, όταν ο Θεόδωρος Μάλλιος βγήκε με ένα κανάτι κρασί για να κεράσει τους Γερμανούς για τον γάμο της κόρης του· η μάνα της νύφης, οι τρεις αδερφές της –ηλικίας 7 έως 18 ετών– και ο αδερφός της, 24 ετών, κάηκαν ζωντανοί μέσα στο σπίτι, ενώ νεκρός βρέθηκε και ο 20χρονος αδερφός της Γιώργος. Από ολόκληρη την οικογένεια σώθηκαν μόνο ο 13χρονος Αλέξανδρος και η 10χρονη Μαρία, τους οποίους ο πατέρας τους τους είχε στείλει από πολύ νωρίς το πρωί να βοσκήσουν τις αγελάδες.

Μια ομάδα κατοίκων του χωριού αποτελούμενη από άνδρες και γυναίκες προσπάθησε να σπάσει τον κλοιό που είχε σχηματίσει η γερμανική φρουρά περιμετρικά του Κομμένου και τότε δέχθηκε καταιγισμό πυρών, βρίσκοντας συλλήβδην τραγικό τέλος. Όσοι κάτοικοι κατάφεραν να μην τους πετύχουν οι γερμανικές σφαίρες και κυρίως όσοι κατοικούσαν κοντά στον Άραχο γύρεψαν τη σωτηρία τους στο ποτάμι.

Κάποιοι που δεν ήξεραν κολύμπι κρύφτηκαν στα ψηλά καλάμια στις όχθες του ποταμού, ενώ άλλοι ρίχνονταν στα νερά του για να βγουν απέναντι. Υπήρξαν και κάποιοι που δοκίμασαν να περάσουν τον πλάτους 60 μέτρων ποταμό με ένα πριάρι, μια πολύ μικρή βάρκα μήκους 5 μέτρων και πλάτους 1. Δύο φορές τα κατάφεραν, την τρίτη όμως η βάρκα βούλιαξε από το βάρος πνιγοντας 17 άτομα μπροστά στα μάτια των γονιών τους, που τους παρακολουθούσαν ανήμποροι από την αντίπερα όχθη. Τραγική φιγούρα υπήρξε ο ιερέας Σεραφείμ Στασινός, που είχε έρθει στο χωριό για τη γιορτή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, και είδε τα δύο παιδιά του να παρασύρονται από το ρεύμα του ποταμού και λίγες ημέρες αργότερα βρήκε μέσα στις καλαμιές τα άψυχα κορμιά τους τουμπανιασμένα και σε σφιχτό εναγκαλισμό.

Θα ήταν σαφώς παράλειψη να μη διατυπωθούν και οι μαρτυρίες κάποιων επιζώντων, στις οποίες διαφαίνεται η προσπάθεια ορισμένων Γερμανών να βοηθήσουν τον πληθυσμό. Φαίνεται ότι οι στρατιώτες είχαν πιστέψει ότι μπαίνοντας στο χωριό θα εξολόθρευαν αντάρτες και θα έβρισκαν όπλα

και πυρομαχικά. Αντ' αυτών, συναντούσαν γυναικόκοπαιδα και γέροντες, ενώ δεν εκδηλώθηκε καμία αντίσταση, δεν έπεσε ούτε ένας πυροβολισμός εκ μέρους των κατοίκων. Τότε προφανώς για μερικούς κόπασε το μένος και προσπάθησαν να σώσουν ανθρώπους. Πιο συγκεκριμένα, ένας Γερμανός φαντάρος έκρυψε κάτω από μία κουβέρτα τέσσερα παιδιά ηλικίας τριών μέχρι πέντε ετών σε μία απέλπιδα προσπάθεια να μην τα βρει κάποιος και τα πυροβολήσει, ενώ η σύζυγος του Ευστάθιου Μαγγιώρου καταμαρτυρεί ότι παρακαλούσε κλαίγοντας τον Γερμανό που τη σημάδευε να τη λυπηθεί και τότε εκείνος της χάρισε τη ζωή και τη διέταξε να κρυφτεί πίσω από το σπίτι. Παρόμοια μαρτυρία δίνει και η 18χρονη τότε Χριστίνα Κοντογιάννη-Παππά: Γερμανοί εισέβαλαν με τη βία στο σπίτι στο οποίο βρισκόταν η ίδια και άλλοι περίπου 15 άνθρωποι, όταν όμως οι Γερμανοί έστρεψαν τις κάννες πάνω τους δεν πυροβόλησαν, παρά ο επικεφαλής τους έκανε νόημα να φύγουν από το παράθυρο, όπως και έκαναν. Και αυτές σίγουρα δεν είναι οι μοναδικές μαρτυρίες: υπήρξαν πράγματι Γερμανοί που είτε έσωσαν ανθρώπους είτε περιέθαλψαν τραυματίες, μολονότι αν τους ανακάλυπταν οι ανώτεροί τους θα τους περίμενε στρατοδικείο ή ακόμη μεγαλύτερη τιμωρία. Δυστυχώς, όμως, οι προαναφερθείσες περιπτώσεις αποτέλεσαν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα, όπως φαίνεται και από ό,τι ακολούθησε.

Γύρω στις 11 οι αξιωματικοί πήγαν να επιθεωρήσουν την επιτυχή έκβαση του ανοισιουργήματός τους. Το χωριό είχε παραδοθεί στις φλόγες και παντού υπήρχαν πτώματα: μέσα και έξω από τα σπίτια, μέσα στην εκκλησία και στην πλατεία αντίκριζε κανείς σωρούς από πτώματα, που είχαν ήδη αρχίσει να μυρίζουν. Υπήρχαν όμως και αυτοί που δεν είχαν πεθάνει ακόμη και βογκούσαν ή σέρνονταν αναζητώντας βοήθεια. Οι υπαξιωματικοί, περνώντας, τους έδιναν τη χαριστική βολή και έκαιγαν όσα σπίτια δεν είχαν καεί εντελώς. Κατόπιν, είπαν στους στρατιώτες, οι οποίοι λόγω της αφορητής ζέσης είχαν πάει να ξεκουραστούν

στις πορτοκαλιές, να πάρουν από το χωριό ό,τι ήθελαν. Οι φαντάροι ήταν κουρασμένοι και κάποιοι πρέπει να ένιωσαν αμφιβολίες στα όρια της ενοχής για όλα αυτά στα οποία είχαν λάβει μέρος, γι' αυτό και δεν έσπευσαν να λαφυραγωγήσουν. Οι αξιωματικοί όμως έκλεψαν και φόρτωσαν στα μουλάρια χαλιά, τιμαφή και άλλα αντικείμενα αξίας, αλλά και σεντόνια και κουστούμια, ενώ κάποιοι πήραν ακόμη και αβγά.

Στη 1 μετά το μεσημέρι σερβιρίστηκε στον λόχο μεσημεριανό, αν και αρκετοί από τους στρατιώτες δεν έφαγαν τίποτα. Στις 14.45 διαβιβάστηκε προς τη διοίκηση της μεραρχίας η «μεσημβρινή αναφορά της μονάδας». Σύμφωνα με αυτήν, *«Σήμερα το πρωί κατά τη διάρκεια της περικύκλωσης του Κορμμένου, η οποία πραγματοποιήθηκε από τρεις πλευρές, ο 12ος Λόχος δέχτηκε ισχυρά πυρά από όλα τα σπίτια. Αμέσως ο λόχος άνοιξε πυρ, κατέλαβε το χωριό με έφοδο και το πυρπόλησε. Κατά τη διάρκεια των συμπλοκών φαίνεται ότι ένα τμήμα των λητοσυμμοριτών κατάφερε να διαφύγει προς τα νοτιοανατολικά. Υπολογίζουμε ότι στις μάχες σκοτώθηκαν 150 άμαχοι. Στα σπίτια έγινε επίθεση με χειροβομβίδες και τα περισσότερα κάηκαν ολοσχερώς. Όλα τα ζώα και το μαλλί κατασχέθηκαν και μεταφέρθηκαν. Κατάσταση λαφύρων ακολουθεί ξεχωριστά. Η φωτιά στα σπίτια ανατίναξε και πυρομαχικά, και πιθανώς καταστράφηκαν και κρυμμένα όπλα»*. Ο λόχος αναχώρησε για το στρατόπεδο περί τις 6.00 το απόγευμα. Το ίδιο βράδυ δόθηκε στους στρατιώτες αλκοόλ και στήθηκε ένα μικρό γλέντι, από το οποίο όμως απείχαν πολλοί στρατιώτες.

Αμέσως μόλις τα φορτηγά αποχώρησαν, άρχισαν να βγαίνουν από τις κρυψώνες τους οι επιζώντες. Κανείς δεν άντεξε μπροστά στο θέαμα που αντίκρισε: άλλοι έκλαιγαν, άλλοι φώναζαν, ενώ οι γυναίκες τραβούσαν τα μαλλιά τους και χτυπούσαν το στήθος τους. Ο Δημήτρης Αποστόλου, κάτοικος του Κορμμένου που την ημέρα της σφαγής έτυχε να λείπει, μόλις γύρισε, είδε έναν κόκορα να τοιμπολογάει τα σπλάκνα της γυναίκας με το αγέννητο μωρό στην αγκαλιά και λιποθύμησε. Ούτε ο Αλέξανδρος

Μάλλιος άντεξε όταν είδε τα πτώματα της οικογένειάς του και σωριάστηκε στο έδαφος. Όταν συνήλθε, άρχισε να τους θάβει. Η ταφή, βέβαια, των πεθαμένων ήταν το πρώτο μέλημα όλων των επιζώντων για να μην τους φάνε τα σκυλιά και τα όρνια: έφτιαζαν πρόχειρους τάφους στο σημείο που είχαν σκοτωθεί ή στις αυλές των σπιτιών τους και τους έβαλαν μέσα. Μόλις τρία χρόνια μετά τους μετέφεραν στο νεκροταφείο.

Δύο ημέρες αργότερα οι Γερμανοί στρατιώτες διατάχθηκαν να γυρίσουν στο Κοιμημένο και να θάψουν τα πτώματα. Και οι ίδιοι όμως εξεπλάγησαν, όταν περνώντας από τον τόπο του εγκλήματος τα βρήκαν όλα καθαρά: δεν υπήρχαν παρά ελάχιστα άθραφτα σώματα, ενώ όλο το αίμα είχε καθαριστεί και οι κάλυκες είχαν μαζευτεί. Το έργο τους περιορίστηκε στο να θάψουν 20 νεκρούς που τους βρήκαν προημένους και καλυμμένους με μύγες.

Τα απότοκα της σφαγής

Στις 17 Αυγούστου 1943 ο μετέπειτα γενικός γραμματέας του ΟΗΕ και πρόεδρος της Αυστρίας Κουρτ Βαλντχάιμ, υπολοχαγός τότε στο γραφείο συντονισμού του γερμανικού γενικού επιτελείου στην Αθήνα, έγραψε στο Ημερολόγιο Πολέμου «*Αυξανόμενη αεροπορική δραστηριότητα του εχθρού με επιδρομές εναντίον της δυτικής ελληνικής ακτής και των Ιόνιων Νησιών. Στην περιφέρεια της 1ης Ορεινής Μεραρχίας, η κωμόπολη του Κοιμημένου καταλαμβάνεται ύστερα από έντονη εχθρική αντίσταση. Απώλειες του εχθρού*». Αυτές οι «απώλειες», που με τόση στυγνή ψυχρότητα παρέθεσε ο Βαλντχάιμ, ανέρχονταν σε 317 νεκρούς, εκ των οποίων 172 γυναίκες, 36 βρέφη και νήπια ηλικίας έως 4 ετών, 60 παιδιά από 4 έως 15 ετών και 2 ιερείς. Κάηκαν σχεδόν όλα τα σπίτια του χωριού και κλάπηκαν όχι 16 κεφάλια βοοειδή, όπως σημειώνει η γερμανική αναφορά, αλλά, κατά τον Στέφανο Παππά, πάνω από 1.000.

Απέναντι σε αυτές τις βαριές απώλειες και τις εικόνες φρίκης, με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωποι οι Γερμανοί, τα αισθήματά τους διαφοροποιούνταν. Οι περισσότεροι αρχικά

είχαν ενοχές για ό,τι έκαναν και δεν πείστηκαν ότι η σφαγή τελέστηκε υπό την μορφή αντιποίνων για την επίθεση εναντίον του Ζάλμινγκερ. Μάλιστα κάποιος επιλοχίας δεν δίστασε να χαρακτηρίσει την όλη επιχείρηση «παλιανθρωπιά» μπροστά στον Ρέζερ, ζητώντας του παράλληλα να μην τον συμπεριλάβει στο μέλλον σε παρόμοιες ενέργειες. Η πλειονότητα πάντως των στρατιωτών τελικά κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν ήταν τίποτα παραπάνω από εκτελεστικά όργανα. Δεν έλειψαν βέβαια και αυτοί που απολάμβαναν και το θέαμα και τις

Ο Γιάννης Γκόγκας στο Σπιθάρι, το φθινόπωρο του 2005. Ήταν 6 ετών όταν 77 γυναίκες, παιδιά και ένας γέροντας δολοφονήθηκαν στη Μουσιωτίτσα, στις 25 Ιουλίου 1943, από μέλη του 12ου λόχου του 98ου Συντάγματος Ορεινών Καταδρομών. ΚΑΤΩ: Ο Στέφανος Κριτσιμάς, 86 ετών σήμερα. Στις 16 Αυγούστου 1943 οι Ναζί δολοφόνησαν τον πατέρα, τη μητέρα, τη γιαγιά και τις τέσσερις αδελφές του. Ο ίδιος σώθηκε, καθώς πέρασε το ποτάμι με μια μικρή βάρκα, στην οποία, όμως, όταν επιβιβάστηκε κάποιοι θέλησαν να τον βγάλουν έξω για να πάρουν τη θέση του. Ευτυχώς, επενέβησαν οι ψυχραιμότεροι.

πράξεις τους, ενώ ο Τσίγκλερ, απαντώντας σε ερώτηση αναφορικά με τα αισθήματα μετά τη σφαγή, είπε ότι «είναι σαν να κόβεις χόρτα. Γίνεται πολύ γρήγορα. Μετά ησυχία. Καμιά κραυγή, καμιά αναστάτωση. Μετά ησυχάζεις».

Ξεχωριστά όμως από τα συναισθήματα που γεννούσε η εν λόγω τραγωδία στα θύματα και στους θύτες, σε επίσημο επίπεδο, η πρώτη αντίδραση ήταν αυτή του Ιταλού επιλοχία Ούγκο Τούρι, που τότε ανήκε στην

Η Δήμητρα Αποστόλου, 82 ετών σήμερα. Εκείνη την αποφράδα ημέρα έχασε τον πατέρα, τη μητέρα, τη γιαγιά και τα δύο αδέρφια της. Εκείνη επέζησε εκ τύχης, αφού η χειροβομβίδα που οι Γερμανοί έριξαν στο σπίτι της σκότωσε τα δύο αδέρφια της (4 και 10 ετών), αλλά όχι την ίδια, ενώ λίγο αργότερα, όταν ένας Γερμανός την ανακάλυψε, της χάρισε τη ζωή. ΚΑΤΩ: Ο Θεόδωρος Σκάρας, 91 ετών σήμερα. Την ημέρα της σφαγής έχασε τη μητέρα του, την τεσσάρων μηνών αδελφή και τον παππού του. Ο ίδιος επέζησε, καθώς όταν μπήκαν οι Γερμανοί στο χωριό εκείνος βρισκόταν ήδη στον γιαλό για να βοσκήσει τα ζώα. Στο άκουσμα των πρώτων πυροβολισμών τα ζώα σκόρπισαν και αυτός πήδηξε για να καλυφθεί σε ένα χαντάκι, στο οποίο έμεινε για ώρες.

Υπηρεσία Στρατιωτικών Πληροφοριών της Μεραρχίας Μοδένα, με έδρα την Άρτα. Ο Τούρι επισκέφθηκε το Κομμμένο την επομένη της σφαγής και συνέταξε αμέσως αναφορά για όσα αντίκρισε ως αυτόπτης μάρτυρας, ανάμεσα στα οποία σημείωνε χαρακτηριστικά ότι είχε δει «νεκρά μωρά καρφωμένα στις πόρτες». Ο υποστράτηγος Στέτνερ αρνήθηκε κατηγορηματικά τα πάντα και απάντησε ότι «δεν γνώριζε καμία περίπτωση συμπεριφοράς Γερμανών στρατιωτών απέναντι σε γυναίκες και ξένα περιουσία που να προκάλεσε δημόσια τρόμο και σύγχυση».

Από ελληνικής πλευράς, αναφορά για πρώτη φορά στη σφαγή του Κομμένου έγινε από την Κυβέρνηση των Δωσίλογων, τον Δεκέμβριο του 1943. Ο «πρωθυπουργός» Ιωάννης Ράλλης σε επιστολή του προς *«την εξοχότητά του, τον στρατιωτικό διοικητή της Ελλάδας, πτέραρχο Σπάνιντελ»* για τη σφαγή στα Καλάβρυτα, κράτησε και μία αναφορά στο Κομμμένο, που *«έπεσε θύμα ενός φρικτού αποδεκατισμού»*, με τους Γερμανούς στρατιώτες να εκτελούν *«χωρίς να γίνει η οποιαδήποτε διαφοροποίηση ανάμεσα σε ενόχους και αθώους»*. Καλούσε τέλος τον *«τόσο δίκαιο»* πτέραρχο να σταματήσει τα αντίποινα εναντίον αμάχων. Ο «δίκαιος» Σπάνιντελ, στην απαντητική του επιστολή, σημείωνε ότι η μεν σφαγή των Καλαβρύτων ήταν δικαιολογημένη, όσο για το Κομμμένο ότι *«η εξέταση του γεγονότος από την πλευρά μου στάθηκε αδύνατη»*.

Το 1945 η συμμαχική επιτροπή που είχε επιφορτιστεί με υποθέσεις εγκλημάτων πολέμου στο Λονδίνο ύστερα από ένορκες καταθέσεις αυτοπτών μαρτύρων υπέδειξε ως εγκληματίες πολέμου για την περίπτωση του Κομμένου τους Λαντς, Στέτνερ και Φάνλερ, έναν διοικητή τάγματος. Τον Δεκέμβριο του 1947 ένα ελληνικό δικαστικό συμβούλιο με έδρα την Αθήνα διέταξε τη σύλληψη των τριών αυτών ανθρώπων ως υπευθύνων για τα εγκλήματα που διεπράχθησαν στο χωριό, ανάμεσα στα οποία δέσποζε η εν ψυχρώ δολοφονία 317 ανθρώπων, η κλοπή της κινητής περιουσίας του χωριού και ο βιασμός της συζύγου και των δύο θυγατέρων του Βασιλείου Κολιοκάτση.

Πρακτικά καταθέσεων και έγγραφα συνόδευαν το αίτημα που το ελληνικό Εθνικό Γραφείο Εγκλημάτων Πολέμου υπέβαλε προς την εισαγγελία πρωτοδικών Βόννης, το 1952, για την άσκηση δίωξης εναντίον των τριών προαναφερθέντων ανδρών. Το αίτημα αυτό χρειάστηκε πέντε χρόνια να μεταφραστεί και, μόλις το 1957, η εισαγγελία «ανακάλυψε» ότι ο μεν Στέτνερ εθεωρείτο από το 1944 αγνοούμενος, για τον δε Φάνλερ δεν μπορούσαν να ξεκινήσουν προανακρίσεις αφ' ενός διότι ήταν Αυστριακός υπήκοος, αφ' ετέρου διότι αποδεδειγμένα δεν είχε συμμετάσχει στη σφαγή του Κοιμμένου. Όσο για τον Λαντς, κατάφερε να αποδείξει ότι τη συγκεκριμένη περίοδο δεν βρισκόταν καν στην Ηπειρο, αλλά μεταφέρθηκε εκεί 20 ημέρες μετά τη σφαγή.

Το 1968 άρχισε νέος γύρος ερευνών, αυτή τη φορά από την εισαγγελία πρωτοδικών Μονάχου «κατά αγνώστων μελών του 12ου Λόχου του 98ου Συντάγματος για τη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου στην Ελλάδα». Πάνω από 150 άτομα ανακρίθηκαν, οι περισσότεροι όμως επικαλούνταν το δικαίωμά τους να μην καταθέσουν, ενώ άλλοι ισχυρίστηκαν ότι έπασχαν από «κενά μνήμης». Ο Τσίγκλερ, ανακρινόμενος το 1972, είπε την αλήθεια για ό,τι είχε συμβεί στο Κοιμμένο και παραδέχθηκε ότι ο λόχος δεν δέχθηκε ποτέ πυρά από το χωριό. Παρ' όλα αυτά, αθώωθηκε, επειδή ο αρμόδιος εισαγγελέας θεώρησε ότι ο Τσίγκλερ λειτουργούσε υπό το καθεστώς εξαναγκασμού και απλώς εκτελούσε εντολές. Αθώως κρίθηκε και ο Κλέμπε από τον ίδιο εισαγγελέα.

Να σημειωθεί βέβαια ότι από τη δεκαετία του 1960 όλο και περισσότεροι Γερμανοί έμαθαν για το Κοιμμένο και δραστηριοποιήθηκαν. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει η Έρενγκαρντ Σραμ, μια πλούσια Γερμανίδα, που μόλις επισκέφθηκε το χωριό και πληροφορήθηκε για τα γεγονότα της 16ης Αυγούστου 1943 θέλησε να βοηθήσει και προχώρησε άμεσα στην ίδρυση νέου δημοτικού σχολείου. Αξιοσημείωτη είναι και η ενέργεια Γερμανών ακτιβιστών το 2003

να απλώσουν πανό μέσα στο Μουσείο της Περγάμου στο οποίο αναγραφόταν «Καλ-άβρυτα - Δίστομο - Κοιμμένο. Να αναγνωρισθεί η σφαγή και να δοθούν αποζημιώσεις», στα Γερμανικά και στα Ελληνικά. Έναν χρόνο αργότερα, το 2004, ο εισαγγελέας του Μονάχου άνοιξε ξανά τον φάκελο για τη σφαγή στο Κοιμμένο.

Το χωριό ανοικοδομήθηκε βάσει των προβλεπόμενων κονδυλίων του Σχεδίου Μάρσαλ, ενώ οι κάτοικοι του Κοιμμένου εξακολουθούν μέχρι σήμερα να αγωνίζονται για να δοθούν «επανορθώσεις» (αποζημιώσεις) από γερμανικής πλευράς, αλλά και να πραγματοποιούν κάθε χρόνο εκδηλώσεις μνήμης και τιμής των θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας.

* Ευχαριστούμε τον κύριο Ηλία Λάμπρη για την πολύτιμη συνεργασία του

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Frank Meyer Hermann, *Η φρίκη του Κοιμμένου, αφήγηση-έρευνα για το ολοκαύτωμα του χωριού Κοιμμένο της Άρτας στις 16 Αυγούστου 1943*, εκδ. Καλέντης, Αθήνα 1998.

Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ: η εμπειρία της Κατοχής*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1994.

Frank Meyer Hermann, *Αιματοβαμμένο Εντελβάις. Η 1η Ορεινή Μεραρχία, το 22ο Ορεινό Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943-1944*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009.

Δημήτρης Βλαχοπάνος, *Αϊ Κοιμμένο της άβυσσος της μνήμης*, έκδοση Κοινότητας Κοιμμένου, β' έκδοση Άρτα 2009.

Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου, *Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσισιωτίτσας στη Νεώτερη Ιστορία-Χρονικό του Ολοκαυτώματος (Ιούλιος-Αύγουστος 1943)*, Έκδοση: Κοινότητα Μουσισιωτίτσας, 1998.

Hagen Fleischer, *Στέμμα και σβάστικα, η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, εκδόσεις Παπαζήση 1995.

Γεώργιος Μίντσης, *Εγκλήματα πολέμου και αποζημίωση: η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1998.

Η Χριστίνα Μαυροκεφάλου και ο Παναγιώτης Μαυροκέφαλος είναι φιλόλογοι.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΜΟΡΟ ΣΤΙΣ ΦΙΛΙΠΠΙΝΕΣ

του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΧΑΛΑΤΣΗ

Ο αιματηρός πόλεμος στις Φιλιππίνες, με πρωταγωνιστές τμήμα του πληθυσμού που έχει ασπασθεί το Ισλάμ, των επανομαζόμενων Μόρο, έχει τις απαρχές του στον 16ο αιώνα, κατά τη διάρκεια του ισπανικού αποικισμού, ενώ συνεχίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα εναντίον των Ηνωμένων Πολιτειών που διαδέχθηκαν τους Ισπανούς. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η σύγκρουση κληρονομήθηκε από το ανεξάρτητο κράτος των Φιλιππίνων και στις αρχές του 21ου αιώνα βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη.

Το αρχιπέλαγος των Φιλιππίνων, στον δυτικό Ειρηνικό Ωκεανό, είναι το δεύτερο μεγαλύτερο στον κόσμο, έπειτα από εκείνο της Ινδονησίας, και αποτελείται από περίπου 7.600 νησιά, τα περισσότερα ακατοίκητα. Τα μεγαλύτερα νησιά, στα οποία κατοικεί η πλειονότητα του πληθυσμού, περιλαμβάνουν τη Λουζόν στα βόρεια, το σύμπλεγμα Βισάγιας ή Βισάγιαν στο κέντρο και τη Μιντανάο στον Νότο. Θεωρείται ότι το μεγαλύτερο τμήμα των κατοίκων έλκει την

καταγωγή του από αυστρανήσιους πληθυσμούς που εγκαταστάθηκαν στα νησιά από την Ταϊβάν περίπου το 4000 π.Χ. Στη χώρα επίσης κατοικεί μια πολυάριθμη μειονότητα Κινέζων ενώ αρκετοί κάτοικοι, κυρίως στη Λουζόν, έχουν ευρασιατικές καταβολές, ως αποτέλεσμα της μακρόχρονης ισπανικής κυριαρχίας και, σε μικρότερο βαθμό, της αμερικανικής.

Η παρουσία του σουνιτικού Ισλάμ στις Φιλιππίνες χρονολογείται από τα τέλη του 13ου αιώνα και τις αρχές του 14ου, με την

Ο Φερδινάντο Μάρκος, πρόεδρος των Φιλιππίνων από το 1965 έως το 1986.

ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Στρατιωτικές δυνάμεις του Ισλαμικού Απελευθερωτικού Μετώπου Μόρο (MILF) στο στρατόπεδο Νταραπανάν, στην πόλη Σουλτάν Κουνταράι της επαρχίας Μαγκουιντανάο, πιθανότατα στις αρχές του 2014.

άφιξη μουσουλμάνων εμπόρων από τον Περσικό Κόλπο, την Ινδονησία και διάφορα σουλτανάτα της Μαλαισίας. Στα μέσα του 14ου αιώνα κτίσθηκε στο Σιμουνούλ του Μιντανάο το τζαμί του Καρίμ αλ Μαχ-ντούμ, ο πρώτος μουσουλμανικός τόπος λατρείας στις Φιλιππίνες, προς τιμήν του Άραβα εμπόρου που πρώτος έφθασε στο Αρχιεπίσκοπο Σούλου και άρχισε να κηρύττει τη μουσουλμανική θρησκεία. Έως εκείνη την περίοδο οι κάτοικοι των νησιών ήταν πιστοί στον Ινδουισμό, στον Βουδισμό και σε ανιμιστικές θρησκείες. Τις επόμενες δεκαετίες η εξάπλωση του Ισλάμ ήταν σημαντική και μέχρι τις αρχές του 15ου αιώνα το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού που κατοικούσε στον Νότο είχε εξισλαμιστεί ενώ περίπου η μισή Λουζόν και το Μιντανάο είχαν περιέλθει υπό τον έλεγχο διαφόρων μουσουλμανικών σουλτανάτων του Βόρνεο. Οι μουσουλμανικές επαρχίες που εγκαθιδρύθηκαν στις Φιλιππίνες περιελάμβαναν τα σουλτανάτα του Μαγκουνιτανάο, του Σούλου, του Λανάο και άλλων περιοχών στα νότια της χώρας. Η επικράτηση του Ισλάμ όμως δεν υπήρξε καθολική καθώς οι κάτοικοι των νησιών Βισάγιας παρέμειναν πιστοί στον Ινδουισμό και στον Βουδισμό αποκρούοντας τις επιδρομές μουσουλμάνων πειρατών στα εδάφη τους.

Οι πόλεμοι εναντίον των Ισπανών και των Αμερικανών

Το επόμενο νέο κεφάλαιο στην ιστορία των Φιλιππίνων ξεκίνησε με την άφιξη των Ισπανών στις αρχές του 16ου αιώνα. Η πρώτη ισπανική αποστολή, υπό τον πορτογαλικής καταγωγής θαλασσοπόρο και εξερευνητή Φερδινάνδο Μαγελάνο στο νησί Σεμπού, το 1521, είχε άδοχο τέλος καθώς λίγο αργότερα σκοτώθηκε σε μάχη με ιθαγενείς στο γειτονικό νησί Μακτάν. Άλλη μια εξερευνητική αποστολή υπό τον Ρουί Λόπεθ ντε Βιγιαλόμπος, το 1543, απέτυχε να εγκαταστήσει μόνιμους ισπανικούς οικισμούς στα νησιά, τα οποία ωστόσο, προς τιμήν του τότε πρίγκιπα (και αργότερα βασιλιά) της Ισπανίας Φίλιππου Β', ονομάστηκαν Φιλιππίνες. Τελικά ήταν ο θαλασσοπόρος

Μιγκέλ Λόπεθ ντε Λεγκάθπι, που κατάφερε να εγκαθιδρύσει την πρώτη μόνιμη ισπανική εγκατάσταση στο Σεμπού, το 1565.

Η διαπίστωση όμως ότι κυρίως στο νότιο τμήμα της χώρας είχε ήδη κυριαρχήσει το Ισλάμ αποτέλεσε δυσάρεστη έκπληξη για τους Ισπανούς καθώς ύστερα από μια μακράννη σύγκρουση, που έληξε το 1492, είχαν καταφέρει να εκδιώξουν τους Άραβες και τους Βορειοαφρικανούς μουσουλμάνους από τα εδάφη που για επτά αιώνες κατείχαν στην Ισπανία. Είναι χαρακτηριστικό ότι η λέξη Μόρο, με την οποία έγιναν γνωστοί οι μουσουλμάνοι των Φιλιππίνων, προέρχεται από την ονομασία με την οποία αποκαλούσαν οι Ισπανοί τους Άραβες και τους Βέρβερους της Βόρειας Αφρικής, τους λεγόμενους Μαυριτανούς.

Η ύπαρξη του Ισλάμ δεν αποθάρρυνε τους Ισπανούς, που σύντομα έβαλαν σε εφαρμογή τα σχέδιά τους για κυριαρχία σε όλα τα νησιά των Φιλιππίνων. Το 1571 ιδρύθηκε ισπανική πόλη στη Μανίλα, στο νησί Λουζόν, που έγινε και πρωτεύουσα της χώρας. Έως τα τέλη του 16ου αιώνα οι Ισπανοί είχαν εγκαταστήσει την κυριαρχία τους στις περισσότερες παράκτιες περιοχές αλλά και στην ενδοχώρα, από τη Λουζόν ως το βόρειο Μιντανάο. Επιπλέον, βασικός άξονας της ισπανικής πολιτικής, όπως συνέβη και με τις ισπανικές αποικίες στην Κεντρική και στη Νότια Αμερική, ήταν ο προσηλυτισμός των τοπικών φυλών στον Χριστιανισμό. Οργανώνοντας δραστηρίες ιεραποστολής της Καθολικής Εκκλησίας αλλά και εγκαθιστώντας στρατιωτικές φρουρές που προσείλκυαν την εγκατάσταση των νεοφώτιστων Φιλιππινέζων σε καταυλισμούς, σύντομα οι Ισπανοί επέτυχαν να διαδώσουν τον Χριστιανισμό στο μεγαλύτερο τμήμα της χώρας. Η επέκταση όμως των Ισπανών προς τον Νότο έφερε αναπόφευκτα τη σύγκρουση με τον μουσουλμανικό πληθυσμό. Επιπλέον, η επικράτηση των δύο μονοθεϊστικών θρησκειών οδήγησε σχεδόν στην εξάλειψη των προγενέστερων θρησκειών στις Φιλιππίνες.

Οι πρώτες συγκρούσεις των Μόρο με τους Ισπανούς ξεκίνησαν το 1578 με επι-

Μαχητές του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου Μόρο MNLF, της πρώτης μουσουλμανικής οργάνωσης που ξεκίνησε τις συγκρούσεις με την κυβέρνηση των Φιλιππίνων.

δρομές των μουσουλμάνων εναντίον των παράκτιων πόλεων που στέγαζαν τις καθολικές ιεραποστολές. Αν και αυτές οι επιδρομές επέφεραν σημαντικά πλήγματα στην τοπική οικονομία, αναχαιτίστηκαν τελικά χάρις σε ένα αποτελεσματικό δίκτυο παράκτιων οχυρώσεων και φρουριών που είχαν οργανώσει οι Ισπανοί αλλά και των πιο εξελιγμένων πολεμικών μέσων που διέθεταν. Τις επόμενες δεκαετίες τα μουσουλμανικά σουλτανάτα βρίσκονταν υπό την ισχυρή πίεση των ισπανικών αποικιακών στρατευμάτων. Το 1705 το σουλτανάτο του Σούλου αναγκάστηκε να παραχωρήσει στους Ισπανούς το νησί Παλαουάν και το 1762 το Μπασιλάν.

Με την πάροδο των χρόνων η ισπανική αποικιακή διακυβέρνηση συνέβαλε στη δημιουργία ενός αισθήματος εθνικής ενότητας, τουλάχιστον στον χριστιανικό πληθυσμό. Οι μουσουλμάνοι, έχοντας τα δικά τους ήθη και έθιμα, θεωρούσαν ότι αποτελούν ένα εντελώς ξένο σώμα σε αυτή τη διαδικασία. Επίσης, ήδη από την περίοδο της ισπανικής κυριαρχίας, οραματιζόνταν

τη δημιουργία ενός ξεχωριστού έθνους του Μπανγκσαμόρο, το Έθνος των Μόρο.

Εν τω μεταξύ, η κατάχρηση της εξουσίας και η διαφθορά είχαν αρχίσει να καθιστούν αντιδημοφιλή την ισπανική αποικιακή διοίκηση και σε τμήμα του χριστιανικού πληθυσμού. Στις αρχές του 19ου αιώνα η κάποτε κραταιά ισπανική αποικιακή αυτοκρατορία κατέρρεε και οι Ισπανοί έχαναν τις αποικίες τους τη μία μετά την άλλη. Στις Φιλιππίνες, καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια του 19ου αιώνα, οι εξεγέρσεις του τοπικού πληθυσμού ήταν αρκετά συχνές. Το 1876, ύστερα από μια εκστρατεία με ισχυρές δυνάμεις, οι Ισπανοί κατέλαβαν το νησί Τζόλο και το 1887 το Μαΐμπούνγκ, πρωτεύουσα του σουλτανάτου του Σούλου. Οι ημέρες όμως της ισπανικής κυριαρχίας ήταν μετρημένες. Το 1896 ξέσπασε μια μεγάλη εξέγερση με ηγέτη έναν Κινεζοφιλιπινέζο, τον Εμίλιο Αγκινάλντο, που αποσταθεροποίησε την ισπανική διοίκηση. Η χαριστική βολή δόθηκε με τον Ισπανοαμερικανικό Πόλεμο του 1898, που οδήγησε στην καταστροφή του ισπανικού στόλου στη Μα-

νίλα και στην κατάληψη της πόλης από τα αμερικανικά στρατεύματα. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, ύστερα από τη Συνθήκη των Παρισίων, η Ισπανία παραχώρησε στις ΗΠΑ το αρχιπέλαγος των Φιλιππίνων. Μαζί όμως με τις Φιλιππίνες οι ΗΠΑ κληρονόμησαν και το ζήτημα των Μόρο.

Οι μουσουλμάνοι αρνήθηκαν να αποδεχθούν την κυριαρχία των Αμερικανών στα εδάφη τους και το 1904 ξέσπασαν νέες συγκρούσεις στο Μιντανάο και στο Σούλου. Τελικά, το 1913 τα αμερικανικά στρατεύματα κατέστειλαν την εξέγερση, σε κάποιες περιπτώσεις με ιδιαίτερη σκληρότητα.

Οι Αμερικανοί, όπως και οι Ισπανοί παλαιότερα, επιχείρησαν να αφήσουν το δικό τους πολιτισμικό αποτύπωμα στις Φιλιππίνες, δείχνοντας μια σαφή εύνοια στον χριστιανικό πληθυσμό της χώρας. Το 1935 οι ΗΠΑ παραχώρησαν αυτονομία στις Φιλιππίνες με πρόεδρο τον Μανουέλ Κεζόν. Η μεταβατική όμως περίοδο προς την ανεξαρτησία διακόπηκε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ύστερα από την ιαπωνική εισβολή και την κατοχή των Φιλιππίνων, από τα τέλη του 1941 έως τα μέσα του 1945. Σε εκείνο το διάστημα οι Μόρο πολέμησαν και εναντίον των Ιαπώνων. Η ανεξαρτησία τελικά των Φιλιππίνων κηρύχθηκε επίσημα στις 4 Ιουλίου 1946 με πρώτο πρόεδρο τον Μανουέλ Ρόχας. Τις επόμενες δεκαετίες το νεοσύστατο κράτος των Φιλιππίνων θα εμπλεκόταν σε έναν νέο γύρο αντιπαράθεσης με τους Μόρο.

Οι συγκρούσεις με το κράτος των Φιλιππίνων, 1969-2015

Όπως αποδείχθηκε από την αρχή, η ανεξαρτησία δεν ήταν από μόνη της αρκετή για να φέρει την ειρήνη και την ευημερία στις Φιλιππίνες. Ήδη λίγο μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ένα κίνημα κομμουνιστών ανταρτών, το λεγόμενο Χουκμπαλακάπ ή Χουκ, επωφελούμενο από τη φτώχεια και την εξαθλίωση που επικρατούσαν στο μεγαλύτερο τμήμα της χώρας, είχε αποκτήσει μεγάλη επιρροή στις τάξεις των φτωχών χωρικών στην κεντρική Λουζόν. Αρχικά, η αδυναμία του κυβερνητικού στρατού να αναχαιτίσει την εξάπλωση των Χουκ τούς οδήγησε να απειλούν ακόμη και την πρωτεύουσα Μανίλα. Εν τέλει, η εξέγερση των Χουκ κατεπνίγη το 1955, ύστερα και από την παροχή αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας.

Τα επόμενα χρόνια οι κυβερνήσεις των Φιλιππίνων εξακολούθησαν να παραμένουν στενά συνδεδεμένες με τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στο εσωτερικό όμως τα οικονομικά, τα κοινωνικά και τα αγροτικά προβλήματα εντεινόταν ολοένα και περισσότερο. Όσον αφορά τους Μόρο, οι κυβερνήσεις των Φιλιππίνων, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές τις δεκαετίας του 1960, επιχείρησαν έστω και επιφανειακά να τους ενσωματώσουν στο νέο κράτος καθώς παρέμεναν απομονωμένοι στις περιοχές τους και αποτελούσαν το πιο υποβαθμισμένο τμήμα του πληθυσμού. Αυτές

Αεροσκάφη T-28D Trojan της Αεροπορίας των Φιλιππίνων που χρησιμοποιήθηκαν στις μάχες εναντίον των Μόρο, στις αρχές της δεκαετίας του 1970. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Άρματα μάχης M41 κατά τη διάρκεια στρατιωτικής παρέλασης στις Φιλιππίνες.

όμως οι προσπάθειες δεν τελεσφόρησαν τόσο επειδή η κεντρική κυβέρνηση ενθάρρυνε την εγκατάσταση χριστιανών από τη Λουζόν και τα νησιά Βισάγιας στο Μιντανάο, με αποτέλεσμα να υπάρχουν έριδες για εδαφικά ζητήματα, όσο και εξαιτίας της αμοιβαίας καχυποψίας ανάμεσα στις δύο κοινότητες. Οι Μόρο θεωρούσαν τους χριστιανούς ως τους πιστούς υπηρέτες των Ισπανών και αργότερα των Αμερικανών, ενώ και οι χριστιανοί κρατούσαν την ανάμνηση των Μόρο ως άγριων πολεμιστών.

Αυτή η «τεταμένη» συνύπαρξη θα ανατρεπόταν μετά την άνοδο στην εξουσία του ηγέτη του εθνικιστικού κόμματος Φερδινάντο Μάρκος. Ο νέος πρόεδρος, δικηγόρος στο επάγγελμα, είχε ταχθεί κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Αμερικανών, αν και οι αναφορές του για την πλούσια πολεμική δράση του και ότι ήταν ο πιο παρασημοφορημένος Φιλιππινέζος στρατιώτης αμφισβητήθηκαν έντονα και αργότερα αποδείχθηκαν ψευδείς. Μία από τις πρώτες ενέργειες του Μάρκος ήταν να δηλώσει την πίστη του στη συμμαχία με τις ΗΠΑ με την αποστολή πολιτικού και στρατιωτικού προσωπικού, περίπου 2.000

ατόμων, για συμμετοχή σε πολιτικές δράσεις αλλά και την παροχή ιατρικής βοήθειας στο Νότιο Βιετνάμ. Για τους Αμερικανούς που διατηρούσαν στρατιωτικές βάσεις στη χώρα ο Μάρκος ήταν ένας αναγκαίος σύμμαχος σε μια περίοδο που η Νοτιοανατολική Ασία φλεγόταν και ο Πόλεμος του Βιετνάμ βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Στο εσωτερικό έλαβε μέτρα για να αποκαταστήσει την οικονομία αλλά η ένταση στις σχέσεις με τη Μαλαισία για τη διαφιλονικούμενη περιοχή του Σαμπάχ, στο Βόρνεο, θα έφερνε την πρώτη μεγάλη εσωτερική κρίση για την κυβέρνησή του. Τη νύχτα της 18ης Μαρτίου 1968 έντεκα μουσουλμάνοι νεοσύλλεκτοι (σύμφωνα με άλλες αναφορές έως και 68) εκτελέστηκαν στο νησί Κορέγκιντορ από Φιλιππινέζους στρατιώτες. Αυτοί οι νεοσύλλεκτοι επρόκειτο να λάβουν μέρος στην επιχείρηση Μερντέκα (επιχείρηση Ελευθερία) ενός σχεδίου για την κατάληψη του Σαμπάχ. Όπως φαίνεται, η εκτέλεσή τους ήταν αποτέλεσμα της άρνησής τους να πολεμήσουν εναντίον των ομοθρήσκων τους Μαλαισιών, αλλά και του γεγονότος ότι ο Μάρκος δεν ήθελε να αποκαλυφθεί ότι υπήρχε ένα τέ-

τοιο σχέδιο. Ένας όμως από τους νεοσύλλεκτους επιβίωσε και δραπέτευσε για να αποκαλύψει το περιστατικό (που έγινε γνωστό ως σφαγή της Τζαμπίντα) στην κοινή γνώμη. Η είδηση προκάλεσε μεγάλη αναταραχή και οργή στον μουσουλμανικό πληθυσμό και οδήγησε σε μαζικές πορείες διαμαρτυρίας, κυρίως στο Μιντανάο. Η αντίδραση των Μόρο οδήγησε έναν μουσουλμάνο, πρώην καθηγητή, τον Νουρ Μισουάρι, να ιδρύσει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Μόρο (Moro National Liberation Front-MNLF) το 1969, με αίτημα την παραχώρηση αυτονομίας στους μουσουλμάνους από το κράτος των Φιλιππίνων.

Η αποτυχία αυτού του αιτήματος με πολιτικά μέσα σύντομα οδήγησε σε ένοπλες επιθέσεις σε φρουρές του κυβερνητικού στρατού στο Μιντανάο, που είναι το δεύτερο μεγαλύτερο νησί της χώρας μετά τη Λουζόν. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 το Μιντανάο ήταν μία από τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές των Φιλιππίνων, παρά το γεγονός ότι διαθέτει πλούσιους φυσικούς πόρους. Ο πληθυσμός του νησιού ανερχόταν σε περίπου 5 εκατομμύρια και ήταν κατανεμημένος σχεδόν ισομερώς ανάμεσα στους χριστιανούς που κατοικούσαν στο βόρειο τμήμα και στους μουσουλμάνους στο νότιο. Η μορφολογία του εδάφους αποτελείται από πεδιάδες διασκορπισμένες ανάμεσα σε οροσειρές και έλη, καθιστώντας την περιοχή ιδανική για ανταρτοπόλεμο. Επιπλέον, το οδικό δίκτυο ήταν ελάχιστα αναπτυγμένο και τα πλωτά μέσα αποτελούσαν το πιο αξιόπιστο μέσο μετακίνησης από τις ακτές στην ενδοχώρα του νησιού.

Η αναταραχή στις περιοχές των μουσουλμάνων αλλά και η ανασυγκρότηση του κομμουνιστικού κόμματος με μία στρατιωτική πτέρυγα, τον Νέο Λαϊκό Στρατό, οδήγησαν τον Μάρκος να κηρύξει στρατιωτικό νόμο στις 21 Σεπτεμβρίου 1972, συγκεντρώνοντας στο πρόσωπό του απόλυτες εξουσίες.

Στα τέλη της ίδιας χρονιάς τα μέλη του MNLF εκτιμάται ότι ανέρχονταν σε 50.000, από τους οποίους περίπου οι 15.000 ήταν ενεργοί μαχητές. Ο οπλισμός των μουσουλμάνων ανταρτών προερχόταν κυρίως από

λάφυρα που είχαν περιέλθει στην κατοχή τους από τον κυβερνητικό στρατό, ενώ δεν έλειπε και οπλισμός προερχόμενος από κομμουνιστικές χώρες. Επίσης, η Μαλαισία και η Λιβύη του συνταγματάρχη Καντάφι είχαν προμηθεύσει έναν αριθμό αυτόματων τυφεκίων.

Για να αντιμετωπίσει την εξέγερση που εξαπλωνόταν όλο και περισσότερο, ο Μάρκος (που επανεξελέγη το 1969) κινητοποίησε τις ένοπλες δυνάμεις των Φιλιππίνων, που εκείνη την περίοδο ανέρχονταν σε περίπου 70.000 άνδρες. Αυτή η δύναμη είχε την υποστήριξη περίπου 100.000 μελών της Χωροφυλακής και της Εθνοφρουράς. Περίπου το 25% του μόνιμου στρατού ήταν εγκατεστημένο στο Μιντανάο. Τα όπλα και ο εξοπλισμός του στρατού ήταν αμερικανικής κατασκευής και αναγόταν κυρίως στην εποχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Υπήρχαν όμως και πιο σύγχρονα μέσα, όπως άρματα μάχης M41 Walker Bulldog, και οχήματα μεταφοράς προσωπικού M113. Η πολεμική αεροπορία περιελάμβανε αεριωθούμενα μαχητικά αεροσκάφη F-86 Sabre και τα πιο σύγχρονα Northrop F-5A, εκπαιδευτικά αεροσκάφη T-28D Trojan, που μπορούσαν με τον κατάλληλο εξοπλισμό να χρησιμοποιηθούν σε πολεμικές επιχειρήσεις, μικρό αριθμό μεταφορικών ελικопτερών UH-1H Huey καθώς και μεταγωγικά αεροσκάφη C-47. Μερικά από τα μεταγωγικά είχαν εξοπλιστεί με βαρέα πολυβόλα για να παρέχουν εγγύς υποστήριξη στις χερσαίες δυνάμεις.

Κατά τη διάρκεια του 1972 οι αντάρτες του MNLF εξαπέλυσαν μια σειρά επιθέσεων στην επαρχία Κοταμπάτο, στο Μιντανάο, θέτοντας υπό τον έλεγχο τους αρκετές περιοχές. Έως τα τέλη Νοεμβρίου του 1972 η εξέγερση των Μόρο είχε εξαπλωθεί σε ολόκληρο το νότιο Μιντανάο. Αν και στο βόρειο τμήμα του νησιού ο κυβερνητικός στρατός κατάφερε να διατηρήσει τις θέσεις του, στο νότιο τμήμα δέχθηκε αιφνιδιασμό και αρκετές μονάδες του κατέρρευσαν ενώ σε μερικές περιπτώσεις αυτομόλησαν στον αντίπαλο. Κάποιες επίλεκτες μονάδες του κυβερνητικού στρατού κρά-

Μαχητές του Ισλαμικού Απελευθερωτικού Μετώπου Μόρο – MILF, που συγκροτήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980.

τησαν τις θέσεις τους, όπως ένας λόχος πεζοναυτών στο Παναμάο του Σούλου που βρέθηκε αντιμέτωπος με μια μεγάλη δύναμη μαχητών του MNLF. Έχοντας τη βοήθεια ενός φορτηγού που είχαν μετατρέψει σε αυτοσχέδιο θωρακισμένο όχημα, οι πεζοναύτες απέκρουσαν την επίθεση των ανταρτών, που υποχώρησαν αφήνοντας στο πεδίο της μάχης 55 νεκρούς.

Στις αρχές του 1973 ο στρατός των Φιλιππίνων είχε υποστεί σημαντικές απώλειες ενώ μεγάλο τμήμα του νότιου Μιντανάο βρισκόταν υπό την εξουσία των ανταρτών. Εκείνη την περίοδο οι αντάρτες έθεσαν σε πολιορκία την πόλη και το λιμάνι του Κοταμπάτο στο δυτικό τμήμα του νησιού. Η ενδεχόμενη πτώση του θα επέφερε σοβαρό πλήγμα στην αξιοπιστία του Μάρκος και της κυβέρνησής του.

Ανήσυχος για τις εξελίξεις και θέλοντας να αντιμετωπίσει την κρίση που έδειχνε ανεξέλεγκτη, ο Μάρκος κινητοποίησε όσες δυνάμεις είχε διαθέσιμες, ανάμεσά τους χιλιάδες εφέδρους από τον χριστιανικό πληθυσμό του Μιντανάο. Ζήτησε επίσης και έλαβε αμερικανική βοήθεια με τη χορήγηση μεγάλων ποσοτήτων καυσίμων και αεροπορικού εξοπλισμού.

Στις αρχές Μαρτίου του 1973 όλες οι κυβερνητικές δυνάμεις ενώθηκαν υπό την Κεντρική Διοίκηση του Μιντανάο με επικεφαλής τον στρατηγό Φορτουνάτο Αμπάτ. Ο κυβερνητικός στρατός εξαπέλυσε την επίθεσή του περίξ του Κοταμπάτο, στις 27 Μαρτίου. Οι οχυρωμένες θέσεις των ανταρτών αλλά και τα ναρκοπέδια που είχαν δημιουργήσει γύρω από τις βάσεις του επιβράδυναν σημαντικά την επίθεση των δυνάμεων του στρατηγού Αμπάτ. Τελικά, ύστερα από σφοδρές μάχες στο έδαφος και την αποφασιστική υποστήριξη της αεροπορίας ο κυβερνητικός στρατός κατάφερε μέχρι τις 8 Μαΐου να εκδιώξει τους αντάρτες από την πόλη του Κοταμπάτο, που είχε μεταβληθεί σε σωρούς ερειπίων. Το τμήμα και για τις δύο πλευρές ήταν βαρύ. Ο στρατός των Φιλιππίνων απώλεσε περίπου 1.000 άνδρες αλλά και αρκετές δεκάδες τεθωρακισμένα οχήματα. Οι απώλειες των ανταρτών εκτιμάται ότι ανήλθαν σε τουλάχιστον 2.000 άνδρες ενώ οι υπόλοιποι διέφυγαν στην ύπαιθρο.

Για το υπόλοιπο διάστημα του 1973 επικράτησε σχετική ηρεμία καθώς το MNLF επικεντρώθηκε στην αναδιοργάνωση των δυνάμεών του, που ανήλθαν σε 30.000 μα-

χητές. Οι κυβερνητικές δυνάμεις πολύ σύντομα διαπίστωσαν (όπως είχε συμβεί λίγο νωρίτερα και με τους Αμερικανούς στον Πόλεμο του Βιετνάμ) ότι μπορεί να κυριαρχούσαν στις πόλεις αλλά οι περιοχές της υπαίθρου βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των ανταρτών. Έτσι, το MNLF είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιεί ενέδρες και βομβιστικές επιθέσεις αλλά και να εξοντώνει απομονωμένες μονάδες του κυβερνητικού στρατού.

Τον Ιανουάριο του 1974 μία δύναμη περίπου 2.000 ανταρτών του MNLF εξαπέλυσε επίθεση εναντίον του Τζόλο, το οποίο υπεράσπιζε η 1η ταξιαρχία πεζικού του κυβερνητικού στρατού. Οι αντάρτες αρχικά πέτυχαν να ανατρέψουν το στρατηγείο της 1ης ταξιαρχίας και να καταλάβουν αρκετά κτήρια. Ο κυβερνητικός στρατός όμως πέρασε στην αντεπίθεση με περίπου 5.000 στρατιώτες που είχαν υποστήριξη από το πυροβολικό, τα τεθωρακισμένα και την αεροπορία. Ύστερα από σφοδρές μάχες οι αντάρτες αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν με απώλειες περίπου 200 άνδρες.

Στις αρχές Ιουνίου του 1974 το MNLF αποφάσισε ξανά να εξαπολύσει επίθεση στην πόλη Κοταμπάτο. Στόχος ήταν να προχωρήσει σε μια επίδειξη δύναμης πριν από την πραγματοποίηση της πέμπτης συνάντησης του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης (Organisation of the Islamic Conference -OIC) στην Κουάλα Λουμπούρ της Μαλαισίας με αντικείμενο το ζήτημα των

Μόρο. Η επίθεση όμως που πραγματοποιήθηκε με όλμους, αρχικά εναντίον του αεροδρομίου της πόλης, αποκρούστηκε ύστερα από μια συνδυασμένη αντεπίθεση χερσαίων και αεροπορικών δυνάμεων του κυβερνητικού στρατού. Οι αντάρτες του MNLF υποχώρησαν και μέχρι το τέλος του χρόνου η δράση τους περιορίστηκε από τις επιθετικές επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού. Επιπλέον, το ναυτικό των Φιλιππίνων εντόπισε τις γραμμές ανεφοδιασμού των ανταρτών από τη Μαλαισία περιορίζοντας δραστηριότητα την αποστολή όπλων και εφοδίων.

Τον Δεκέμβριο του 1974, επωφελούμενο από μια κατάπαυση του πυρός που είχε επιτευχθεί, το MNLF άρχισε ξανά να οργανώνει τις δυνάμεις του για μια νέα επίθεση εναντίον του Κοταμπάτο. Ο κυβερνητικός στρατός όμως, έχοντας πληροφορηθεί τις προθέσεις του MNLF από αντάρτες που είχαν αυτομολήσει, εξαπέλυσε πρώτος την επίθεσή του στις αρχές του 1975. Η επιθετική επιχείρηση προξένησε σημαντικές απώλειες στους αντάρτες και τους διασκόρπισε ξανά στην ύπαιθρο.

Τελικά οι απώλειες των αντιπάλων αλλά και οι εντεινόμενες διεθνείς διπλωματικές και οικονομικές πιέσεις από τον ΟΙC, του οποίου τα μέλη προμήθευαν τις Φιλιππίνες με πετρέλαιο, οδήγησαν και τις δύο πλευρές στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Τον Δεκέμβριο του 1976, με το Σύμφωνο Ειρήνης της Τρίπολης, στη Λιβύη,

Μαχητές του Ισλαμικού Απελευθερωτικού Μετώπου Μόρο – MILF, που συγκροτήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Αεροσκάφος OV-10 Bronco της Αεροπορίας των Φιλιππίνων ειδικά σχεδιασμένο για επιχειρήσεις εναντίον ανταρτών.

δίνονταν εγγυήσεις για αυτονομία στους μουσουλμάνους του κεντρικού και του δυτικού Μιντανάο.

Η πρώτη αναμέτρηση ανάμεσα στο κράτος των Φιλιππίνων και στους Μόρο ήταν ιδιαίτερα αιματηρή. Ύστερα από τρία χρόνια συγκρούσεων οι απώλειες των κυβερνητικών στρατευμάτων εκτιμάται ότι ανήλθαν σε περίπου 5.000 ανθρώπους ενώ του MNLF σχεδόν στους διπλάσιους. Ακόμη μεγαλύτερες υπήρξαν οι απώλειες των αμάχων, που υπολογίστηκαν σε περίπου 35.000 νεκρούς και τραυματίες, ενώ αρκετές χιλιάδες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους.

Η ειρήνη με τους Μόρο αποδείχθηκε σύντομη καθώς η υπόσχεση του Μάρκος για παραχώρηση αυτονομίας στους Μόρο ουσιαστικά δεν υλοποιήθηκε και ο Μισουάρι αποχώρησε αυτοεξόριστος για τη Σαουδική Αραβία. Το 1984 μία ομάδα πρώην μελών του MNLF, που είχαν αποχωρήσει δυσαρεστημένοι, συγκρότησαν υπό τον σείχη Χασίμ Σαλαμάτ μια νέα οργάνωση με

την ονομασία Ισλαμικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Μόρο (Moro Islamic Liberation Front-MILF). Η νέα οργάνωση των Μόρο, έχοντας οικονομική υποστήριξη από τη Σαουδική Αραβία και τη συνδρομή ισλαμιστών εθελοντών από ξένες χώρες, κυρίως βετεράνους του πολέμου στο Αφγανιστάν, τα επόμενα χρόνια θα ερχόταν σε ένοπλη αντιπαράθεση με τον στρατό των Φιλιππίνων. Ας σημειωθεί ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980 ο κυβερνητικός στρατός είχε να αντιμετωπίσει και την ένοπλη δράση των κομμουνιστών ανταρτών στη Λουζόν και στο βόρειο Μιντανάο, την οποία τελικά περιορίσε σημαντικά το 1985.

Εν τω μεταξύ η κυβέρνηση του Μάρκος, αν και δημοφιλής στα πρώτα χρόνια της εξουσίας της, είχε αρχίσει να διολισθαίνει σε ένα ολοένα και πιο αυταρχικό και διεφθαρμένο καθεστώς. Αν και τον Ιανουάριο του 1981 ο Μάρκος προχώρησε σε άρση του στρατιωτικού νόμου, ουσιαστικά συνέχισε να διατηρεί όλες τις εξουσίες του. Το

κύμα της λαϊκής δυσaréσκειας που ήδη υπέβασκε διογκώθηκε ακόμη περισσότερο, τον Αύγουστο του 1983, ύστερα από τη δολοφονία του Μπενίνιο Ακίνο του νεότερου, ηγετικού στελέχους της αντιπολίτευσης, για την οποία κατηγορήθηκε το καθεστώς του Μάρκος. Τον Φεβρουάριο του 1986 και ενώ ο Μάρκος είχε ήδη χάσει την εύνοια των Ηνωμένων Πολιτειών αλλά και την υποστήριξη του μεγαλύτερου τμήματος των ενόπλων δυνάμεων, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα και να αυτοεξοριστεί με την οικογένειά του στη Χαβάη μέχρι τον θάνατό του, τρία χρόνια αργότερα.

Στις 25 Φεβρουαρίου 1986 νέα πρόεδρος της Δημοκρατίας των Φιλιππίνων ανέλαβε η Κορασόν Ακίνο, χήρα του δολοφονηθέντος πολιτικού. Η άνοδος της Ακίνο στην εξουσία γέννησε μεγάλες προσδοκίες για την προώθηση μεταρρυθμίσεων και κυρίως την οριστική επίλυση του ζητήματος των Μόρο. Ύστερα από διαπραγματεύσεις με τον Νουρ Μισουάρι (που επέστρεψε στις Φιλιππίνες μετά την πτώση του Μάρκος) και διάφορες ομάδες ανταρτών του MNLF, στο Σούλου, κατέληξαν, τον Αύγουστο του 1989, στην ανακήρυξη της Αυτόνομης Περιοχής των Μουσουλμάνων στο Μιντανάο, που περιελάμβανε το Μπασιλάν (εκτός από την πόλη της Ισαμπέλα) το Λανάο ντε Σουρ, το Μαγκουιντανάο, το Σούλου και το Τάουι-Τάουι.

Η εξέλιξη αυτή έδειχνε να διασφαλίζει μια πιο σταθερή και διαρκή ειρήνη με τους μουσουλμάνους. Η διαφθορά όμως και η ανικανότητα των ηγετικών στελεχών του MNLF ενίσχυσαν το MILF ενώ, το 1991, έφεραν στο προσκήνιο μια ακόμη πιο βίαιη μουσουλμανική οργάνωση στο νησί Μπασιλάν, υπό τον Αμπντουρατζάκ Τζαντζαλάνι. Επρόκειτο για έναν πρώην δάσκαλο που είχε μελετήσει Ισλαμική Θεολογία στη Μέση Ανατολή ενώ σύμφωνα με αναφορές είχε συναντηθεί κατά τη δεκαετία του 1980, στο Αφγανιστάν, με τον διαβόητο Σαουδάραβα τρομοκράτη και αρχηγό της Αλ Κάιντα Οσάμα μπιν Λάντεν. Ο Τζαντζαλάνι ονόμασε τη ριζοσπαστική και θεοκρατική οργάνωσή του Αμπού Σαγιάφ (μπορεί να

αποδοθεί ως ο Πατέρας του Ξίφους ή του Εκτελεστή) στρατολογώντας πρώην μέλη του MNLF και του MILF. Παρά τον σχετικά μικρό αριθμό μαχητών της (τις δύο πρώτες δεκαετίες δράσης της εκτιμάται ότι κυμαίνονταν από 400 έως 1.250) η Αμπού Σαγιάφ τα επόμενα χρόνια θα αναδεικνυόταν ως η πιο αιμοσταγής ισλαμιστική οργάνωση των Φιλιππίνων. Ας σημειωθεί ότι αρκετοί από τους μαχητές της είναι μέλη εγκληματικών οργανώσεων που μάχονταν περισσότερο για το κέρδος παρά για την ίδρυση ισλαμικού κράτους.

Η Αμπού Σαγιάφ έκανε αισθητή την παρουσία της στις 3 Απριλίου 1995, όταν περίπου 200 ισλαμιστές αντάρτες επιτέθηκαν στην πόλη Ιπίλ, στο Μιντανάο, και αφού, σύμφωνα με αναφορές, σφαγίασαν 53 αμάχους, ανάμεσά τους και παιδιά, λεηλάτησαν όλες τις τράπεζες και τα μεγάλα καταστήματα και συνέλαβαν ομήρους. Τελικά, ύστερα από καταδίωξη από τον κυβερνητικό στρατό και την αεροπορία, στην επαρχία Ζαμποάγγκα εντοπίστηκαν περίπου 100 αντάρτες και εκτιμάται ότι 52 εξοντώθηκαν.

Εν τω μεταξύ, στο πολιτικό πεδίο, η Κορασόν Ακίνο δεν συμμετείχε στις προεδρικές εκλογές του 1992 και στη διακυβέρνηση της χώρας τη διαδέχθηκε ο Φιντέλ Ράμος, πρώην αρχηγός του Γενικού Επιτελείου και υπουργός Άμυνας. Αν και ο Ράμος είχε υποστηρίξει την Ακίνο προκειμένου να ανέλθει στην εξουσία το 1986, η διακυβέρνησή του δεν ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής καθώς επί του καθεστώτος Μάρκος του είχε ανατεθεί η επίβλεψη εφαρμογής του στρατιωτικού νόμου. Παρ' όλα αυτά, και ο Ράμος προώθησε τις διαπραγματεύσεις με τους Μόρο και με την Τελική Συμφωνία Ειρήνης, το 1996, παγίωσε την αυτονομία των μουσουλμάνων στο Μιντανάο, με κυβερνήτη τον Νουρ Μισουάρι. Η συμφωνία όμως δεν έγινε αποδεκτή από το MILF και την Αμπού Σαγιάφ, που επιδίωκαν την εγκαθίδρυση ανεξάρτητου ισλαμικού κράτους. Το MILF συνέχισε τον ανταρτοπόλεμο αλλά τον Ιούλιο του 1997 συμφώνησε με την κυβέρνηση σε γενική κατάπαυση των εχθροπραξιών.

Ισλαμιστές αντάρτες της Αμπού Σαγιάφ, η οποία από πολλά κράτη έχει χαρακτηριστεί τρομοκρατική οργάνωση. Από την εμφάνισή της στις αρχές της δεκαετίας του 1990 έως και σήμερα ευθύνεται για πλήθος βομβιστικών επιθέσεων αλλά και απαγωγών και δολοφονιών.

Η νέα κρίση εκδηλώθηκε κατά τη διακυβέρνηση του Τζόζεφ Εστράδα, ο οποίος διαδέχθηκε τον Ράμος το 1998. Η συμφωνία κατάπαυσης των εχθροπραξιών προέβλεπε το MILF να διατηρεί υπό τον έλεγχο του 43 μικρά οχυρωμένα στρατόπεδα και 13 μεγαλύτερα, ανάμεσά τους το στρατόπεδο Αμπουμπακάρ στο οποίο είχε εγκαταστήσει το στρατηγείο του. Έχοντας αυξήσει τον αριθμό των μαχητών του σε περίπου 15.000 και ενισχύσει τον οπλισμό του, το MILF εξαπέλυσε επίθεση συλλαμβάνοντας περίπου 400 πολίτες ομήρους στη μικρή πόλη Καουσγουαγκάν, στην επαρχία Λανάο ντελ Νόρτε, τον Μάρτιο του 2000. Οργισμένος από τη στάση του MILF, ο Εστράδα έδωσε εντολή στις 21 Μαρτίου να κινητοποιηθούν οι ένοπλες δυνάμεις της χώρας για την κατάληψη όλων των στρατοπέδων που διατηρούσε το MILF στο Μιντανάο. Έως τα τέλη Ιουνίου του 2000 όλα σχεδόν τα στρατόπεδα είχαν καταληφθεί, κάποια χωρίς μάχη, και απέμενε το μεγάλο στρατόπεδο του Αμπουμπακάρ. Με έκταση περίπου 10.000 στρεμμάτων, το Αμπουμπακάρ περιελάμβανε ένα τζαμί, ιερατική σχολή, κέντρα στρατιωτικής εκπαίδευσης και οικισμούς. Ύστερα από επιδρομές τριών ημερών της αεροπορίας των Φιλιππίνων,

με αμερικανικής κατασκευής αεροσκάφη OV-10 Bronco που είχαν σχεδιαστεί ειδικά για επιχειρήσεις εναντίον ανταρτών, αλλά και μαχητικών Northrop F-5A, τα οποία κατέστρεψαν εγκαταστάσεις επικοινωνιών στο στρατόπεδο, οι χερσαίες δυνάμεις πέρασαν στην επίθεση την 1η Ιουλίου 2000. Αιχμή του δόρατος για την επίθεση εναντίον του Αμπουμπακάρ ήταν δύο ταξιαρχίες πεζοναυτών, η 1η και η 3η. Με την υποστήριξη του πυροβολικού και της αεροπορίας, οι χερσαίες δυνάμεις επέτυχαν να καταλάβουν το Αμπουμπακάρ στις 8 Ιουλίου 2000. Δύο ημέρες αργότερα ο πρόεδρος Εστράδα επισκέφθηκε το στρατόπεδο υψώνοντας τη σημαία των Φιλιππίνων, ως ένδειξη κυριαρχίας του κράτους σε εκείνη την περιοχή. Μετά την ήττα ο αρχηγός του MILF Χασίμ Σαλαμάτ διέφυγε από τη χώρα και ζήτησε άσυλο στη Μαλαισία. Σε αυτή την εκστρατεία, που ήταν η σημαντικότερη από την περίοδο των συγκρούσεων τη δεκαετία του 1970, οι απώλειες του κυβερνητικού στρατού ανήλθαν σε 120 νεκρούς ενώ των ανταρτών ξεπέρασαν τους 1.000.

Παρά την επιτυχία της εναντίον του MILF η κυβέρνηση του Εστράδα δεν μακροήμερευσε. Ύστερα από κατηγορίες για διαφθορά το Κοινοβούλιο κίνησε διαδικασίες κα-

θαίρεσής του, τον Νοέμβριο του 2000, και τον Ιανουάριο του 2001 τον αντικατέστησε η αντιπρόεδρος Γκλόρια Μακαπαγκάλ Αρόγιο. Τον Μάιο του ίδιου έτους η Αρόγιο επικράτησε στις προεδρικές εκλογές. Η διακυβέρνηση όμως της Αρόγιο, που διήρκεσε έως το 2010, ήταν ταραχώδης εξαιτίας των συνεχιζόμενων οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων αλλά και των φυσικών καταστροφών που έπληξαν τη χώρα. Από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Μάρτιο του 2006 η Αρόγιο κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης για να απαντήσει σε προηγούμενη απόπειρα στρατιωτικού πραξικοπήματος.

Οι μουσουλμανικές οργανώσεις, εκμεταλλευόμενες την εσωτερική κρίση στις Φιλιππίνες, πολύ σύντομα ήρθαν ξανά στο προσκήνιο εξαπολύοντας νέες επιθέσεις. Σε αυτές πρωτοστάτησε η Αμπού Σαγιάφ, πραγματοποιώντας μια σειρά βομβιστικών επιθέσεων σε κυβερνητικούς στόχους, αλλά και απαγωγές και δολοφονίες Φιλιππινέζων πολιτών και ξένων υπηκόων. Ο πρώτος αρχηγός της οργάνωσης, ο Αμπνιουραϊζάκ Τζαντζαλάνι, σκοτώθηκε τον Δεκέμβριο του 1998 και τον είχε διαδεχθεί ο νεότερος αδελφός του, Καντάφι Τζαντζαλάνι. Υπό την

καθοδήγησή του η Αμπού Σαγιάφ πραγματοποίησε στις 27 Φεβρουαρίου 2004 την πιο πολύνεκρη βομβιστική επίθεσή της εναντίον του πλοίου Super Ferry 14, λίγο έξω από το λιμάνι της Μανίλας, με αποτέλεσμα τον θάνατο 116 ανθρώπων.

Το χρονικό διάστημα που ακολούθησε οι πολεμικές επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού απέδωσαν καρπούς και στις 4 Σεπτεμβρίου 2006, ύστερα από μάχη που ακολούθησε με μαχητές της Αμπού Σαγιάφ, κοντά στην πόλη Πατικοούλ στο Τζόλο, εκτιμάται ότι σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν περίπου 70 αντάρτες. Όπως αποδείχθηκε αργότερα, ανάμεσα στους νεκρούς ήταν και ο Καντάφι Τζαντζαλάνι.

Αντίθετα, για τον κυβερνητικό στρατό αιματηρό ήταν το καλοκαίρι του 2007. Στις 10 Ιουλίου 50 πεζοναύτες που αναζητούσαν έναν απαχθέντα ιερέα έπεσαν σε ενέδρα κοντά στο Αλ Μπάρκα, στο Μπασιλάν, είτε όπως πιστεύεται ανταρτών του MILF είτε σύμφωνα με άλλες αναφορές ισλαμιστών της Αμπού Σαγιάφ. Στη μάχη που ακολούθησε οι πεζοναύτες κατάφεραν να απαγκιστρωθούν και να επιστρέψουν στις θέσεις τους αφήνοντας όμως πίσω 14 νεκρούς, από τους οποίους οι 10 αποκεφαλίστηκαν. Επι-

Ο Μουράτ Ιμπραήμ επικεφαλής του Ισλαμικού Απελευθερωτικού Μετώπου Μόρο από το 2003. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Ροντρίγκο Ντουέρτε, πρόεδρος των Φιλιππίνων από το 2016.

πλέον, τον Αύγουστο μια αναγνωριστική δύναμη Ranger, που την αποτελούσαν εκπαιδευόμενοι νεοσύλλεκτοι, πραγματοποίησε επίθεση σε στρατόπεδο της Αμπού Σαγιάφ, στο Τζόλο, με αποτέλεσμα τον θάνατο 5 αξιωματικών και 10 στρατιωτών. Οι συγκρούσεις του κυβερνητικού στρατού τόσο με την Αμπού Σαγιάφ όσο και με το MILF θα συνεχίζονταν μέχρι και τη λήξη της θητείας της προέδρου Αρόγιο.

Στα τέλη Αυγούστου του 2011, κατά τη διάρκεια της προεδρίας του Μπενίνιο Ακίνο του τρίτου (γιος της Κορασόν Ακίνο), ένα από τα ηγετικά στελέχη του MILF, ο Αμερίλ Ούμπρα Κάτο, αποχώρησε συγκροτώντας μια νέα οργάνωση με την ονομασία Μαχητές Ελευθερίας του Ισλαμικού Μπανγκσάμορο (Bangsamoro Islamic Freedom Fighters-BIFF). Η νέα οργάνωση άρχισε σύντομα να εξαπολύει τις δικές της επιθέσεις εναντίον στρατιωτικών φυλακίων και χωριών. Εξαιτίας όμως των σχετικά περιορισμένων δυνάμεών της, που δεν ξεπερνούσαν τους 1.000 αντάρτες, στις αρχές του 2014, και ύστερα από επιθέσεις του κυβερνητικού στρατού, το BIFF απώλεσε αρκετά στρατόπεδά του και πάνω από 50 μαχητές.

Το καλοκαίρι του 2014 ο νέος αρχηγός της Αμπού Σαγιάφ Ισνιλόν Απιλόν ανακοίνωσε την πίστη της οργάνωσης στο αυτοαποκαλούμενο Ισλαμικό Κράτος, που δρα στο Ιράκ και στη Συρία. Κατά τη διάρκεια του 2015, ύστερα από συντονισμένες επιχειρήσεις του κυβερνητικού στρατού και του ναυτικού εναντίον των ισλαμιστών της Αμπού Σαγιάφ στο Σούλου, ανακοινώθηκε ο θάνατος 133 ανταρτών και ο τραυματισμός άλλων 164. Η Αμπού Σαγιάφ όμως εξακολούθησε να είναι δραστήρια και να εξαπολύει νέες επιθέσεις.

Οι πρόσφατες εξελίξεις

Σύμφωνα με πρόσφατη απογραφή του 2015, ο πληθυσμός των μουσουλμάνων στις Φιλιππίνες υπερβαίνει τα 5 εκατ. κατοίκους (αν και σύμφωνα με άλλη ανεπιβεβαιωτη εκτίμηση ανέρχεται σε περίπου 10, 7 εκατ.) σε σύνολο 100.981.437 εκατ. κατοίκων, στη μεγάλη τους πλειοψηφία χριστιανοί καθο-

λικοί. Το 2016 το MNLF, το οποίο εδώ και αρκετά χρόνια έχει γίνει περισσότερο «καθεστωτικό», αλλά και το MILF, εξεδήλωσαν τις προθέσεις τους για τη σύναψη μιας μόνιμης ειρήνης που θα τερμάτιζε τον πολυετή πόλεμο των Φιλιππίνων. Παρ' όλα αυτά, οι συγκρούσεις του κυβερνητικού στρατού συνεχίζονται, με τους ισλαμιστές της Αμπού Σαγιάφ και με άλλες ισλαμιστικές οργανώσεις, όπως η Μασούτε, που ιδρύθηκε το 2012 από δύο αδελφούς, τους Αμπντιουλάχ και Ομάρ Μασούτε, οι οποίοι, το 2015, επίσης διακήρυξαν την πρόθεσή τους να συνεργαστούν με το Ισλαμικό Κράτος.

Τον Μάιο του 2016 νέος πρόεδρος των Φιλιππίνων εξελέγη ο δικηγόρος Ροντρίγκο Ντουτέρτε. Στα 71 του χρόνια, είναι ο γηραιότερος πολιτικός που ανέρχεται στην ηγεσία της χώρας του αλλά και ένας από τους μακροβιότερους δημάρχους, με επτά θητείες στην πόλη Νταβάο, στο Μιντανάο. Από την αρχή της διακυβέρνησής του έχει κηρύξει έναν ανηλεή πόλεμο εναντίον των εμπόρων ναρκωτικών και του οργανωμένου εγκλήματος και, σύμφωνα με εκτιμήσεις, στις αρχές του 2017 οι νεκροί από αυτές τις συγκρούσεις είχαν ξεπεράσει τους 7.000. Παράλληλα συνεχίζεται ο πόλεμος εναντίον των τοπικών ισλαμιστικών οργανώσεων που συνεργάζονται ανοικτά με το Ισλαμικό Κράτος. Τον Σεπτέμβριο του 2016 μια βομβιστική επίθεση στο Νταβάο, που αποδόθηκε στην Αμπού Σαγιάφ, στοίχισε τη ζωή 15 πολιτών. Η κυβέρνηση του Ντου-

Στιγμιότυπο από επιχείρηση του κυβερνητικού στρατού εναντίον των Μόρο στις αρχές του 21ου αιώνα. Οι πιο πρόσφατες συγκρούσεις σημειώθηκαν στις αρχές του 2017 στο νησί Μποχόλ και στην πόλη Μαράουι.

τέρτε, τον Μάιο του 2017, αντιμετώπισε μια σοβαρότερη κρίση, με την επίθεση ισλαμιστών ανταρτών της οργάνωσης Μασούτε (σε συνεργασία όπως φαίνεται με την Αμπού Σαγιάφ) στο Μαράουι, της μεγαλύτερης πόλης και πρωτεύουσας της επαρχίας Λα-νάο ντε Σουρ. Την ίδια περίοδο αντάρτες της Αμπού Σαγιάφ εξαπέλυσαν επίθεση στο νησί Μποχόλ, στα Βισάγιας. Τον Μάιο επίσης ο κυβερνητικός στρατός ανακοίνωσε ότι ανάμεσα στους επιτιθέμενους βρίσκονται και ξένοι εθελοντές, πιθανότατα μέλη του Ισλαμικού Κράτους. Οι επιθέσεις αυτές που στοίχισαν τη ζωή σε στρατιωτικούς, αστυνομικούς και πολίτες ανάγκασαν τον Ντουτέρτε να κηρύξει τον στρατιωτικό νόμο σε ολόκληρο το Μιντανάο. Μάλιστα, ενδεικτική της οργής του είναι η δήλωσή του, λίγο μετά τις επιθέσεις, ότι «το μόνο που χρειάζεται είναι λίγο αλάτι και ξίδι για να φάει το συκώτι ενός τρομοκράτη». Αποκάλεσε

επίσης τους ισλαμιστές ζώα και άφησε να εννοηθεί ότι η πάταξη της ισλαμιστικής τρομοκρατίας πρέπει να γίνει με μεθόδους ακόμη πιο βάρβαρες και από αυτές των τρομοκρατών. Ο κύκλος του αίματος που άνοιξε πριν από τέσσερεις αιώνες στις Φιλιππίνες βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aaron Morris, *Counterinsurgency in Paradise-Seven Decades of Civil War in the Philippines*, Asia@War, Volume 1, Published in 2016 by Helion & Company Limited.

Terence Co, «Bangsa Moro-The War on Mindanao 1972-1975», *Strategy&Tactics*, Issue 286, May-Jun 2014.

Miguel J. Hernandez, «Kris vs. Krag», *Military History*, June 2006.

en.wikipedia.org

www.morolandhistory.com

www.independent.co.uk

Ο Ξενοφών Θ. Χαλάτσης είναι ιστορικός ερευνητής.

ΧΟΥΑΝ ΠΕΡΟΝ: Ο ΘΡΥΛΟΣ ΤΗΣ ΑΡΓΕΝΤΙΝΗΣ

Η ζωή και το έργο ενός ηγέτη που
αγαπήθηκε και μισήθηκε όσο ελάχιστοι

του ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΣΑΜΠΑΛΑΚΟΥ

Λίγες προσωπικότητες έχουν σημαδέψει τόσο ανεξίτηλα την παγκόσμια Ιστορία όσο ο Χουάν Ντομίνγκο Περόν. Για περισσότερο από μισό αιώνα ο περονισμός ήταν ένα δυσανάγνωστο και αντιφατικό πολλές φορές πολιτικό φαινόμενο, που αποτελεί ακόμη και στις ημέρες μας το κέντρο των αναλύσεων σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική. Αριστερός ή δεξιός, λαϊκιστής ή πραγματιστής, ο Περόν σημάδεψε την εποχή του όσο ελάχιστοι. Ακόμη και σήμερα στην πολιτική σκηνή της Αργεντινής η βασική διάκριση γίνεται ανάμεσα σε περονικούς και αντιπερονικούς, αποδεικνύοντας στους ιστορικούς του μέλλοντος ότι ο περονισμός δεν ήταν απλώς οι προσωπικές επιλογές ενός μεγαλοφυούς ηγέτη αλλά μια πολιτική οπτική απόλυτα ταυτισμένη με την εποχή της και, κυρίως, με τις διαχρονικές κοινωνικές συντεταγμένες μιας ολόκληρης ηπείρου, της Λατινικής Αμερικής.

Γεννήθηκε στο Λόμπος, μια μικρή αγροτική πόλη που απέχει 100 χλμ. από το Μπουένος Άιρες, στις 8 Οκτωβρίου 1895. Οι ρίζες της καταγωγής του, από την πλευρά του πατέρα του, βρίσκονται στη Σαρδηνία. Ο ίδιος πάντα ένιωθε υπερήφανος για την ιταλική καταγωγή του και για τον παππού του, διάσημο φυσικό,¹ κάτι που δεν ίσχυε για τον πατέρα του, τον Μάριο Τόμας Περόν, ο οποίος δεν δεχόταν να τον αναγνωρίσει ως γιο του τα πρώτα χρόνια της ζωής του και του οποίου η φυγή στην Παταγονία, το 1901, επέδρασε αρνητικά στην ψυχολογία του μικρού Χουάν. Το 1904 εστάλη σε αυστηρό καθολικό οικοτροφείο στο Μπουένος Άιρες, το οποίο μάλιστα διηύθυνε η γιαγιά του, όπου παρέμεινε έως το 1911. Τότε ήταν που ο 16χρονος πλέον Περόν εισήχθη στην Εθνική Στρατιωτική Σχολή, από όπου και αποφοίτησε δύο χρόνια αργότερα, το 1913. Η είσοδος στις στρατιωτικές σχολές σε μια

χώρα όπως η Αργεντινή, στη διακυβέρνηση της οποίας οι στρατιωτικοί διαδραμάτιζαν κεντρικό ρόλο και τα πραξικοπήματα² ήταν σύνθησε φαινόμενο, αποτελούσε επιλογή εξουσίας και κανένας δεν αμφισβητούσε το πάθος του Χουάν για αυτήν.

Τα πρώτα βήματα

Πρώτος σταθμός της στρατιωτικής καριέρας του ήταν ένα τάγμα πεζικού στην πόλη Παρανά της επαρχίας Έντρε Ρίος. Όταν έγινε διοικητής της μονάδας μεσολάβησε σε μια τοπική διαμάχη ανάμεσα στη διοίκηση της βιομηχανίας ξυλείας Λα Φορεστάλ και στους εργαζόμενους σε αυτήν, όπου έβγαλε τα πρώτα συμπεράσματά του για τη χρησιμότητα της εργασιακής ειρήνης. Το 1929 παντρεύτηκε την «ποπότα» του (όπως την αποκαλούσε χαϊδευτικά), Αουρέλια Τιθόν.

Η πρώτη επίσημη ανάμειξή του στα παιχνίδια εξουσίας που υφαινόταν στα στρατηγεία ήταν η συμμετοχή του στο

πραξικόπημα που ανέτρεψε τον Ιπολίτο Ιριγκογιέν,³ τον Σεπτέμβριο του 1930. Παρότι τον είχαν προσεγγίσει αξιωματικοί του Χοσέ Φελίξ Ουριμπούρου, εκείνος προτίμησε να στηρίξει ως επίδοξο δικτάτορα τον Αγκουστίν Γκούστο. Η τελική επικράτηση του στρατηγού Ουριμπούρου κόστισε στον Περόν τη δυσμενή μετάθεσή του στα σύνορα με τη Χιλή. Το 1936 υπηρέτησε ως στρατιωτικός ακόλουθος στην πρεσβεία της Αργεντινής στη Χιλή. Τον Σεπτέμβριο του 1938 η Αουρέλια Τιθόν πέθανε από καρκίνο της μήτρας.

Μαθήματα από την Ευρώπη – φιλεργατικό προφίλ

Το 1939 εστάλη στην Ευρώπη, όπου παρακολούθησε μαθήματα ορεινού πολέμου στις Άλπεις, παρατηρώντας από κοντά τη λειτουργία του φασιστικού καθεστώτος στην Ιταλία και του ναζιστικού στη Γερμανία. Τα συμπεράσματα που έβγαλε τον ακολουθήσαν ως το τέλος της ζωής του. Ο Περόν θεωρούσε τα καθεστώτα αυτά σοσιαλδημοκρατικά, που αποτελούσαν μια επιτυχημένη εναλλακτική λύση απέναντι στα –κατά τη φρασεολογία του– «πλουτοκρατικά» (φι-

Ο στρατηγός και πολιτικός Χουάν Περόν (1895-1974) εξελέγη τρεις φορές πρόεδρος της Αργεντινής, χρονικά από το 1946 έως το 1955 και από το 1973 έως το 1974.

λελεύθερα αστικά) και τα «καταπιεστικά» (κομμουνιστικά) καθεστώτα. Όπως ο ίδιος έγραφε στις σημειώσεις του, «πριν από την άνοδο του Μουσολίνι στην εξουσία υπήρχε το κράτος από τη μία και οι εργάτες από την άλλη. [...] Στη Γερμανία συνέβη ακριβώς το ίδιο, ένα οργανωμένο κράτος για μια τέλεια οργανωμένη κοινωνία. [...] Πιστεύω ότι αυτό είναι το καθεστώς του μέλλοντος, η αληθινή δημοκρατία, η σοσιαλδημοκρατία».⁴

Επιστρέφοντας στην Αργεντινή, το 1941, έγινε συνταγματάρχης στη φρουρά του συντηρητικού προέδρου Ραμόν Καστίγιο. Συμμετείχε στους Ενωμένους Αξιωματικούς (GUO-Group of United Officers), μια ομάδα στρατιωτικών που προχώρησε σε πραξικόπημα το 1943 προκειμένου να αποτρέψει τη μετάβαση εξουσίας στον Πατρόν Κόστας, δεξί χέρι του Καστίγιο. Στην παραχώδη διετία που ακολούθησε ο Περόν συμμετείχε σε τρεις στρατιωτικές κυβερνήσεις, υπό τους Αρτούρο Ρόσον, Πάμπλο Ραμίρεζ και Εντελμίρο Φάρελ, αναλαμβάνοντας το αδιάφορο και άσημο πόστο της Διεύθυνσης Εργασίας. Το έργο που έφερε εις πέρας από τη θέση αυτήν ήταν σημαντικό,

νομοθετώντας μια σειρά από φιλεργατικά και φιλολαϊκά μέτρα, την ώρα που οι σοσιαλιστές τον κατηγορούσαν για συντεχνιακή νοοτροπία. Αυτό δεν τον εμπόδισε να συνάψει συμμαχία με τη CGT (την εργατική ομοσπονδία της Αργεντινής), με στόχο την προώθηση φιλεργατικής νομοθεσίας και την αναβάθμιση της Διεύθυνσης Εργασίας εντός της κυβέρνησης, κάτι που επιτεύχθηκε τον Νοέμβριο του 1943, με τη δημιουργία του υπουργείου Εργασίας.

Ο σεισμός του Σαν Χουάν και η γνωριμία του με την Εβίτα

Σημαντικός σταθμός στη δημιουργία του απαραίτητου φιλολαϊκού προφίλ του Περόν ήταν ο καταστροφικός σεισμός στην επαρχία Σαν Χουάν, τον Ιανουάριο του 1944, που προκάλεσε τον θάνατο περίπου 10.000 κατοίκων και συγκλόνισε την κοινή γνώμη. Ο Περόν ανέλαβε τη συλλογή χρημάτων για την ανακούφιση των πληγέντων και κατάφερε να αποσπάσει σημαντικά ποσά από γνωστούς καλλιτέχνες, γεγονός που απογείωσε τη φήμη του. Τότε γνώρισε την ηθοποιό και ραδιοφωνική παραγωγό

Ο σεισμός του Σαν Χουάν, στις 15 Ιανουαρίου 1944, ισοπέδωσε την πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας, σκοτώνοντας 10.000 κατοίκους, το 10% του τότε πληθυσμού της πόλης. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Το ζεύγος Χουάν και Εβίτα Περόν «κρεμασμένο» σε κάδρα υπήρξε σύνηθες αντικείμενο διακόσμησης στα σπίτια των Αργεντινών.

Ευα Ντουάρτε, μετέπειτα γνωστή και ως Εβίτα Περόν. Ο έρωτάς τους ήταν κεραυνοβόλος και σφραγίστηκε με τα δεσμά του γάμου έναν χρόνο αργότερα.

Το δεξί χέρι του στρατηγού Φάρελ

Εν τω μεταξύ ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος τελείωνε και η φιλογερμανική (τυπικά ουδέτερη) στάση του Πάμπλο Ραμίρεζ του κόστισε την προεδρία της χώρας, πέφτοντας και αυτός θύμα ανατροπής, από τον στρατηγό Εντελμίρο Φάρελ. Όταν ο νέος πρόεδρος ορκίστηκε ο Περόν εξελίχθηκε στον πολυτιμότερο συνεργάτη του, όπως καταδεικνύεται από την ανάληψη των νέων καθηκόντων του, ως υπουργός Πολέμου και αντιπρόεδρος, παράλληλα πάντα με το υπουργείο Εργασίας. Στη σύντομη εκείνη θητεία του ο Περόν άσκησε έντονη φιλολαϊκή και φιλεργατική πολιτική, προωθώντας τον –προσφιλή στον ίδιο– συνδικαλισμό. Θεσπίστηκε κατώτατος μισθός, ανώτατος αριθμός ωρών εργασίας, καλοκαιρινές

διακοπές, απαγόρευση απολύσεων και πολλά άλλα μέτρα. Επιστέγασμα της πολιτικής αυτής θεωρείται το πρώτο εθνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης στη χώρα, το INPS. Οι δύο σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις, όμως, θεωρήθηκαν η θέσπιση του aguinaldo (ένας επιπλέον μισθός στο τέλος του χρόνου, κάτι σαν 13ος μισθός) και η ίδρυση του Εθνικού Ινστιτούτου Συντάξεων (National Institute of Compensation), ενός οργανισμού που ήλεγχε τη σχέση των συντάξιμων αποδοχών με τις τιμές των βασικών προϊόντων και τους μισθούς.

Πραξικόπημα, φυλάκιση και αποφυλάκιση

Η τεράστια δημοτικότητα που είχε αποκτήσει, σε συνδυασμό με τις φιλοδοξίες του για την προεδρία, τις οποίες δεν έκρυβε, προκάλεσαν τον φθόνο άλλων αξιωματικών. Οι συντηρητικοί κύκλοι της Αργεντινής, καθόλου ευχαριστημένοι με τη φιλεργατική πολιτική του Περόν, ώθησαν τον στρατό σε ένα ακόμη πραξικόπημα, αυτή τη φορά με στόχο τη φυλάκιση και την πολιτική εξουδετέρωσή του. Η αφορμή δόθηκε από μια ιστορική ομιλία του, στις 18 Σεπτεμβρίου 1945, που μεταδόθηκε σε απευθείας πανεθνική ραδιοφωνική μετάδοση και έμεινε στην ιστορία από την επαναλαμβανόμενη φράση *«από τη δουλειά στο σπίτι και από το σπίτι στη δουλειά»*, την οποία χρησιμοποιούσε. Στο τέλος της ομιλίας του και αφού είχε αναφερθεί στις φιλεργατικές μεταρρυθμίσεις που πραγματοποίησε, κατέληξε: *«Τώρα ζητώ ηρεμία, ώστε να συνεχίσουμε τη θριαμβευτική πορεία μας. Αν όμως χρειαστεί θα σας ζητήσω να πολεμήσετε!»*.⁵ Οι αντίπαλοι του καθεστώτος Φάρελ και της φιλεργατικής «ολίσθησης» του είχαν κάθε λόγο να πάρουν στα σοβαρά την απειλή του. Έτσι, αφού τον εξανάγκασαν πρώτα σε παραίτηση, τον συνέλαβαν και τον έστειλαν κρατούμενο στο νησάκι Μάρτιν Γκαρσία. Μετά τις μαζικές κινητοποιήσεις υπέρ του, όμως, που οργανώθηκαν από τους ηγέτες της CGT και την Εβίτα, στις 17 Οκτωβρίου 1945, όταν εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτές κατέκλυσαν την Πλάζα ντελ

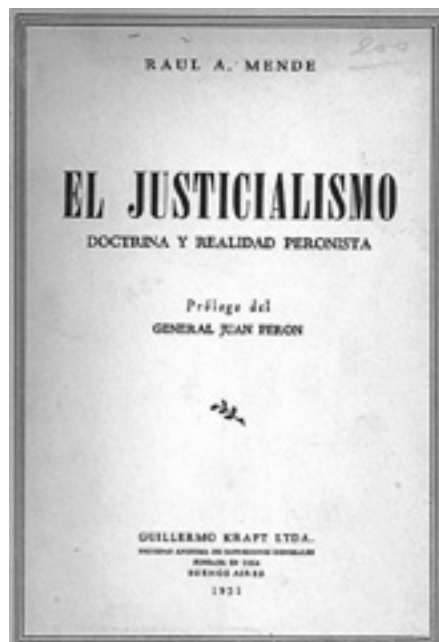
Μάγιο φωνάζοντας ρυθμικά «*Θέλουμε πίσω τον Περόν!*», αφέθηκε ελεύθερος. Έπειτα από πέντε ημέρες το ευτυχές ζεύγος Χουάν - Εβίτα ενώθηκε με τα δεσμά του γάμου σε θριαμβευτικό κλίμα.

Δύο μήνες αργότερα, στις προεδρικές εκλογές της 24ης Φεβρουαρίου 1946, ο Περόν, έχοντας το χρίσμα του Εργατικού Κόμματος, θριάμβευσε με ποσοστό 54%, έναντι 43% του συνυποψηφίου του Χοσέ Ταμπορίνι, που υποστηρίχθηκε από τη Δημοκρατική Ένωση, μια ετερόκλητη συμμαχία της Ριζοσπαστικής Ένωσης (UCR) με τους συντηρητικούς του Εθνικού Αυτονομιστικού Κόμματος, το Σοσιαλιστικό και το Κομμουνιστικό Κόμμα. Στους αντιπάλους του Περόν συγκαταλεγόταν και ο Σπρούελ Μπρέντεν, Αμερικανός πρέσβης στο Μπουένος Άιρες, ο οποίος λίγες ημέρες πριν από τις εκλογές εξέδωσε τη λεγόμενη «Μπλε Βίβλο», μια έκθεση στην οποία υπήρχαν στοιχεία που «αποκάλυπταν» τη σύνδεση των Περόν, Φάρελ και άλλων αξιωματικών με τους Ναζί. Ο Περόν κατάφερε να θριαμβεύσει, θέτοντας στους Αργεντινούς το δίλημμα «*Περόν ή Μπρέντεν*». Παράλληλα, μάλιστα, απάντησε στην «Μπλε Βίβλο» με την έκδοση της «Μπλε και Λευκής Βίβλου» (από τα χρώματα της σημαίας της Αργεντινής), όπου κατηγορούσε ανοιχτά τις ΗΠΑ για απόπειρα εμπλοκής στην εσωτερική πολιτική κατάσταση της χώρας του.

Χουστισιαλίσμο: η νέα εθνική ιδεολογία

Οι πολιτικοί συσχετισμοί στην Αργεντινή είχαν αλλάξει σημαντικά. Έως τότε, δύο ήταν τα πολιτικά κόμματα που εναλλάσσονταν στην εξουσία, το συντηρητικό και το ριζοσπαστικό. Το πρώτο εξέφραζε την παραδοσιακή αριστοκρατία ενώ το δεύτερο τα μικρομεσαία στρώματα. Η Ριζοσπαστική Ένωση (UCR) είχε πλέον απολέσει κάθε ίχνος ριζοσπαστισμού, έχοντας μετατραπεί σε μια εναλλακτική ιδεολογική λύση για την ελίτ. Τα εργατικά στρώματα ολοένα αυξάνονταν πληθυσμιακά και αποκτούσαν συνείδηση της δύναμής τους, χωρίς όμως να εκφράζονται πολιτικά από τα δύο κυ-

ρίαρχα κόμματα. Από την άλλη, οι βιομήχανοι και οι μεγαλοϊδιοκτήτες γης αδυνατούσαν να συμφωνήσουν για τη νομή της εξουσίας αυτής της τόσο πλούσιας σε φυσικούς πόρους χώρας, κάτι που καταδεικνύεται από τα αλληπάλληλα πραξικοπήματα. Ακριβώς αυτό το πολιτικό κενό εκμεταλλεύθηκε ο Περόν, ο οποίος αμέσως μετά τις εκλογές, στις οποίες θριάμβευσε, ίδρυσε το Κόμμα της Επανάστασης (Single Party of Revolution), το οποίο προήλθε από την ένωση του Εργατικού Κόμματος (στενά συνδεδεμένο με τη CGT, το οποίο ιδρύθηκε από τον Λιούις Γκέι, μέλος των εργαζομένων στην τηλεφωνία, και τον Σιπριάνο Ρέγιες, πρόεδρο του σωματίου συσκευαστών κρέατος) και ενός μικρού τμήματος της UCR που αποσχίστηκε δημιουργώντας τη Ριζοσπαστική Ομάδα Αναγέννησης (Radical Reorganizing Group). Το πολιτικό μοντέλο ονομάστηκε χουστισιαλίσμο. Επρόκειτο για εθνικολαϊκιστικό βοναπαρτικό καθεστώς, αφού παράλληλα με αντιιμπεριαλιστικές κορόνες και εθνικοπατριωτική ρητορική εφαρμόζονταν φιλολαϊκές πολιτικές, που όμως δεν αμφισβητούσαν την ένταξη της χώρας στο καπιταλιστικό στρατόπεδο,

την ώρα που τα πάντα στόχευαν στην εξιδανίκευση της πολιτικής εικόνας του αδιφιλονίκητου ηγέτη και τη μακροημέρευση του στην εξουσία.

Πολιτικοί του αντίπαλοι, ακόμη και ηγέτες σωματείων που διαφώνησαν με την πολιτική του, φυλακίστηκαν ή/και βασανίστηκαν. Μια τέτοια περίπτωση ήταν ο Σιπριάνο Ρέγιες, που αντιτάχθηκε στην αυτοκατάργηση του Εργατικού Κόμματος. Στόχος του Περόν ήταν η εφαρμογή της πολιτικής του με οποιοδήποτε τίμημα. Σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να συγκριθεί η πολιτική καταστολής απέναντι στους πολιτικούς του αντιπάλους με τις αντίστοιχες των φασιστικών καθεστώτων, θα ήταν όμως εξίσου παράλειψη η μη αναφορά στην απαγόρευση κυκλοφορίας αντιπολιτευόμενων εφημερίδων, όπως οι αριστερού προσδιορισμού *La Vanguardia* και *Democracia*. Άλλωστε ήταν κοινό μυστικό ότι το Γενικό Νοσοκομείο του Μπουένος Άιρες Ράμος Μέχια είχε μετατραπεί σε κέντρο φυλάκισης και βασανισμού πολιτικών αντιπάλων του Περόν.

Η πολιτική που ακολούθησε μετά την εκλογή του δεν ήταν διαφορετική από πριν. Συνέχισε τις φιλεργατικές μεταρρυθμίσεις,

επιδιώκοντας πλέον ανοικτά την πλήρη υποταγή της CGT και των αριστερών ηγετών στη δική του σιδερένια πυγμή. Με νωπή τη λαϊκή εντολή, ο Περόν δεν χρονοτρίβισε καθόλου στη σχεδίαση ενός πενταετούς πλάνου για την οικονομία, έχοντας ως κεντρικούς στόχους την εξαφάνιση της ανεργίας, την ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των Αργεντινών.

Εθνικοποιήσεις και αυξήσεις σε μισθούς και συντάξεις

Ένα γιγαντιαίο πρόγραμμα κατασκευής λαϊκών κατοικιών τέθηκε σε εφαρμογή, υπό τις ευλογίες της CGT. Θεσμοθετήθηκαν τα εργατικά δικαστήρια, στα οποία οι εργασιακές διαφορές δικάζονταν συνήθως υπέρ των εργαζομένων. Προτού συμπληρώσει δύο χρόνια στην εξουσία ο Περόν εθνικοποίησε την Κεντρική Τράπεζα, αποπληρώνοντας το παλαιό χρέος δισεκατομμυρίων δολαρίων προς την Αγγλία. Στη συνέχεια εθνικοποίησε τους σιδηροδρόμους, που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο αγγλογαλλικών εταιρειών, ενώ σειρά είχαν τα πανεπιστήμια, τα μέσα μαζικής μεταφοράς και οι μαρίνες. Ο

Το επιβλητικό κτήριο του νοσοκομείου Ράμος Μέχια υπήρξε κέντρο κράτησης και βασανισμού πολιτικών, τόσο επί Περόν όσο και επί των στρατιωτικών δικτατοριών που ακολούθησαν. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ένα από τα κύρια κείμενα-μανιφέστα, αποκαλυπτικά της ιδεολογίας του χουστισιαλισμού, κυκλοφόρησε το 1951 από τον Ραούλ Μέντε, ποιητή, γιατρό και υπουργό των κυβερνήσεων Περόν. Το βιβλίο προλόγισε ο ίδιος ο Χουάν Περόν.

Σύγχρονο συλλεκτικό γραμματόσημο της Αργεντινής αποδίδει τα εύσημα στον Περόν για τη δημιουργία υποδομών, όπως ο εθνικός αερομεταφορέας και τα εθνικοποιημένα σιδηροδρομικά δίκτυα. ΚΑΤΩ: Οι περονιστικές κυβερνήσεις στήριξαν οικονομικά επιφανείς αθλητές, όπως τον πυγμάχο Χοσέ Μαρία Γατίκα, στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν μια νέα εθνική συνείδηση και υπερηφάνεια.

διακαής πόθος του να δημιουργήσει κρατικό μονοπώλιο στο εσωτερικό και στο εξωτερικό εμπόριο ικανοποιήθηκε με την ίδρυση του Ινστιτούτου για την Προώθηση του Εμπορίου (IAPI - Institute for the Promotion of Trade). Ο νέος εθνικός φορέας είχε την αποκλειστική ευθύνη για την εξαγωγή σιτηρών, σπόρων ελιάς και γεωργικών προϊόντων, που αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά των εξαγωγών της χώρας. Έτσι κατόρθωσε να δώσει νέα ώθηση στην αγροτική παραγωγή, ενώ χρησιμοποίησε τα τεράστια κέρδη του IAPI για να χρηματοδοτήσει γιγάντιες δημόσιες επενδύσεις.

Η εγχώρα κατανάλωση ενισχύθηκε σημαντικά από την αύξηση των μισθών, κατά μέσο όρο 35% την τετραετία 1945-1949. Θεσμοθετήθηκε νέος εργατικός νόμος, που μάλιστα ενσωματώθηκε στη συνταγματική αναθεώρηση της 24ης Φεβρουαρίου 1947, βάσει του οποίου η πρόσβαση στη δημόσια υγεία και η κοινωνική ασφάλιση αποτελούσαν πλέον αναφαίρετο δικαίωμα όλων. Παράλληλα, ετέθη ανώτατο όριο σε τιμές βασικών αγαθών, όπως τα τρόφιμα.

Ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική

Η εξωτερική πολιτική του Περόν ονομάστηκε από τον ίδιο πολιτική του Τρίτου Δρόμου.⁶ Πρακτικά δεν συμμετείχε στην ψυχροπολεμική διαμάχη των πολιτικοϊδεολογικών στρατοπέδων (ανατολικό και δυτικό μπλοκ), αλλά ακολουθούσε ανεξάρτητη πορεία, επιδιώκοντας να μετατρέψει την Αργεντινή σε κομβική περιφερειακή δύναμη της Λατινικής Αμερικής. Στην προσπάθειά του να επηρεάσει το πολιτικό γίγνεσθαι ολόκληρης της ηπείρου χρησιμοποιήσε την ATLAS (Asociation de Trabajadores Latinoamericanos), απόπειρα συντονισμού των συνδικάτων της Λατινικής Αμερικής, στην ουσία παράρτημα της CGT.

Ο Περόν επεδίωξε την αύξηση των εξαγωγών, κυρίως σιτηρών, τόσο στη Σοβιετική Ένωση όσο και στις ΗΠΑ, παρά το γεγονός ότι η αμερικανική πολιτική δεν ήταν φιλική απέναντί του. Άλλωστε και ο ίδιος είχε στηρίξει την εξωτερική πολιτική του στον αντιαμερικανισμό. Οι ενέργειές του σε πολλές

περιπτώσεις θα χαρακτηρίζονταν εκθρικές απέναντι στα αμερικανικά συμφέροντα. Οι αμερικανικές εταιρείες συσκευασίας που δραστηριοποιούνταν στην Αργεντινή δέχονταν εξαντλητικούς περιορισμούς στη λειτουργία και στην αγορά των πρώτων υλών τους. Το πρόβλημα ήταν ακόμη μεγαλύτερο για τις αμερικανικές πετρελαϊκές εταιρείες, αφού η κυβέρνηση της Αργεντινής ασκούσε μονοπώλιο στα πετρελαϊκά κοιτάσματα μέσω της κρατικής YPF (Yasimientos Petrolíferos Fiscales). Ακόμη και στις πολυεθνικές General Electric και General Motors δεν επιτρεπόταν η εισαγωγή εξαρτημάτων και ανταλλακτικών, ενώ αρνήθηκε να συμμετέχει στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Οι ΗΠΑ, παρότι εισήγαν το 25% των εξαγωγών της Αργεντινής, έδωσαν καθοριστικό χτύπημα στην αργεντινική οικονομία, αφού μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ⁷ προώθησαν τις εξαγωγές τους στις ευρωπαϊκές χώρες. Οι προσπάθειες του Περόν για διμερείς συμφωνίες με την αμερικανική ηγεσία δεν απέδωσαν τα ποθούμενα. Τα προβλήματα μεγιστοποιήθηκαν από την απόφαση της Βρετανίας να μην επιτρέψει τη μετατροπή των αποθεμάτων στερλίνas σε πέσος, το 1947, στερώντας έτσι από τον Μιγκέλ Μιράντα, υπουργό Οικονομικών του Περόν, τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τα μισά νομισματικά αποθέματα της χώρας.

Η ίδια η ανάπτυξη της οικονομίας και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου σήμαναν την αύξηση της κατανάλωσης και, καθώς η εγκώρια παραγωγή δεν αναπτυσσόταν στον ίδιο βαθμό, οι εισαγωγές γιγαντώθηκαν, εκμηδενίζοντας τα πολύτιμα συναλλαγματικά αποθέματα. Η πτώση των εξαγωγών οδήγησε στην κατά 70% υποτίμηση του πέσο τη διετία 1948-1950. Ο Περόν συνέχισε την πολιτική του δημιουργώντας τον εθνικό αερομεταφορέα Aerolíneas Argentinas, ενώ παράλληλα προώθησε την ενεργειακή αυτονομία της χώρας με τη χρήση λιγνίτη. Ταυτόχρονα εγκαινίασε τον μήκος 1.700 χλμ. αγωγό μεταφοράς φυσικού αερίου από την πόλη Κομοντόρο Ρίγκαντάβια της Παταγονίας προς το Μπουένος Άιρες.

Καταφύγιο των Ναζί και στενές σχέσεις με Ισραήλ

Αντιφατική ήταν και η στάση του Περόν προς τους ηττημένους Ναζί που αναζητούσαν καταφύγιο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σύμφωνα με τον ιστορικό Φελίπε Πίνια,⁸ ο Περόν δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί φασίστας, παρά τη συμπάθειά του στα καθεστώτα Μουσολίνι, Χίτλερ και Μεταξά, τα οποία εξύμνησε ως σοσιαλδημοκρατικά μετά το πέρασμά του από την Ευρώπη, τη δεκαετία του 1930. Είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο όμως ότι βοήθησε στη δημιουργία ενός δικτύου φυγάδευσης Ναζί εγκληματιών πολέμου, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Αργεντινή μεταφέροντας μαζί τους σημαντικά χρηματικά ποσά αλλά και πολύτιμη τεχνογνωσία σε σημαντικούς τομείς, όπως η αεροναυπηγική. Συγκεκριμένα, όπως προκύπτει από τις αποκαλύψεις του δημοσιογράφου και συγγραφέα Ούκι Γκόνι,⁹ είχε σχηματιστεί μια μυστική οργάνωση με το όνομα ODESSA, επιφορτισμένη με αυτό το καθήκον. Πρωταγωνιστές στη δημιουργία της οι Ροντόλφο Φρόνιτ, σύμβουλος πληροφοριών του Περόν και στενός φίλος του αδελφού της Εβίτα, Χουάν, ο αρχηγός της ελβετικής αστυνομίας Χάινριχ Ρόθμουντ και ο επιφανής Κροάτης ιερέας Κράνσολαβ Ντραγκάνοβιτς. Με την πολύτιμη συνδρομή της ODESSA, επώνυμοι Ναζί όπως οι Άντολφ Άιχμαν, Τζόζεφ Μένγκελε, Εμίλ Ντεβότιν και Έρικ Πρίμπεκ, αλλά και ηγετικά μέλη της αιμοσταγούς κροατικής ναζιστικής παραστρατιωτικής οργάνωσης Ουστάσι, όπως ο Άντε Πάβελιτς, κατέφυγαν στην Αργεντινή.

Αυτό δεν εμπόδισε τον Περόν να έχει προνομιακές σχέσεις με την εβραϊκή κοινότητα. Ο Αμερικανός πρέσβης Τζορτζ Μέσερμιτ δήλωσε το 1947 ότι στην Αργεντινή υπήρχε λιγότερος αντισημιτισμός από ό,τι τη Νέα Υόρκη! Στην ομάδα συμβούλων του Περόν, μαζί με φυγάδες Ναζί συνυπήρχαν οι γνωστοί Εβραίοι Ραούλ Απόλντ και Χοσέ Μπερ Γκέλμπαρντ. Μάλιστα η Αργεντινή έγινε η πρώτη λατινοαμερικανική χώρα που αναγνώρισε το εβραϊκό κράτος. Η ίδια η Γκόλντα Μείρ¹⁰ εξέφρασε την ευγνωμο-

σύνη της στην Εβίτα για τη μεταχείριση των Εβραίων στην Αργεντινή όταν επισκέφθηκε τη χώρα, το 1951.

Εβίτα, ένα ξεχωριστό κεφάλαιο

Η Εβίτα αποτέλεσε ξεχωριστό κεφάλαιο στην πολυτάραχη πορεία του Χουάν Περόν. Γεννημένη στις 7 Μαΐου 1919, η Εύα Ντουάρτε ήταν το μικρότερο ανάμεσα σε πέντε αδέρφια μιας φτωχής οικογένειας, που ζούσε στην αγροτική περιοχή του Λος Τόλντος, στις Πάμπες. Όταν ήταν 15 ετών μετακόμισε στο Μπουένος Άιρες για να πραγματοποιήσει το όνειρό της: να γίνει ηθοποιός. Συμμετείχε σε διάφορες ταινίες και θεατρικά έργα και εργάστηκε στο ραδιόφωνο, ώσπου συνάντησε τον Χουάν Περόν, στη διάρκεια της φιλανθρωπικής εκδήλωσης για τα θύματα του σεισμού στο Σαν Χουάν. Η συνέχεια έμοιαζε προδιαγεγραμμένη και η Εβίτα κατόρθωσε να γίνει η πρώτη κυρία της Αργεντινής, δημιουργώντας έναν μύθο: αυτόν της πιο λαοφιλούς πρώτης κυρίας, που ασχολήθηκε όσο ελάχιστοι με τα πιο καταπιεσμένα κοινωνικά στρώματα. Η Εβίτα ήταν ενεργή πολιτικά, στο πλευρό του Χουάν, προωθώντας μια σειρά από φιλολαϊκές μεταρρυθμίσεις. Ίδρυσε τη γυναικεία πτέρυγα του Περονικού Κόμματος, ενισχύοντας με εκατομμύρια «θηλυκές» ψήφους την προεκλογική εκστρατεία του συζύγου της.

Μέσω του Ιδρύματος Εύα Περόν, που ιδρύθηκε το 1948, χρηματοδοτήθηκε η οικοδόμηση εκατοντάδων σχολείων και νοσοκομείων, η δημιουργία υποδομών για τις καλοκαιρινές διακοπές των εργατών, υποτροφίες, ειδική μέριμνα και επιδόματα για τις γυναίκες και τις μητέρες καθώς και μια σειρά άλλων δράσεων υπέρ των φτωχότερων. Το ίδρυμα διαχειριζόταν το καθόλου ευκαταφρόνητο ποσό των 50 εκατομμυρίων δολαρίων ετησίως, δηλαδή το 1% του ΑΕΠ της χώρας το 1948. Ίσως το πιο χαρακτηριστικό φαραωνικό έργο του ιδρύματος να είναι η Πόλη της Εβίτας (Evita City), μια πόλη που οικοδομήθηκε από το μηδέν, 20 χιλιόμετρα μακριά από το κέντρο του Μπουένος Άιρες, σχεδιάστηκε σε ισπανικά πρότυπα και σήμερα αριθμεί 70.000 κατοίκους.

Η Εβίτα δεν έκρυψε ποτέ τις πολιτικές φιλοδοξίες της. Υπό τις ευλογίες του Χουάν προαλειφόταν για τη θέση του αντιπροέδρου στις εκλογές του 1951, συνάντησε όμως τη σθεναρή αντίσταση του στρατού και τελικά η τοποθέτησή της απειράπη, παρά την ογκώδη συγκέντρωση που διοργάνωσε στις 22 Αυγούστου του ίδιου έτους η CGT για τη στήριξή της. Ο αιφνίδιος θάνατός της από καρκίνο, στις 26 Ιουλίου 1952, προκάλεσε σοβαρό τριγμό στο περονικό καθεστώς. Λίγους μόλις μήνες πριν, στις 11 Νοεμβρίου 1951, ο Χουάν Περόν είχε κερδίσει τις εκλογές, θριαμβεύοντας επί του υποψηφίου της Ριζοσπαστικής Ένωσης Ρικάρντο Μπαλμπίν με ποσοστό 62,5% έναντι 31,8% του αντιπάλου του.

Η δεύτερη θητεία του

Ο ίδιος ο Περόν ήξερε καλά ότι είχε να αντιμετωπίσει τεράστια οικονομικά προβλήματα. Προσπάθησε να τα υπερβεί, παρουσιάζοντας στο κοινό έργα όπως ο ουρανοξύστης Άλας, ένα μοναδικό κτήριο 41 ορόφων, ύψους 141 μέτρων, στην καρδιά του Μπουένος Άιρες. Ένα ακόμη μεγαλεπήβολο περονικό σχέδιο ήταν η δημιουργία εγχώριας αυτοκινητοβιομηχανίας, που φιλοδοξούσε να περιορίσει σε μέγιστο βαθμό τις εισαγωγές αυτοκινήτων και να τοποθετηθεί την Αργεντινή στις κορυφαίες βιομηχανικές χώρες του πλανήτη. Στις εγκαταστάσεις της κρατικής αεροπορικής βιομηχανίας IAME (Industrias Aeronautica y Mecanicas del Estado) σχεδιάστηκε και κυκλοφόρησε, το 1954, το μοντέλο JUSTICIALIST, το αυτοκίνητο που θα προπαγάνδιζε την ιδεολογία του χουστισιαλισμού στο εξωτερικό, ικανοποιώντας ταυτόχρονα της ανάγκες της μέσης οικογένειας της Αργεντινής.

Οι φωνές αμφισβήτησης του Περόν, όμως, μεγάλωναν καθημερινά. Παρότι παρέμενε δημοφιλής, πολλοί εργάτες δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένοι από την απόπειρά του να διοργανώσει το Συνέδριο Παραγωγικότητας, όπου φιλοδοξούσε να επιτύχει συμφωνία με τους κοινωνικούς εταίρους για πάγωμα των μισθών. Οι ηγέτες της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας τον

αποκαλούσαν ανοικτά τύραννο, λόγω των φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων που προώθησε στο ζήτημα των αμβλώσεων. Στις 15 Απριλίου 1953 τρομοκρατική οργάνωση, της οποίας η ταυτότητα ποτέ δεν αποκάλυφθηκε, τοποθέτησε επτά βόμβες σε μαζική συγκέντρωση στην οποία μιλούσε ο Περόν, για τον εορτασμό της συμφωνίας ευρείας οικονομικής συνεργασίας που είχε μόλις υπογραφεί με τη Βραζιλία και τη Χιλή. Το οργισμένο πλήθος κατευθύνθηκε στα κτήρια που στέγαζαν το Σοσιαλιστικό Κόμμα και το Jockey Club και τα πυρπόλησε, αποδίδοντας στους πολιτικούς αντιπάλους του χουσιτισιαλιστικού κόμματος την ευθύνη για την έκρηξη. Τα γεγονότα εκείνων των ημερών ήταν η αρχή ενός κύκλου τρομοκρατίας και έξαρσης της βίας στη χώρα, που διήρκεσε δεκαετίες.

Η ερωτική περιπέτεια του Περόν με ένα ανήλικο κορίτσι, τη Νέλι Ρίβας, η οποία, σύμφωνα με τα κουτσομπολιόστικα έντυπα της εποχής, ήταν 13 ετών, πυροδότησε τεράστιες αντιδράσεις και αμαύρωσε ακόμη περισσότερο τη δημόσια εικόνα του ηγέτη.

Πτώση και εξορία

Στις 16 Ιουνίου, κατά τη διάρκεια συγκέντρωσης στην Πλάζα ντελ Μάγιο για τη στήριξη του κατά του αφορισμού του από την Ιερά Σύνοδο,¹¹ πολεμικά αεροσκάφη έριξαν βόμβες στο πλήθος, σκοτώνοντας 364 ανθρώπους. Ο βομβαρδισμός αποτελούσε τμήμα ενός πραξικοπήματος, το οποίο όμως τελικά απέτυχε, παρότι ο Χουάν Περόν διέφυγε στην Ουρουγουάη. Το μανιασμένο πλήθος εκτόνωσε την οργή του πυρπολώντας 11 εκκλησίες, μεταξύ των οποίων και τον καθεδρικό ναό του Μπουένος Άιρες. Τα γεγονότα αποτέλεσαν ένα ματωμένο προοίμιο του τι θα ακολουθούσε. Στις 16 Σεπτεμβρίου 1955 οι στρατηγοί Λονάρντι, Αραμπόουρου και Ρόχας ηγήθηκαν ενός νέου, επιτυχημένου αυτή τη φορά, πραξικοπήματος, στην Κόντομπο. Ο Περόν φυγαδεύθηκε στην Παραγουάη με τη συνδρομή του προέδρου της Αλφρέντο Στρέσενερ.

Ο Περόν παρέμεινε στην εξορία από το 1955 έως το 1973. Στα χρόνια αυτά το κατεστημένο της Αργεντινής κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να «αποπερονο-

Στις εκλογές του 1951 η Εβίτα, που ήταν ήδη άρρωστη, ψήφισε στο κρεβάτι της. Ήταν οι πρώτες εκλογές στη χώρα στις οποίες οι γυναίκες είχαν το δικαίωμα ψήφου και εκλογής σε δημόσια αξιώματα.

ποιήσει» την πολιτική και την κοινωνική ζωή. Οι στρατηγοί εναλλάσσονταν στην εξουσία, οργανώνοντας συνεχόμενα πραξικοπήματα. Κάποιοι εφάρμοσαν την τακτική του καρότου και κάποιοι εκείνην του μαστιγίου απέναντι στους υποστηρικτές του Περόν. Υπήρχαν φορές που η εμμονή τους απέναντι σε οτιδήποτε θύμιζε τον ακόμη δημοφιλή πρώην πρόεδρο έμοιαζε γραφική, όπως λόγου χάρη συνέβη με τον στρατηγό Αραμπούρου, ο οποίος, με το διάταγμα 4161 του 1956, απαγόρευσε ακόμη και την απλή αναφορά των ονομάτων του Χουάν και της Εβίτας Περόν.

Ο Περόν αναγκάστηκε να αλλάξει πολλές φορές τόπο διαμονής. Μάλιστα, κατά τη διαμονή του στο Καρακάς και μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα των υποστηρικτών του σε στράτευμα και συνδικάτα, στις 9 Ιουνίου 1956, που οδήγησε σε μαζική σύλληψη και εκτέλεση περονιστών, έγιναν αλληπάλληλες αποτυχημένες απόπειρες δολοφονίας εναντίον του, όλες οργανωμένες από τον Αραμπούρου. Κυνηγημένος διέφυγε στον Παναμά, όπου γνώρισε ξανά τον έρωτα στο πρόσωπο της χορεύτριας Μαρίας Εστελά (γνωστή ως Ιζαμπέλ Μαρτίνες δε Περόν), την οποία παντρεύτηκε το 1961. Κατέληξε στην Ισπανία όπου, υπό την προστασία του Φράνκο, συμμετείχε –έστω και εξ αποστάσεως– στα κοινά της Αργεντινής. Στις εκλογές του 1958, μάλιστα, συνεργάστηκε με τον Αρτούρο Φροντίτζι, υποψήφιο της Ριζοσπαστικής Ένωσης, για την κάθοδο κοινών υποψηφίων. Η νίκη του δικού του υποψηφίου στις εκλογές του Μπουένος Άιρες, όμως, εξαγρίωσε τους αντιπάλους του, που με νέο πραξικόπημα επιχείρησαν να ματαιώσουν την αύξηση της επιρροής του. Ο Περόν απάντησε δίνοντας γραμμή για αποχή στις επόμενες εκλογές, του 1963, με αποτέλεσμα να απέχει περίπου το 1/5 των ψηφοφόρων.

Ακροδεξιά και ακροαριστερά ανοίγματα

Προετοιμάζοντας την επάνοδό του στην πολιτική σκηνή της χώρας του ο Περόν είχε αναπτύξει σχέσεις τόσο με ακροαριστερές

όσο και με ακροδεξιές οργανώσεις. Η ξεχωριστή ικανότητά του να συνδιαλέγεται και να συμφωνεί με οποιονδήποτε είχε κοινά συμφέροντα του επέτρεπε να συνάπτει συμφωνίες ακόμη και με τόσο ετερόκλητες μεταξύ τους οργανώσεις. Έτσι ανέπτυξε ισχυρούς δεσμούς με τους μοντονέρος, μια ακροαριστερή καθολική σχέση που εφάρμοζε το αντάρτικο πόλης, την ίδια στιγμή που προσεταιρίστηκε την MNRT (Revolutionary Nationalist Tacuara Movement), τη διάσπαση μιας αντισημιτικής φασιστικής οργάνωσης που είχε συγκροτηθεί στα πρότυπα της ισπανικής Φάλαγας. Το μέλλον θα αποδείκνυε την ανέφικτη συνύπαρξη τόσο διαφορετικών ιδεολογιών στο ίδιο στρατόπεδο.

Εν τω μεταξύ η πολιτική ζωή στην Αργεντινή είχε ριζοσπαστικοποιηθεί στο έπακρο. Έπειτα από ένα σύντομο διάλειμμα «δημοκρατίας» μεταξύ 1963 και 1966,¹² όταν διετέλεσε πρόεδρος ο Αρτούρο Ίλια, ακολούθησε το πραξικόπημα του Ονγκάνια. Η Αργεντινική Επανάσταση, όπως ονόμασε το πραξικόπημά του ο ίδιος, σηματοδότησε τα σκληρότερα ίσως χρόνια στην Ιστορία της χώρας. Ο δικτάτορας δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει βίαιη καταστολή απέναντι σε όποιον αντιδρούσε στα αντιλαϊκά και αντιδημοφιλή μέτρα του για εργαζόμενους και φοιτητές. Το 1969, ίσως και με τον αέρα της εξέγερσης του Μάη του '68 στη Γαλλία, οι Αργεντινοί αντέδρασαν στο αντιδημοκρατικό παραλήρημα των στρατηγών και σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις, στο Κορντομπάζο και το Ροζαριάζο,¹³ απείλησαν ευθέως την έννομη τάξη. Ο Περόν, παρότι ως πρόεδρος είχε προκαλέσει αντιπάθεια στον χώρο των φοιτητών, δεν δίστασε να υποθάλψει, ακόμα και να επιχειρήσει να καθοδηγήσει, την εξέγερση εργαζομένων και φοιτητών.

Την 1η Ιουνίου 1970, εμφανιζόμενοι ως εκδικητές των βασανιστηρίων και των εκτελέσεων που υφίστατο το περονικό στρατόπεδο, οι μοντονέρος απήγαγαν και εκτέλεσαν τον στρατηγό Αραμπούρου, βασικό υπεύθυνο της σφαγής των περονιστών που το 1956 είχαν αντιδράσει στη χούντα.

Το 1969 η οργή των εργαζομένων και της νεολαίας απέναντι στις διαδοχικές χούντες που κυβερνούσαν κορυφώθηκε με τις εξεγέρσεις σε πολλές πόλεις και εργασιακούς χώρους. Στη διάρκεια του Κορντομπάζο, του Ροζαριάζο και άλλων εξεγέρσεων, δεκάδες φοιτητές δολοφονήθηκαν ή εξαφανίστηκαν, χωρίς να βρεθούν ποτέ ίχνη τους.

Ο διάδοχος στρατηγός που ανέλαβε τη διακυβέρνηση, ο Ρόμπερτ Λέβινγκστον, επιχείρησε να δημιουργήσει ένα τελείως διαφορετικό πολιτικό τοπίο. Πρότεινε την αντικατάσταση του παλαιού, φθαρμένου και κατακερματισμένου κομματικού σκηνικού από τέσσερα-πέντε καινούργια κόμματα, που θα εγκρίνονταν, φυσικά, από την Αργεντινική Επανάσταση. Τα παλαιά κόμματα, ανάμεσά τους και το χουστισιαλιστικό, αντέδρασαν, και σε κοινή τους δήλωση απαίτησαν τον εκδημοκρατισμό και την άμεση διενέργεια εκλογών. Έπειτα από σειρά πολιτικών εξελίξεων, μεταξύ των οποίων και η αντικατάσταση του Λέβινγκστον από τον στρατηγό Λανούς, η χώρα οδηγήθηκε σε ελεύθερες εκλογές το 1973.

Η πτώση της χούντας και η επιστροφή του Περόν

Ο Περόν και το κόμμα του συμμάχησαν με τον Φροντίζι ξανά (είχε προηγηθεί η συνεργασία τους στις εκλογές του 1958 και του 1962), υπό τη σκέπη του εκλογικού μετωπικού σχηματισμού FRECILINA ALLIANCE (Frente Cívico de Liberación Nacional), με ηγέτη τον περονιστή Έκτορ Καμπόρα. Στις εκλογές της 11ης Μαρτίου 1973 η περονική συμμαχία θριάμβευσε, με ποσοστό

49,6% έναντι 21,3% της UCR (Ριζοσπαστικής Ένωσης). Ο Χουάν Περόν επέστρεψε στην πατρίδα του στις 20 Ιουνίου του ίδιου έτους, έπειτα από 18 χρόνια εξορίας. Κανείς δεν περίμενε ότι η ημέρα εκείνη έμελλε να γραφεί στις πιο αιματοβαμμένες σελίδες της Ιστορίας της Λατινικής Αμερικής. Από την εξέδρα που είχε στηθεί στο αεροδρόμιο Εζέιζα του Μπουένος Άιρες, για να εκφωνήσει ο Περόν την πρώτη έπαιτα από χρόνια ομιλία του σε αργεντινό έδαφος, ένοπλοι ακροδεξιοί περονιστές, πιθανότατα μέλη του Κινήματος της Τακουάρα, άνοιξαν πυρ κατά των μοντονέρος και άλλων ακροαριστερών υποστηρικτών του Περόν, που παγιδεύθηκαν. Ο τελικός απολογισμός της Σφαγής του Εζέιζα, όπως έμεινε στην Ιστορία, ήταν 13 νεκροί και 365 τραυματίες.

Η κυβέρνηση Καμπόρα έμεινε στην εξουσία μόλις τρεις μήνες. Στις εκλογές που προκηρύχθηκαν για τον Σεπτέμβριο υποψήφιος ήταν ο ίδιος ο Περόν. Θριάμβευσε ξανά με ποσοστό 62%, έχοντας ως αντιπρόεδρο την Ιζαμπέλ. Παρά την ευρεία νίκη του, η κατάσταση ήταν κρίσιμη: η οικονομία είχε χτυπηθεί από την πετρελαϊκή κρίση, ενώ η όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στην αριστερή και στη δεξιά πτέρυγα του «χουστισιαλιστικού» κόμματος

είχε φθάσει στο ζενίθ, με τις ένοπλες αναμετρήσεις να έχουν γίνει καθημερινό φαινόμενο. Η δολοφονία του Χοσέ Ιγκνάσιο Ρούτσι,¹⁴ ηγέτη της CGT και προσωπικού φίλου του, ώθησε τον Περόν στην απόφασή του να στραφεί αποφασιστικά εναντίον της αριστερής του πτέρυγας (κυρίως δηλαδή κατά των μοντονέρος και της γκεβαρική φράξιας ERP). Με τη συνδρομή του αμφιλεγόμενου συμβούλου του, στόχου καταγγελιών για τεράστια διαφθορά, Λόπεζ Ρέγκα, επιστρατεύθηκε ακόμη και ο στρατός για να αντιμετωπίσει τις ένοπλες αριστερές φράξιες.

Ο θάνατος του Χουάν Περόν

Η υγεία του Περόν, όμως, τον πρόδωσε. Έπειτα από αλλεπάλληλα καρδιακά επεισόδια έσβησε σε ηλικία 78 ετών, την 1η Ιουλίου 1974. Ήταν πρωί, γύρω στις 9.30, όταν ξεκίνησε η νεκρώσιμη πομπή που θα τον οδηγούσε στην τελευταία του κατοικία.

Στη νεκρώσιμη πομπή ένα εκατομμύριο Αργεντινοί συνόδευσαν τον αγαπημένο τους Χουάν Περόν στην τελευταία του κατοικία.

Χιλιάδες αστυνομικοί, πλήθος ξένων ηγετών και περισσότεροι από ένα εκατομμύριο Αργεντινοί συνόδευσαν τον λαοπρόβλητο ηγέτη, φωνάζοντας δακρυσιμένοι: «Περόν, Περόν». Η Ιζαμπέλ διαδέχθηκε στην προεδρία τον σύζυγό της, χωρίς όμως να καταφέρει να αποκτήσει τη δημοφιλία του, και, όπως αναμενόταν, ανατράπηκε στις 24 Μαρτίου 1976 από το πραξικόπημα του στρατηγού Βιντέλα.

Στα δύσκολα χρόνια της αιματοβαμμένης χούντας που θα ακολουθούσε ένα σύνθημα θα συμβόλιζε όλο και περισσότερο την αντίσταση εναντίον της: «Περόν, Περόν». Παρά τα λάθη και τον εγωκεντρισμό του, την εξουσιολαγνεία και τον καιροσκοπισμό της πολιτικής του, ο Περόν έδωσε ελπίδα και όραμα σε έναν λαό που είχε υποφέρει τόσο από την καταπάτηση των πιο στοιχειωδών δικαιωμάτων του τις προηγούμενες δεκαετίες. Χρειάζεται τελικά τεράστιο ταλέντο και μια εξίσου ισχυρή προσωπικότητα για να κατορθώσει ένας ηγέτης να προκαλέσει σε τέτοιο βαθμό τη λατρεία και τον φθόνο. Αυτός ήταν ο Χουάν Περόν, ο θρύλος της Αργεντινής.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Colin Mc Lachlan, *Argentina – What went wrong*, σ. 101.
- 2 Στη διάρκεια του 20ού αιώνα πραγματοποιήθηκαν έξι πραξικοπήματα (1930, 1943, 1955, 1962, 1966, 1976) ενώ οι στρατιωτικές χούντες ή οι ημιστρατιωτικές κυβερνήσεις (που προέκυψαν με αδιαφανείς, δήθεν δημοκρατικές, διαδικασίες, όπως η κυβέρνηση Τλία το 1963) έφθασαν τις 15.
- 3 Ο Ιπολίτο Ιριγκογιέν (1852-1933) ήταν μια θρυλική μορφή της Αργεντινής, γνωστός ως «ο πατέρας των φτωχών». Διετέλεσε πρόεδρος της χώρας από το 1916 ως το 1922 και από το 1928 ως το 1930. Το 1891 ήταν ο συνιδρυτής της Ριζοσπαστικής Ένωσης (UCR), μαζί με τον θείο του, Λεάντρο Άλεμ. Υπό την αρχηγία του η UCR πήρε τα όπλα δύο φορές, το 1893 και στην επανάσταση του 1905, εναντίον του ολιγαρχικού καθεστώτος του Χούλιο Αργεντινό Ρόκα και του Εθνικού Αυτονομιστικού Κόμματος.

- 4 *Apuntes de historia militar* (Notes about military history).
- 5 Marianno Ben Plotkin, *Manana Es San Peron - History of Peron's Argentina*, σ. 53.
- 6 David M. K. Sheinin, *Argentina and the United States - An alliance contained*, σ. 96.
- 7 Το Σχέδιο Μάρσαλ ήταν η χορήγηση οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας από τις ΗΠΑ προς τις χώρες της Ευρώπης, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η οικονομική στήριξη κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να ενισχύσει την πολιτική σταθερότητα, λόγω της βαθιάς ύφεσης που επικρατούσε αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, την ώρα που η Σοβιετική Ένωση διεύρυνε τη σφαίρα επιρροής της. Το Σχέδιο Μάρσαλ επέτρεψε για πρώτη φορά στα αμερικανικά προϊόντα να εισχωρήσουν στις ευρωπαϊκές αγορές, επικυρώνοντας την κυριαρχία της Αμερικής στο παγκόσμιο εμπόριο.
- 8 Ο Φελίπε Πίνια είναι συγγραφέας και ιστορικός, διευθυντής του Κέντρου Διάδοσης της Ιστορίας της Αργεντινής του Πανεπιστημίου του Σαν Μαρτίν και σύμβουλος Λατινικής Αμερικής του History Channel.
- 9 Ο Ούκι Γκόνι είναι δημοσιογράφος και συγγραφέας του βιβλίου «The Real Odessa: How Peron Brought the Nazi War Criminals to Argentina».
- 10 Η Γκόλντα Μέιρ (1898-1978) ήταν η τέταρτη πρωθυπουργός του Ισραήλ. Γεννημένη στο Κίεβο, σύντομα μετακόμισε στις ΗΠΑ. Σπούδασε δασκάλα, διετέλεσε γραμματέας των εργαζομένων γυναικών της Παλαιστίνης (1928) και μεταμορφώθηκε σε ηγετική φιγούρα του Σιωνιστικού Κινήματος, του κινήματος για τη δημιουργία ισραηλινού κράτους στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο που οριζόταν ως Παλαιστίνη.
- 11 Τυπικά δεν πραγματοποιήθηκε αφορισμός, αφού βάσει του τυπικού της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας μόνο ο πάπας είχε αυτό το δικαίωμα. Η δήλωση περί αφορισμού από την Ιερά Σύνοδο (Sacred Consistorial Congregation), όμως, θεωρήθηκε αφορισμός.
- 12 Στις εκλογές του 1963 δεν επετράπη στο χουστισιαλιστικό κόμμα να συμμετέχει.
- 13 Ροζαριάζο ονομάστηκε η έκρυθμη κατάσταση που δημιουργήθηκε στην πόλη Ροζάριο της επαρχίας Σάντα Φε, μεταξύ Μαΐου και Σεπτεμβρίου του 1969. Η εξέγερση χωρίζεται σε δύο φάσεις: Πρώτα ξεσηκώθηκαν οι φοιτητές, με αφορμή τη δολοφονία του φοιτητή Αντόλφο Μπέλο κατά τη διάρκεια φοιτητικών διαδηλώσεων που ακολούθησαν την καταστολή των προηγούμενων ημερών εναντίον των εργαζομένων στο εργοστάσιο ζάχαρης του Τουκουμάν και στο εργοστάσιο παραγωγής αυτοκινήτων της Κόρντομπα αλλά και την εν ψυχρώ εκτέλεση του φοιτητή Χουάν Χοσέ Καμπράλ, σε διαδήλωση στο Πανεπιστήμιο του Κοριέντες. Στη δεύτερη φάση η CGT οργάνωσε εργατικές κινητοποιήσεις, μετά την απόλυση του αντιπροέδρου του σωματείου σιδηροδρομικών Μάριο Χοράτ. Στις μαζικές συγκεντρώσεις (150.000-200.000 διαδηλώσαν) απάντησε η αστυνομία και ο στρατός με μαζική καταστολή, σκοτώνοντας και τραυματίζοντας εκατοντάδες εξεγερμένους. Κορντομπάζο ονομάστηκαν τα γεγονότα γύρω από την εξέγερση φοιτητών και εργατών στην πόλη Κόρντομπα, στις 29 Μαΐου 1969, λίγες ημέρες μετά τα γεγονότα της πρώτης φάσης του Ροζαριάζο.
- 14 Ο Χοσέ Ιγκνάσιο Ρούτσι (1924-1973) ήταν συνδικαλιστής, διορισμένος πρόεδρος της CGT και προσωπικός φίλος του Περόν.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

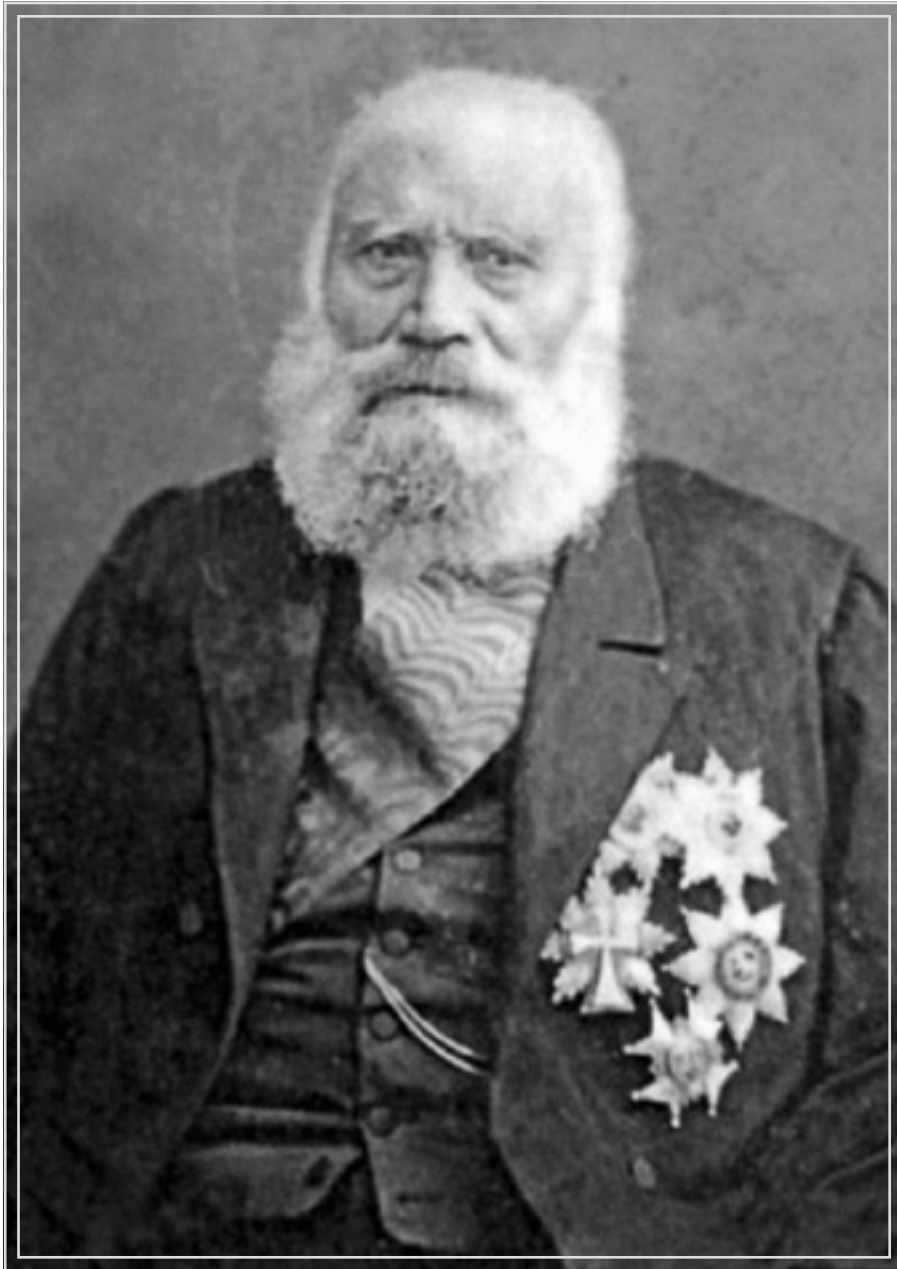
- David M. K. Sheinin, *Argentina and the United States: An alliance contained*, εκδ. University of Georgia Press, Ιούνιος 2010.
- Mariano Ben Plotkin, *Manana Es san Peron - A cultural History of Peron's Argentina*, εκδ. Rowman & Littlefield, 2003.
- Colin M. McLachlan, *Argentina - What went wrong ?*, εκδ. Greenwood Publishing Group, 2006.
- http://www.wikiwand.com/en/Juan_Peron
- Peter G. Snow, *Political Forces in Argentina*, εκδ. Allyn & Bacon, 1971, Boston.
- Uki Goni, *The real Odessa - How Peron brought the nazi criminals to Argentina*, Granta Books, London-New York, 2002.

Ο Γιώργος Κασαπαλάκος είναι δημοσιογράφος.

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΚΑΙ ΤΟ ΕΚΚΛΗΣΑΚΙ ΤΟΥ ΚΑΝΑΡΗ ΣΤΗΝ ΚΥΨΕΛΗ

του ΙΩΑΝΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Για τον Κωνσταντίνο Κανάρη έχουν γραφεί πολλά και παράλληλα τόσο λίγα, λαμβανομένων υπόψη της απήχησης, της υπερτοπικότητας και της διαχρονικότητας του συγκεκριμένου ιστορικού προσώπου. Τονίζεται ότι ο Ψαριανός μπουρλοτιέρης έσπασε τα συνήθη στεγανά του χώρου και του χρόνου, παραμένοντας στο ενεργό ιστορικοπολιτικό προσκήνιο για περισσότερο από μισό αιώνα. Παράλληλα, ξέφυγε από τα σύνορα της Ελλάδας και έγινε γνωστός για τα κατορθώματά του σε όλο τον κόσμο, εμπνέοντας διανοούμενους, ζωγράφους και ποιητές. Μετεπαναστατικά διετέλεσε υπουργός (των Ναυτικών) και πρωθυπουργός ουκ ολίγες φορές, ιδιαίτερα όταν έκτακτες περιστάσεις το απαιτούσαν. Κατά την πολιτική διαδρομή του υπήρξε έντιμος, συνετός και ανιδιοτελής, ενώ συχνά είχε ρόλο κατευναστικό εν μέσω διχονοιών, πολιτικών περιδινήσεων και δολοπλοκιών. Επέδειξε ήθος και σεβασμό προς το Σύνταγμα, κερδίζοντας την εκτίμηση και την αγάπη του λαού έως την ύστατη ώρα της εκδημίας του, στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1877...

Ο Κωνσταντίνος Κανάρης κατά την περίοδο της τέταρτης πρωθυπουργίας του.

«Canaris, demi-dieu de gloire rayonnant!»

Βίκτωρ Ουγκώ

«Κανάρη, ημίθεε φωτοδόξαστε!» (μτφ. Κωστή Παλαμά)

Η οικία και η καθημερινότητα του ζεύγους Κανάρη στην Κυψέλη

Υπενθυμίζεται ότι μετά την Επανάσταση, από το 1853, ο Κανάρης διέμενε, με τη σύζυγό του Δέσποινα, σε οικία εντός κτήματος στην περιοχή της Κυψέλης. Επρόκειτο για ένα απλό σπίτι που μάλλον δεν παρέπεμπε σε πρωθυπουργική έπαυλη με πολυάριθμο υπηρετικό προσωπικό. Ο Σολιάλι, επισκεπτόμενος τον γηραιό ήρωα που «εκάθητο με το σώμα κεκυρωμένο, επί βρουσκεπούς εδωλίου παρά τη μικρά κρήνη, εν μέσσω ροδώνων», κάνει λόγο για «οικία με πρασίλους περσίδας, μικρόν περιβόλιον και μικρόν κήπον». Σύμφωνα με τον Φρίμαν, «...ο πολιορκόταφος ήρωας, το φθινόπωρον του βίου του, δαπανά καλλιεργών κηπάριον ή ως ξυλουργός ή τρέφων όρνιθας, κατοικεί δε εν πενιχρά καλύβη ήτις είναι ωσάν όσσις εις την περίξ των Αθηνών ερημία. Έχει δε απέναντι την θάλασσαν, ης εδέσποσεν κάποτε. Ο κοιτών αυτού λιτός, εφάινετο αρμόδιον κατάλυμα της εν αυτώ ενοικούσης τιμίας ψυχής». Ίσως να μην είναι τυχαίο ότι αυτό το απέριτο ύφος ακολούθησε το ζεύγος Κανάρη έως και την τελευταία κατοικία του, στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών...

Το 1876 στον συγκεκριμένο χώρο στην Κυψέλη επισκεπτόταν τον Κανάρη ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης. Σε αυτές τις «συνεντεύξεις» ο Ψαριανός «στερεοτύπως απήντα» προς τον θαυμασμό του ποιητή, «μετά παιδικής αφελείας», ότι «όλα, παιδί μου, όλα τα κατορθώνει η προς την πατρίδα αγάπη». Αναφερόμενος στις εφιαλτικές στιγμές προσκόλλησης του πυρπολικού στη ναυαρχίδα του Καραλή, όπου η λέμβος διαφυγής δεν μπορούσε να αποσπασθεί «ως εάν εκρατείτο υπό μυστηριώδους αφανούς

δαίμονος», δήλωνε «μετ' απεριγράπτου μειδιάματος» ο μέγιστος ναυμάχος: «Τα ολίγα δευτερόλεπτα, τα οποία εδαπανήθησαν εν τω απροσδοκώτω εκείνω συμβάντι, ήσαν αρκετά να επιφέρουν την καταστροφήν μας. [...] Οι Τούρκοι ήσαν τόσοι, ώστε, εάν έπτυον επάνω μας, θα μας έπνιγαν αναμφιβόλως. Αλλ' ο μεγαλοδύναμος Θεός δεν το επέτρεψε και μας έσωσε, διότι εγνώρισε την ψυχήν των δούλων του». Έτσι έκλεινε τις ολιγόλογες αφηγήσεις του ο πυρπολητής, χωρίς ίχνος περιαυτολογίας και με το βλέμμα (άλλοτε μειλίχιο μα και κάποτε αστραποβόλο) πάντα στραμμένο προς τον ουράνιο Πατέρα.

Μερικές δεκαετίες αργότερα ο Δ. Φωτιάδης, εκφράζοντας την απογοήτευσή του, δίνει την εξής περιγραφή για το σπίτι: «Μπαίνοντας θα βρεθείς σε μιαν αυλή όπου βλέπει η κρεβάτα του σπιτιού. Όλα σου μιλάνε για πολύχρονη εγκατάλειψη. Τα μόνα που τραβάνε τη ματιά σου είναι ένα μεγάλο πεύκο κι ένας φοίνικας, που ίσως φυτεύτηκαν τότες με τη φροντίδα του Κανάρη. [...] Πιο πέρα βρισκόταν παλιότερα ένα λιοτριβί που τώρα πια δεν υπήρχε...».

Επίσης, ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Χρήστος Αγγελομάτης αναφερόμενος στο σπίτι του Μπουρλοτιέρη στην Κυψέλη (Νέα Εστία, 1936) λέει τα εξής: «Εδώ και λίγα χρόνια, στη στρόφι της τραμ από την οδό Πατησίων προς την Κυψέλη, σε μιαν απότομη καμπή, εκεί, κατά τον παλιό Αι-Γιώργη, επρόβαλλε ένα σπίτι που άθελα τραβούσε τα βλέμματα, ακόμη κι αν δεν ήξερε κανείς τι ήταν. Μια τζαμαρία σ' όλη σχεδόν την εσωτερική πρόσοψη του έδινε πρόσχαρη όψη, και πάνω από τον τοίχο που έκλεινε πλάγια την περιοχή κυλούσαν

οι κισσοί σχεδόν ως τη γη. Στο βάθος του κήπου πελώρια πεύκα εσκόρπιζαν το σούσουρο εκείνο που τότε μοιάζει με απαλό θρόισμα, τότε, ανάλογα με της ψυχής την κατάσταση, με βόγγο».

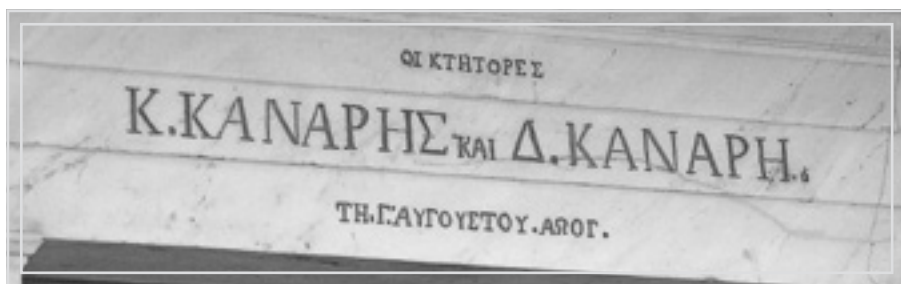
Σε άλλο σημείο του κειμένου ο Σμυρνιός αρθρογράφος της «Νέας Εστίας» δεν κρύβει τη «ρωμαίικη» πικρία του και διατυπώνει, με καυστικό τρόπο, οξύτατο «εθνικό αυτοσαρκασμό», λέγοντας: «Ο κισσός παιγνιδίζει ηλιόκαρος στα μάτια μόνο της φαντασίας και των αναμνήσεων, η τζαμαρία έχει πάθει κι αυτή τις μεταμορφώσεις που επιβάλλει το πνεύμα της εποχής, κι ένα μανάβικο με τον μετριόφρονα τίτλον “Ο Κανάρης” έχουν καταλάβει το κάτω μέρος του σπιτιού. [...] Μια πινακίδα σαν κι αυτές που μπαίνουν χιλιάδες σε όλη την Ελλάδα, για να πετάγονται κατόπι στα σκουπίδια, έλεγε πως στο σπίτι αυτό έζησε και πέθανε στα 1877 ο μπουρλοτιέρης Κωνσταντίνος Κανάρης. [...] Βέβαια, θα μπορούσε νάχη μεταβληθή το σπίτι του Κανάρη σε μουσείο. Ποιος όμως να φροντίση τέτοια πράγματα στην Ελλάδα; Σήμερα το σπίτι του Κανάρη

είναι ζαχαροπλαστείο, μανάβικο και κατοικία. Αύριο θα ’ναι ταβέρνα ίσως, με την εικόνα του μπουρλοτιέρη ζωγραφισμένη στα κρασοβάρελα».

Παράλληλα ο Αγγελομάτης αναφέρεται σε μια Σουηδή συγγραφέα που επισκέφθηκε το «ελληνικό ηρωικό ζεύγος» («greek heroic pair») στην Κυψέλη. Προφανώς πρόκειται για την περιηγήτρια Φρεντρικά Μπρέμερ, μια αξιόλογη «ακτιβίστρια» της εποχής η οποία, ταξιδεύοντας ανά την Ελλάδα, πήγε στο σπίτι της Κυψέλης στις 15 Δεκεμβρίου 1859 για να γνωρίσει τον «γηραιό ήρωα της ελευθερίας» («the old hero of freedom») και να του προσφέρει μια ανθοδέσμη. Η Μπρέμερ υπογραμμίζει τη θετική εντύπωση που της έκανε η ηλιόλουστη αυλή του σπιτιού με τα εύρωστα δένδρα και τη μαρμαρένια βρύση, αλλά κυρίως ο ευγενής και μετριόφρων Κανάρης με τη σύζυγό του (στην οποία γίνεται ιδιαίτερη μνεία). Η συγγραφέας δήλωσε ότι είναι ευτυχής που αντικρίζει τον άνδρα για τον οποίο της είχε μιλήσει με τόσο θαυμασμό ο πατέρας της παιλαιότερα.

Το ιστορικό σπίτι του Κανάρη στην Κυψέλη την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Η κτητορική επιγραφή στο υπέρθυρο της εισόδου του Ναού των Αγίων Αποστόλων (3 Αυγούστου 1873 - ΑΩΟΓ). ΚΑΤΩ: Ο ναός των Αγίων Αποστόλων στην Κυψέλη.

Ο Κανάρης απάντησε ότι «ευχαριστεί τον Θεό που επέτρεψε σε έναν απλό ναυτικό ενός ελληνικού νησιού από τα πιο μικρά να κάμει για την πατρίδα του κάτι που έκαμε τον απελευθερωτικό της αγώνα συμπαθή σε χώρες τόσο μακρινές».

«Ηταν αληθινά μια ωραία απάντηση», υπογραμμίζει η Μπρέμερ. Και όταν τον ρώτησε αν αισθάνθηκε σε κάποια στιγμή της ζωής του φόβο, ο Κανάρης αποκρίθηκε: «Ένα τέτοιο πράγμα δεν μπαίνει ποτέ στον νου μας. Ο κίνδυνος μας διεγείρει (*Such a thing never enters our minds. Danger fires us on*)».

Ο σεμνός ήρωας δεν έδωσε την απάντηση για λογαριασμό μόνο του εαυτού του. Χρησιμοποίησε το πρώτο πρόσωπο του πληθυντικού. Μίλησε για λογαριασμό των Ελλήνων γενικά.

Το εκκλησάκι των Αγίων Αποστόλων

Στο άρθρο του Αγγελομάτι σημειώνεται για την «εκκλησούλα» που έκτισε το ηρωικό ζεύγος (το 1873): «Λίγο παρακάτω από το σπίτι είναι μια εκκλησούλα, όπου συνήθιζε να ακολουθή τη λειτουργία ο Κανάρης. Το στασίδι του το έχουν κλεισμένο με αλυσίδα. Από τον καιρό που έσβυσεν ο μπουρλοτιέρης, κανείς δεν κάθισε. Έτσι έπρεπε. Σε αυτό θα πλανιέται πάντα η σκιά του ανθρώπου που έβαλε κάτι παραπάνω από μια πέτρα στα θεμέλια της Ελληνικής Ελευθερίας».

Από τις διάφορες πηγές, όμως, η πιο καλά εστιασμένη στο «εκκλησιδάκι» του ευλαβούς ναυάρχου ανήκει στον Αλέξανδρο Μωραϊτίδη (κατόπιν μοναχό Ανδρόνικο), ο οποίος, σε άρθρο του στο περιοδικό «Οι Τρεις Ιεράρχαι» (φύλλο 606/1925), δι-
νοντας αρχικά μια γλαφυρή περιγραφή της ευρύτερης περιοχής, αναφέρει:

«Εκείνα τα χρόνια η Πρωτεύουσα εξε-
τείνεται μέχρι των Χαυτείων. Πέραν ηπλού-
το το Πολύγωνον ή το Πεδίον του Άρεως με
τον Ναόν των Ταξιαρχών, ένα πολύ μικρόν
και πολύ πτωχικόν Εκκλησιδάκι. Και με-
τά τινα ερημικόν χείμαρρον ευρισκόμεθα
εις την Κυψέλην, όπου η έπαυλις του δαφ-

νοστεφούς Πυρπολητού και ο Ναός του, οι
Άγιοι Απόστολοι. Εκείνα τα χρόνια λέγων
τις Κυψέλη, εννοούσεν έπαυλιν Κανάρη.
Μέσα εις την ερημίαν μια δροσερωτάτη
πρασινοβολή, μία όασις τα μάλα ευάρε-
στος. Ολίγον παραπέρα από την Αγίαν Ζώ-
νην, εκεί εις την άκραν των Πατησίων, μέ-
σα εις τους κήπους και τους ανθώνας του
τότε συνοικιζομένου δροσοβρέκτου Προ-
αστείου. Πόσας φορές ελειτουργήθην τας
πρωϊας της Ανοίξεως, και πόσας φορές
ηγρύπνησα εις πανηγυρικήν αγρυπνίαν
μεγάλης εορτής, ότε έναν καιρόν είχαν
καταδιωχθεί αι Αγρυπνίαι του Αγίου Ελισ-
σαίου. Αλλά σήμεραν ούτε αι ανθοφορού-
σαι πασχαλέαι τον σκιάζουσι πλέον τον
εύμορφον και ιστορικόν ναϊσκον, ούτε τα
βάϊα, ούτε οι θάμνοι των μύρτων υπάρ-
χουν, ούτε τα άλλα οπωροφόρα δένδρα.
Αλλά και τα δενδrolίβανα και οι κρίνοι
όπου ανθοστοιχίαν όλην απετέλουν προ
της εισόδου του Ναού και περί αυτόν, με
τας σκιεράς και δροσοβολούσας εκείνας
αναδενδράδας, εξηφανίσθησαν όλα πλέον,
και απέμεινε γυμνός έξωθεν ο Ναός, ως
κατάδικος, να ψήνεται από τον ήλιον το
θέρος και να λούεται από βροχάς τον χει-
μώνα. Αλλά και η όλη έως εκεί μετάβασις
γίνεται διά μέσου οικοδομών και μεγάρων.
Εκταθείσης πολύ πέραν της πόλεως, ολό-
κληρος δε συνοικία εσχηματίσθη περί το
ερημικόν άλλοτε εκκλησιδάκι, το οποίον
απεκρύβη ενσφηνωθέν μέσα εις περιβό-
λους και μάνδρας. Εσωτερικώς όμως δια-
τηρεί όλην την καθαρότητά του, και με
όλην την γύμνωσίν του, διότι αφηρέθησαν
πολλά αυτού εγκαλλωπίσματα από όσα
βλέπων κανείς εκείνα τα χρόνια εννοούσεν
ότι ο Ναός ούτος υπήρξεν άλλοτε το ευα-
γές μέλημα του γηραιού Ναυάρχου, όστις
μέχρι τέλους διατηρήσας το πυρ της πί-
στεως αναμμένον εν τη καρδιά του, μολο-
νότι είχε σβεσθή πλέον μέσα εις της δόξης
τα σύννεφα ο πυρσός του πυρπολικού του,
παρηκολούθει τακτικότατα τας ιεράς ακο-
λουθίας της Εκκλησίας, ως εις εκ των μά-
λον φιλακολούθων της κορυφαίας τάξεως
του Έθνους. Πιστός εις την Πατρίδα. Πιστός
και εις την Εκκλησίαν της Πατρίδος. Το

Ο ανδριάντας του Κανάρη στην Πλατεία Κυψέλης. Η βάρκα φέρει το όνομα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ».

ευγενές και γνησίως Ελληνικόν κέλευσμα
“Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος” εφήρ-
μοσεν απαρεγκλίτως ο γηραιός Ναύαρχος».

Στη συνέχεια ο Μωραϊτίδης υπερθεμα-
τίζει σε συγκεκριμένα στιγμιότυπα της λα-
τρευτικής καθημερινότητας του Κανάρη,
από όπου αναδεικνύεται το διαχρονικό,
ειλικρινές και βαθύ θρησκευτικό συναί-
σθημά του:

«Διηγούνται ότι ο Ναύαρχος, πιστός τη-
ρητής των Νηστειών της Εκκλησίας, μίαν
Τεσσαρακοστήν ησθένησεν. Ο δε ιατρός
διέταξε να καταλύση, χάριν της υγείας
του, ζωμόν ή γάλα.

– Αδύνατον! ηρνήθη ο Ναύαρχος.

– Μα είναι ανάγκη! Ολίγον ζωμόν, επέ-
μενεν ο ιατρός Ορφανίδης.

– Άλλο τίποτε φαγητόν ξεύρετε; ηρώτη-
σεν επιμένων ο Ναύαρχος.

Τότε ο Ορφανίδης ενθυμήθη το κακάον
και συγκατέβη να πίνη από αυτό ο Ναύαρ-
χος. – Τώρα μάλιστα, υπέλαβεν ο Ναύαρ-
χος. Τώρα σας ακούω.

Και κατέλυσε την νηστείαν πίνων κακάο.

Εις τας ιεροτελεστίας επροτιμούσε πά-
ντοτε τον μακαρίτην παπα-Χαρίλαον, έναν
πολύ σεβάσμιον εφημέριον της Ζωοδόχου
Πηγής, όστις μετά δικαίας υπερηφανείας
μού το έλεγε. Με προτιμούσε πάντοτε ο
Ναύαρχος, διότι έλεγον καθαρά τας ευχάς
και το Ευαγγέλιον πολύ καθαρά, χωρίς τε-
ρετισμούς. Εις τούτον λοιπόν τον καλόν
εφημέριον διηγείτο ο Ναύαρχος, ότι προ-
πάσης ναυτικής του πράξεως, κατά τον
μακρόν αγώνα της Επανάστασεως, προ-
πάσης ναυμαχίας, συνήθιζε να διατάσση
γενικόν εξιλασμόν εις το πλήρωμά του.
Την παραμονήν της ναυμαχίας εξομολο-
γούμενοι όλοι οι ναύται του μετελάμβανον
των ακράντων Μυστηρίων, ηγουμένου του
ενδόξου Πυρπολητού, όστις τότε με ακα-
τάβλητον θάρρος προέβαινε κατά του
εχθρικού στόλου, βέβαιος περί της επιτυ-
χίας. Και δεν απετύχανεν. Ετίμα δε υπερ-
βαλλόντως το ιερατεϊόν ο Ναύαρχος. Μετά
την Θείαν Λειτουργίαν δεν εξήρχετο του
ναού πριν συμπληρώση τας τελευταίας
του ευχάς ο ιερεύς, αλλ’ επερίμενεν εν τω
στασιδίω του, έως ου αποδυθή ο ιερεύς τα

ιερά άμφια, και τότε ηγουμένου του λει-
τουργού του Υψίστου ηκολούθει ο ναύαρ-
χος, και ανήρχοντο εις την δροσεράν έπαυ-
λιν, να λάβουν τον συνήθη καφέ μετά γλυ-
κού. Εις μίαν δε Κυριακήν η υπηρέτρια
αφηρημένη παρουσίασε τον δίσκον πρώ-
τον εις τον ναύαρχον, εις τον κύριόν της,
ούτω κρίνασα, αλλ’ ο ευγενέστατος ναύαρ-
χος σταματήσας αυτήν, λέγει μετά γλυκειάς
πραότητας.

– Καϋμένη! Πόσον έσφαλες! Εις τον
Λειτουργόν του Υψίστου πρώτα να πας! Εις
τον Λειτουργόν!

Και έδειξε τον παπα-Χαρίλαον με την
δεξιάν του».

Ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης κλείνει την
αφήγησή του με ρομαντική-ψυχογραφική
διάθεση, όπου είναι εμφανή τα στοιχεία
της υπερβατικότητας και της νοσταλγίας.

«Ο ναΐσκος του Πυρπολητού κοσμήμα-
τα ελάχιστα φέρει πλέον. Αλλά τα ελάχιστα
εκείνα κοσμήματα αναπαριστάνουν εις
την φαντασίαν μου, οσάκις μεταβαίνω εκεί,
όλους τους αθανάτους άθλους του ναυάρ-
χου και τα ναυτικά του κατορθώματα με
την παγκόσμιον φήμην ευκλεώς στεφανω-
μένα. Επί του τοίχου του ναΐσκου, αντί
πάσης άλλης τοιχογραφίας, δεξιά και αρι-
στερά είναι ζωγραφισμένα μέσω θυρεών
και σημαιών, ως εν αρχαϊκή ζωφόρω περι-
θεούση άνω τους τοίχους, οι άθλοι και οι
αγώνες του ενδόξου πυρπολητού με την
χρονολογίαν του έκαστος. Ταύτα θεωρών
μετ’ ευλαβείας ο εκκλησιαζόμενος κατα-
λαμβάνεται από μίαν ιεράν κατάνυξιν οπού
βρέχονται αι παρειάι του με δάκρυα. Δίπλα
εις το Δεσποτικόν υπάρχει το στασίδιον
του Ναυάρχου, φέρον άνω επί του τοίχου
την επιγραφήν:

Στασίδιον Ναυάρχου Κωνσταντίνου Κα-
νάρη 1794-1877

ήτοι το έτος της γεννήσεως και το έτος
του θανάτου αυτού.

Εξερχόμενος μίαν ημέραν τελευταίος
από τον ιστορικόν ναΐσκον μετά το τέλος
της Λειτουργίας, δεν ησθάνθη καμμίαν
λύπην διότι δεν εύρον να κόψω εις το γυ-
μνόν εκείνο οικόπεδον κανέν ανθύλλιον,
τόσην ευωδίαν μου εφάνη ότι απέπνεεν η

εν τω ιερῷ ἐκεῖνῳ χώρῳ περικεκλησισμένη
Ἐθνικὴ δόξα. Εἰθάρρουν δε ὅτι διέβαινον
ἀπὸ δάση πυκνὰ δαφνῶνων, διὰ μέσου θυ-
ρεῶν καὶ σημαιῶν καὶ τροπαίων ἐν γένει,
τροπαίων ὁποῦ εὐχομαι νὰ ξαναῖδῇ ἡ γε-
νεὰ μας, διὰ νὰ τα πιστεύσῃ, ἐνῶ τα πτηνά
τα ἀόρατα ἐψάλλον ἀρμονικῶς τὸν πρωΐ-
νόν ὕμνον τῶν, ὅστις μέσα εἰς τὴν ψυχὴν
μου ἀντίχει ὡς τὸ αἰώνιον Μάχου υπέρ Πί-
στεως καὶ Πατρίδος».

Τέλος, σημειώνεται ὅτι ὁ μπουρλοτιέρης
ἀφιέρωσε τὸ ἐκκλησάκι τοῦ «εἰς τοὺς παν-
σόφους ἀλιεῖς» πρὸς ἐκπλήρωση ἐνὸς τά-
ματος που εἶχε κάνει τὴ νύκτα τῆς πυρπό-
λησης τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδας στὴ Χίο.
Συγκεκριμένα, σὲ κάθε ναυτικὴ καταδρο-
μὴ στο σκάφος τοῦ Ψαριανοῦ υπήρχε ἓνα
λάβαρο τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, στο ὁποῖο
εἶχε ὀρκιστεῖ ὅτι ἀν ἡ ἀπελευθέρωση τῆς
Ἑλλάδας τὸν βρεῖ ζωντανό θὰ ἐκτιζε ὁμώ-
νυμο ναό. Ἡ ἐπιλογὴ αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐγι-
νε σὲ ἀνάμνηση παιδικῶν βιωμάτων του,
καθότι στὰ Ψαρά (στὴν περιοχὴ Διόχι) οἱ
γονεῖς τοῦ Κανάρη εἶχαν ἓνα ὅμοιο ἐκκλη-
σάκι με τὴν ἴδια ὀνομασία.

Ἡ σύγχρονη ἐποχὴ

Ἐπανερχόμενοι στὴ σύγχρονη ἐποχὴ, τὸ
μεν ἱστορικὸ σπιτί παραχώρησε τὴ θέση
τοῦ σὲ ἄλλῃ μιᾷ ἀπρόσωπῃ πολυκατοικίᾳ
κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀντιπαροχῆς. Στὴν
εἰσοδὸ τῆς τοποθετήθηκε μαρμάρινῃ ἐπι-
γραφὴ ἀμφιβόλου αισθητικῆς. Τὸ δε πα-
ρεκκλήσι τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (ἀνακη-
ρυγμένο «ἱστορικὸν διατηρητέον μνημεῖον
τοῦ Κράτους», βλ. Φ.Ε.Κ. 648/τ.Β/25-11-68)
δυστυχῶς υπέστη ὁλοσχερὴ καταστροφὴ
ἀπὸ πυρκαγιὰ, που προκλήθηκε τὸν Ιού-
νιο τοῦ 1978. ΓΙΑ τὴν ἀναστήλωσίν του δη-
μιουργήθηκε ἀπὸ τοὺς περιοίκους ὁ Σύλ-
λογος Συντηρήσεως καὶ Ἀναστήλωσεως Ἱ.
Ναοῦ Ἁγίων Ἀποστόλων Κων/νου καὶ Δε-
σποίνης Κανάρη, ὁ ὁποῖος προχώρησε στὴν
πλήρη ἀνακατασκευὴ τοῦ παρεκκλησίου
(1987-1989) με τὴν ἐπίβλεψη ἀρμοδίων υπη-
ρεσιῶν τοῦ υπουργείου Πολιτισμοῦ. Κατὰ
τὴν ἀναστήλωσιν ἀκολουθήθηκε ἐπακρι-
βῶς τὸ σχέδιο καὶ ἡ μορφή τοῦ παλαιοῦ
ναῖδριου. Ὁ πατὴρ Σταμάτιος Σκλήρης σχε-
δίασε τὰ στεφάνια ἀπὸ τὶς νικηφόρους ναυ-
μαχίες τοῦ Κανάρη. Ἀκόμη, τοποθετήθηκε

Ἡ ἐπιγραφὴ στὴν εἰσοδὸ τῆς πολυκατοικίας που κτίστηκε στὴ θέση τοῦ ἱστορικοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κανάρη.

Ο τάφος του Κανάρη στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών.

ένα νέο στασίδι στη θέση του παλαιού. Στο στασίδι αυτό υπάρχει (και πάλι) λάβαρο του ναυτικού αγώνα και η ελληνική σημαία.

Έτσι σήμερα το ξωκλήσι αποτελεί τοπίο της τόσο συμπαθούς πλην ταλαιπωρημένης συνοικίας της Κυψέλης. Βρίσκεται στην τομή των πεζοδρόμων Αγίων Αποστόλων και Σουμελά, πλησίον της στάσης Ζακύνθου των λεωφορείων, 400 μέτρα νοτίως της Πλατείας Κανάρη. Εορτάζει πανηγυρικά στις 30 Ιουνίου ενώ την παραμονή γίνεται λιτανεία της εικόνας στους γύρω δρόμους συνοδεία (ενίοτε) αγήματος του Πολεμικού Ναυτικού.

Στις 2 Σεπτεμβρίου 2017 συμπληρώθηκαν 140 χρόνια από τον θάνατο του ήρωα, ναυάρχου, υπουργού και πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Κανάρη. Ίσως είναι μια ενδια-

φέρουσα συγκυρία για την Εκκλησία, τα σχολεία, την Τοπική Αυτοδιοίκηση, φορείς και ιδιώτες να αναδείξουν τα διαχρονικά νοήματα που σχετίζονται με το ιστορικό πρόσωπο-σύμβολο Κωνσταντίνος Κανάρης. Τέτοιες δράσεις (εκδηλώσεις, εκδόσεις, εκθέσεις) θα έχουν υψηλή ηθική και παιδαγωγική αξία, ιδιαίτερος στην έντονα μελαγχολική και αντιηρωική εποχή που διερχόμαστε...

ΠΗΓΕΣ:

Ναυτική Ελλάς, περιοδικό, τεύχη 6/2016 και 6/2017.

Δημήτρη Φωτιάδη, *Κανάρης*, εκδ. Ζαχαρόπουλος, 1988.

Αλ. Μωραϊτίδη, «Με του βορρά τα κύματα», Σειρά Ε («Εις την Κυψέλη»), εκδ. Σιδέρη, Αθήνα, 1926.

Ο Ιωάννης Μικαήλ Μικαλακόπουλος είναι ιστορικός ερευνητής.

Εμμανουήλ Ροΐδης

Η Πάπισσα Ιωάννα και ο αφορισμός της

Εισαγωγή: Γιάννης Παπαθεοδώρου, ΣΕΛ.: 496, ΤΙΜΗ: 16,60 €

Ο Εμμανουήλ Ροΐδης (1836-1904) υπήρξε άνθρωπος με πολλές αντιφάσεις που επηρέασαν τον τρόπο σκέψης του, αλλά και συγγραφέας με οξυτάτη αίσθηση του κοινωνικά ορθού και του ηθικά δίκαιου. Σφοδρότατα επικριτικός σε ό,τι θεωρούσε ότι στρεβλώνει και παραποιεί την «αντικειμενική» εκτίμηση των γεγονότων, ήρθε σε απευθείας σύγκρουση όχι μόνο με τον υπανάπτυκτο χαρακτήρα των δημόσιων ηθών, τα οποία εξακολουθούσαν να ανακαλούν την οθωμανική κυριαρχία, αλλά και με τα ήθη ή τα συμφέροντα της αστικής τάξης, παρότι προερχόταν από αυτήν.

Το 1866 δημοσίευσε το μυθιστόρημα *Η Πάπισσα Ιωάννα* το οποίο χαρακτηρίστηκε από την Ιερά Σύνοδο ως «φθοροποιό σύγγραμμα» και απαγορεύθηκε η ανάγνωσή του. Ο ίδιος δεν έκρινε την *Πάπισσα Ιωάννα* ως μυθιστόρημα ή ως κάποιο άλλο λογοτεχνικό είδος, αφού ο υπότιτλός του, «Μεσαιωνική μελέτη», δηλώνει με σαφήνεια μάλλον ότι πρόκειται για υβριδικό αφηγημα, δοκιμιακού χαρακτήρα, με φιλοσοφικές, ιστοριογραφικές, θρησκευτολογικές αναφορές. Μια εξιστόρηση που εν μέρει είναι και αλληγορική, αφού εστιάζεται σε συμβάντα άλλων εποχών, προκειμένου να είναι πιο ελεύθερη και καταλυτική η σάτιρά της για τα σύγχρονα.

Για να συλλέξει τα βιογραφικά στοιχεία για την ηρωίδα του, ο Ροΐδης έκανε μακροχρόνιες έρευνες στις βιβλιοθήκες της Δύσης και σε πολλές πηγές του 9ου αιώνα. Χρησιμοποίησε συναξάρια, έργα των Πατέρων της Εκκλησίας, βιογραφίες παπών και συγγράμματα πολλών ιστορικών. Στο μυθιστόρημά του δέχεται την ύπαρξη της πάπισσας Ιωάννας και κριτικάρει με σκληρή διάθεση τα πολιτιστικά, τα κοινωνικά

και τα θρησκευτικά έθιμα του Μεσαίωνα. Η γυναίκα αυτή, μολονότι –όπως ο Ροΐδης αναφέρει στην εισαγωγή του– «απεπειράθησαν την γυναίκαν ταύτην ως ρύπον δήθεν και κηλίδα να εξαλείψωσιν εκ της σειράς των παπών», έγινε θρύλος που απασχόλησε όλους τους ιστορικούς έκτοτε.

Η αναφορά στην πάπισσα Ιωάννα δεν περιορίζεται μόνο στις γραφές δομινικανών μοναχών οι οποίοι, όπως είναι ιστορικά βεβαιωμένο, αποτελούσαν την αιχμή του δόρατος κατά των αιρετικών και, γενικά, όσων αλλοίωσαν το ρωμαιοκαθολικό δόγμα. Αναφορά σε αυτήν κάνει και ο Βοκκάκιος, στο έργο του «*De claris mulieribus*», όπου βιογραφεί διάσημες, διαμέσου των αιώνων, γυναίκες. Η αναφορά του Βοκκάκιου στην πάπισσα Ιωάννα ίσως να αποτελεί και την πιο ισχυρή τεκμηρίωση για το υπαρκτό του προσώπου της.

Το πιο σημαντικό επιχείρημα ότι η πάπισσα Ιωάννα ήταν ιστορικά υπαρκτό πρόσωπο, αποτελεί, ίσως, η εικαζόμενη, επί πέντε έπειτα από αυτήν αιώνες, διαδικασία επιλογής του προκαθήμενου της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, όπως επιβεβαιώνεται από διαφορετικές πηγές, π.χ. σε έναν οδηγό της Ρώμης του 15ου αιώνα, τη μαρτυρία του Γαλάτη κληρικού Αδάμ του Ουσκ, αυτόπτη μάρτυρα της εκλογής πάπα, και πολλές άλλες σχετικές γραφές. Σύμφωνα με τις γραφές αυτές η ολοκλήρωση της εκλογής νέου πάπα γινόταν με επιβεβαίωση του ανδρικού του φύλου από κάποιον.

Ένα βιβλίο-σταθμός στην ελληνική λογοτεχνία, ένα κλασικό μυθιστόρημα που εξακολουθεί να γοητεύει και να «σκανδαλίζει». Η έκδοση –πρόκειται για φωτομηχανική ανατύπωση της έκδοσης που κυκλοφόρησε το 1866– συνοδεύεται από τις απαντήσεις του Ροΐδη στον εκκλησιαστικό αφορισμό και στην εισαγγελική παρέμβαση.

Olivier Roy

Η τζικάντ και ο θάνατος

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Κίττυ Ξενάκη

Εκδόσεις Πόλις 2017, ΣΕΛ.:176, ΤΙΜΗ:14,00 €

Παρότι η αυτοκτονική δράση άρχισε να γίνεται συστηματική μόλις το 1995, εγγράφεται

σε μια αυτονόμηση των κατηγοριών τρομοκρατίας και τζικαντισμού, που η καθεμία έχει το δικό της γενεαλογικό δέντρο. Πριν από τη δεκαετία του 1980 η τρομοκρατία ήταν περισσότερο ένα όπλο που το χρησιμοποιούσαν κοσμικές ομάδες, κάποιες εθνικιστικές, στο πλαίσιο μιας παράδοσης που ανάγεται στα τέλη του 19ου αιώνα. Ούτε η σχετιζόμενη με τη Μέση Ανατολή τρομοκρατία είναι κάτι καινούργιο. Χωρίς να ανατρέξουμε στον Πόλεμο της Αλγερίας, οι δεκαετίες του 1970 και του 1980 σημαδεύτηκαν από τρομοκρατικές επιθέσεις στην Ευρώπη. Τέλος, ούτε η επίθεση αυτοκτονίας είναι ισλαμική καινοτομία: συστηματική χρήση της έκαναν ήδη από τη δεκαετία του 1980 οι Τίγρεις Ταμίλ (εφευρέτες της ζώνης με εκρηκτικά). Στην πραγματικότητα το καλούντι των σημερινών μορφών ριζοσπαστικής βίας (της τζικάντ και της ισλαμικής τρομοκρατίας) κατασκευάζεται μεταξύ των ετών 1948 και 1981 στη Μέση Ανατολή, για να εισβάλει στη Δύση στα μέσα της δεκαετίας του 1990.

Ούτε η τρομοκρατία ούτε η τζικάντ είναι νέα φαινόμενα. Οι μορφές της παγκοσμιοποιημένης τρομοκρατίας αναπτύσσονται από τα τέλη του 19ου αιώνα με τους αναρχικούς, για να κορυφωθούν με την πρώτη παράλληλη τρομοκρατία, τη συμμαχία που συγκρότησαν η Ομάδα Μπάντερ Μάινχοφ, η παλαιστινιακή Ακροαριστερά και ο ιαπωνικός Κόκκινος Στρατός τη δεκαετία του 1970.

Το καινούργιο είναι ο συσχετισμός της τρομοκρατίας και του τζικαντισμού με την επιδίωξη του θανάτου.

Οι τζικαντιστές αντιλαμβάνονται την επίθεση αυτοκτονίας ως τον κατεξοχήν σκοπό της στράτευσής τους. Και αν είναι αυτός ο πραγματικός κίνδυνος; Όχι η καταστροφή που προκαλείται, αλλά το κλίμα τρόμου που δημιουργείται. Ο μόνος στρατηγικός αντίκτυπος των επιθέσεων είναι το ψυχολογικό τους αποτέλεσμα: δεν πλήττουν τη στρατιωτική ικανότητα των Δυτικών· δεν πλήττουν την οικονομία παρά ελάχιστα· δεν θέτουν σε κίνδυνο τους θεσμούς παρά μόνο στον βαθμό που εμείς οι ίδιοι τους θέτουμε υπό αμφισβήτηση, με την ατελείωτη συζήτηση περί σύγκρουσης μεταξύ ασφάλειας και κράτους δικαίου. Ο φόβος είναι ο φόβος της έκρηξης των ιδίων μας των κοινωνιών.

Αυτή η θανατηφόρα διάσταση δεν έχει καμία σχέση με τη γεωστρατηγική της Μέσης Ανατολής, που έχει τη δική της λογική. Συνδεδεμένη καθώς είναι με το σχέδιο του Ισλαμικού Κράτους για ένα χαλιφάτο, καθιστά αδύνατη κάθε πολιτική λύση, κάθε διαπραγμάτευση, κάθε σταθεροποίηση μιας κοινωνίας γύρω από αναγνωρισμένα σύνορα. Η Πολιτιστική Επανάσταση, οι Ερυθροί Χμερ, ο Στρατός Αντίστασης του Κυρίου στην Ουγκάντα, οι στρατοί παιδιών της Λιβερίας ή η γενοκτονία της Ρουάντας, δεν μοιάζουν πια παρά με εφιάλτες στους οποίους ακόμη και οι επιζήσαντες δολοφόνοι παριστάνουν ότι βίωσαν σαν σε κατάσταση έκστασης.

Ο Ολιβιέ Ρουά, από τους εγκυρότερους μελετητές παγκοσμίως του πολιτικού Ισλάμ, στο εξαιρετικά ενδιαφέρον δοκίμιό του αναδεικνύει τον χαρακτήρα της εξελισσόμενης τζικαντιστικής έξαρσης. Μας προτρέπει να αντιμετωπίσουμε το Ισλάμ όχι σαν μια δομική αιτία της τρομοκρατικής βίας –άλλωστε «η τρομοκρατία δεν πηγάζει από τη ριζοσπαστικοποίηση του Ισλάμ– αλλά από την ισλαμοποίηση της ριζοσπαστικότητας».

Δημήτρης Μαλέσης

Ήττα, Θρίαμβος, καταστροφή

Ο στρατός στο ελληνικό κράτος από το 1898 έως το 1922

Εκδόσεις Επίκεντρο, 2017, ΣΕΛ.: 288, ΤΙΜΗ: 14,00 €

Ο Στρατός, ως ένας από τους βασικούς θεσμούς μιας αναπτυσσόμενης κοινωνίας, διαδραματίζει

σημαντικό ρόλο στην εύρυθμη οργάνωση ενός κράτους. Η λειτουργία του, βέβαια, εξαρτάται από το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο είναι ενταγμένος. Διαφορετικά, η πολιτική, η οικονομική, η διπλωματική και γενικότερα η κοινωνική ζωή επηρεάζουν το ένοπλο τμήμα του κρατικού μηχανισμού. Η κατανόηση και η αναλυτική προσέγγιση του στρατιωτικού φαινομένου δεν είναι εφικτό να γίνει εάν δεν ληφθούν υπόψη γενικότεροι παράμετροι, μέρος των οποίων είναι το στράτευμα. Συνεπώς, όταν αναφέρεται κανείς στη Στρατιωτική Ιστορία δεν μπορεί να εξαντλήσει το ερευνητικό του ενδιαφέρον στην πολεμική στρατηγική, στη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων και στον ρόλο των ηγετικών στρατιωτικών μορφών. Η κατανόηση είναι ελλιπής χωρίς τη γνώση των κοινωνικών και των πολιτικών συντεταγμένων.

Ο Δημήτρης Μαλέσης εξετάζει την περίοδο 1898-1922 από τη σκοπιά της δημιουργίας τακτικού στρατού με τη δυνατότητα όχι μόνο να επιχειρεί την τάξη στο εσωτερικό αλλά και να προστατεύει την πατρίδα από τους εξωτερικούς κινδύνους. Ο ρόλος του τακτικού στρατού στην Ελλάδα, από τη δημιουργία του κράτους έως τον πόλεμο του 1897, ήταν πρωτίστως η επιβολή του νόμου και της τάξης. Η έμμονη ιδέα του ελληνικού αλυτρωτισμού με τη χρήση των άτακτων σωμάτων αποκτά ερείσματα λίγο πριν από τον άτυχο πόλεμο του 1897. Ο ισχυρός κόλαφος του πολέμου αυτού βύθισε τη χώρα σε ακόμη μεγαλύτερη κρίση, μια κρίση που είχε ως αφετηρία της την πτώχευση του 1893. Το κίνημα του 1909 υπήρξε απόηχος της

γνώσης και προσπάθεια εξορθολογισμού του στρατεύματος από εκείνους τους στρατιωτικούς που επεδίωκαν τη μετατόπιση του κέντρου βάρους από το παλάτι, με απαίτηση την απομάκρυνση του διαδόχου και των πριγκίπων από τις ηγετικές θέσεις του στρατεύματος. Όταν το 1910 ανέλαβε ο Βενιζέλος επιδόθηκε με ζήλο στην ενίσχυση και στην ανασυγκρότηση του στρατού. Προσανατόλισε με σταθερότητα την εξωτερική πολιτική της χώρας προς τις δυτικές δυνάμεις και άρχισε να υφαίνει σταδιακά το πλέγμα της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής, όχι με βερμπαλιστικούς αφορισμούς αλλά με ρεαλιστική αντιμετώπιση.

Η επιχειρηματικότητα του Κωνσταντίνου και των βασιλοφρόνων υπέρ της ουδετερότητας της Ελλάδας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο δοκιμάστηκε από τις βουλγαρικές διώξεις κατά του ελληνικού πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας. Το κίνημα της Εθνικής Αμύνης στη Θεσσαλονίκη άλλαξε οριστικά το καθεστώς της αβεβαιότητας. Η επιστροφή του Κωνσταντίνου με δημοψήφισμα και η κακή διαχείριση της Μικρασιατικής Εκστρατείας οδήγησε στο 1922. Η περίοδος 1916-1922 αποτελεί την αφετηρία της συστηματικής ανάμειξης των Ελλήνων αξιωματικών στην πολιτική. Τα επαγγελματικά τους αιτήματα αποσυνδέθηκαν από τη διοίκηση του στρατού και χειραφετήθηκαν από την πολιτική προστασία με αποτέλεσμα να επιχειρήσουν διάφορες επεμβάσεις στην πολιτική ζωή.

Ο Δημήτρης Μαλέσης, ένας από τους λίγους ειδικούς στη σχέση των στρατιωτικών με την πολιτική, παρουσιάζει τα γεγονότα της περιόδου 1898-1922 με γνήσια συνείδηση ιστορικού και σχολαστική έρευνα σε πλήθος πηγών συμβάλλει στη σχετική βιβλιογραφία με ένα αντικειμενικά τεκμηριωμένο και έργο.

Γιώργος Ανδρειωμένος

«Πότε θα κάνει ξαστεριά»:

Από τις ρίζες των Λευκών Ορέων στην πανελλήνια χρήση

Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2017, ΣΕΛ.: 376, ΤΙΜΗ: 16,00 €

Η σχέση του τραγουδιού, και της μουσικής ευρύτερα, είναι από πολλούς διαπιστωμένη και

ευδιάκριτη. Γενικότερα, η επίδραση της μουσικής στη συναισθηματική διέγερση πληθυσμιακών ομάδων είναι πολλές φορές έντονη και πιο αποτελεσματική σε σχέση με άλλα μέσα που απευθύνονται πολύ περισσότερο στη λογική, όπως οι πολιτικές ομιλίες, οι μπροσούρες, τα μανιφέστα, τα συνθήματα κ.ά. Τα τραγούδια επομένως μπορούν εύκολα να επιστρατευτούν, προκειμένου να διαδοθεί ένα συγκεκριμένο πολιτικό μήνυμα. Βέβαια, τραγούδια που για χρόνια ταυτίστηκαν με έναν συγκεκριμένο πολιτικό χώρο μπορούν, κάτω από συγκεκριμένες συγκυρίες, να υιοθετηθούν από ομάδες και οπαδούς εντελώς διαφορετικού κοινωνικού και κομματικού προφίλ ή προσανατολισμού.

Το τραγούδι «Πότε θα κάνει ξαστεριά», στην Κρήτη και όχι μόνο, θεωρείται πρωτίστως τραγούδι με μαχητικό-ηρωικό περιεχόμενο. Αρκετοί μελετητές διατείνονται ότι το τραγούδι αυτό είναι αρκούντως παλιό, έχει βυζαντινή προέλευση και ανάγεται στα χρόνια της Ενετοκρατίας στην Κρήτη. Ξεκινώντας από τις ρίζες των Λευκών Ορέων, ενδεχομένως από τα βυζαντινά χρόνια, συσχετίστηκε από κάποιους με την αντίσταση απέναντι στην ενετική κατοχή της Κρήτης ή, κατ' άλλους, με την αντίδραση απέναντι στις τοπικές οικογένειες με δύναμη και ευγενή καταγωγή, με τις οποίες τα λαϊκότερα στρώματα, ιδίως των ορεινών περιοχών, δεν είχαν τις καλύτερες σχέσεις. Έτσι, το «Πότε θα κάνει ξαστεριά» απέκτησε χαρακτηριστικά ηρωικό, πολεμικό, αντιστασιακό και επαναστατικό. Το γεγονός ότι το τραγούδι συνδέθηκε με την Τουρκοκρατία δεν πρέπει να ξενίζει εφόσον η συγκεκριμένη

περίοδος ταυτίστηκε στη συλλογική συνείδηση με τον αγώνα για την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό. Ο «πολιτικός» χαρακτήρας του τραγουδιού κυριάρχησε σε όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης, όταν ταυτίστηκε με τον αγώνα για κοινωνική δικαιοσύνη και ελευθερία.

Το θέμα της πάλης και η επιθυμία για δικαίωση ενός αγώνα παρουσιάζουν ποικίλες όψεις στο δημοτικό τραγούδι και αρκετά συναφή μοτίβα επιβιώνουν σε διαφορετικές κατηγορίες ασμάτων. Ο Γιώργος Ανδρειωμένος, στο δοκίμιό του, εξετάζει πώς ένα τραγούδι με καθαρά τοπικό χαρακτήρα, ξεκινώντας από τα Λευκά Όρη, γνώρισε τελικά πανελλήνια διάδοση, αλλάζοντας ταυτόχρονα σημασία, ανάλογα με την εκάστοτε συγκυρία.

Ως περίπτωση μελέτης χρησιμοποιεί το πασίγνωστο ριζίτικο «Πότε θα κάνει ξαστεριά», του οποίου οι ετερόκλητες χρήσεις αναδεικνύονται, εντασσόμενες εντός διαφορετικών κοινωνικών, ιστορικών, πολιτικών και οικονομικών συμφραζομένων, από τα χρόνια του Βυζαντίου έως τη σύγχρονη «μνημονιακή» καθημερινότητα. Με τον τρόπο αυτόν, κατ' ουσίαν καταδεικνύονται οι πολλές μορφές που μπορούν να λάβουν η πάλη και οι προσπάθειες για δικαίωση, ενώ ανιχνεύονται οι προσαρμογές τους στα δεδομένα της κάθε περιόδου, σε τοπικό αλλά και σε πανελλήνιο επίπεδο, και αναζητούνται οι ιδεολογικές παράμετροι που τις συνοδεύουν κάθε φορά. Το «Πότε θα κάνει ξαστεριά» με τη διαχρονικότητά του δείχνει το πόσο ζώσα και αναδιαμορφούμενη παραμένει η παράδοση του δημοτικού τραγουδιού και του λαϊκού πολιτισμού, που όχι μόνο συντηρείται αλλά και ανανεώνεται σε σημαντικό βαθμό διατηρώντας τη λειτουργία της ως ιδεολογικής έκφρασης του λαού σε κρίσιμες στιγμές της ιστορικής του πορείας.

- 2 Ο υπουργός Εξωτερικών του δικτατορικού καθεστώτος Παύλος Οικονόμου-Γκούρας υποβάλλει την παραίτησή του.
- 3 Κατά τη διάρκεια ομιλίας του στο Κρεμλίνο, στο πλαίσιο των εορτασμών για τα 50 χρόνια από την Οκτωβριανή Επανάσταση, ο ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης Λεονίντ Μπρέζνιεφ εξαπολύει σφοδρή επίθεση εναντίον της Λαϊκής Κίνας παρουσία αντιπροσώπων από 95 κομμουνιστικά κόμματα, αναγκάζοντας τον Κινέζο επιτετραμμένο να αποχωρήσει εξοργισμένος.
- 5 Στρατεύματα του Κονγκό κατανικούν μισθοφόρους που είχαν εισβάλει στην Κατάνγκα από την Αγκόλα απωθώντας τους στη Ρουάντα και ανακαταλαμβάνοντας την πόλη Μπουκάβε, όπου επιδίδονται σε σφαγές.
 - Ο νασερικός πρόεδρος της Υεμένης, στρατηγός Αμπντουλάχ αλ Σαλάλ, ανατρέπεται έπειτα από πραξικόπημα από τον Αμπντελραχμάν αλ Ιριάνι.
- 8 Κατά τις εκλογές για την ανάδειξη κυβερνητών σε τρεις πολιτείες του αμερικανικού Νότου, που συνέπεσαν με τις δημοτικές εκλογές σε αρκετές αμερικανικές μεγαλουπόλεις, εκλέγονται για πρώτη

- 9 φορά μαύροι δήμαρχοι στο Γκάρι της Ιντιάνας και στο Κλίβελαντ του Οχάιο. Η δοκιμαστική εκτόξευση του αμερικανικού θαλαμίσκου «Απόλλων», που προβλέπεται να χρησιμοποιηθεί σε προσεχείς επανδρωμένες πτήσεις προς τη Σελήνη, στέφεται από επιτυχία.
- 10 Το αμερικανικό μη επανδρωμένο διαστημόπλοιο «Surveyor 6» προσεδαφίζεται στη Σελήνη για να πραγματοποιήσει έρευνες και πειράματα. Στη διάρκεια των επόμενων εβδομάδων στέλνει στη Γη φωτογραφίες και χάρτες τεσσάρων περιοχών.
- 11 Στο πλαίσιο της Πολιτιστικής Επανάστασης μαίνονται οι συγκρούσεις στην κινεζική επαρχία Κουαντούνγκ μεταξύ 10.000 αγροτών και δυνάμεων της τάξης, με θύματα 1.000 νεκρούς.
- 12 Ο Τουρκοκύπριος ηγέτης Ραούφ Ντενκτάς, που είχε συλληφθεί προσπαθώντας να εισέλθει παράνομα στην Κύπρο από την οποία είχε φύγει το 1964, αφήνεται ελεύθερος και απελαύνεται στην Τουρκία.
- 14 Έπειτα από 12 χρόνια παραμονής του στη Μόσχα, όπου είχε καταφύγει, ο διαβόητος Άγγλος κατάσκοπος Κιμ Φίλμπερτ δίνει εκεί την πρώτη του συνέντευξη σε Δυτικούς δημοσιογράφους.
 - Ο Στυλιανός Παττακός δηλώνει σε παλαιούς Γερμανούς πολεμιστές ότι «στην Ελλάδα δεν υπάρχει δικτατορία αλλά πειθαρχημένη ελευθερία».
- 15 Στην Κύπρο ξεσπούν σοβαρά διακοινοτικά επεισόδια στα τουρκοκυπριακά χωριά Άγιοι Θεόδωροι και Κοφίνου, επί του οδικού άξονα Λευκωσίας - Λεμεσού, οι κάτοικοι των οποίων παρεμπόδιζαν την κυκλοφορία μεταξύ των δύο κυπριακών πόλεων. Προσπαθώντας να επιβάλει την τάξη, η κυπριακή Εθνική Φρουρά υπό τον στρατηγό Γεώργιο Γρίβα εισβάλλει με μεγάλες δυνάμεις στα δύο χωριά προκαλώντας τον θάνατο 24 ατόμων, τον τραυματισμό άλλων 9 και αφήνοντας άστεγα 1.000 άτομα (η Εθνική Φρουρά είχε έναν νεκρό). Εν μέσω σφοδρών αντι-

- δράσεων της Τουρκίας, την επομένη οι ελληνοκυπριακές δυνάμεις υποχρεώνονται να αποσυρθούν, ενώ στις 17 πραγματοποιούνται στην Τουρκία ογκώδεις ανθελληνικές διαδηλώσεις και η τουρκική κυβέρνηση απειλεί με πόλεμο την Κύπρο και την Ελλάδα.
- 18 Στη Μεγάλη Βρετανία εκδηλώνεται σοβαρή οικονομική κρίση. Η στερλίνα υποτιμάται κατά 14,3% και το Σίτι του Λονδίνου νεκρώνεται επί δύο ημέρες, καθώς κλείνει το Χρηματιστήριο και οι τράπεζες. Λόγω του ελλείμματος του βρετανικού εμπορικού ισοζυγίου κατά 107 εκατομμύρια λίρες, η υποτίμηση συνοδεύεται από αυξήσεις στη φορολογία, αυστηρότερους όρους στη χορήγηση τραπεζικών δανείων και χορήγηση δανείου από το ΔΝΤ και ξένες τράπεζες ύψους τριών δισεκατομμυρίων μάρκων. Την υποτίμηση της λίρας ακολουθεί αντίστοιχη υποτίμηση των νομισμάτων της Ιρλανδίας, της Ισπανίας, της Δανίας, του Ισραήλ, του Χονγκ Κονγκ, της Γουιάνας, των Βερμούδων, της Μαλαισίας, του Μαλάουι και των νησιών Φίτζι.
- 19 Ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Άγκυρα Πάρκερ Χαρτ και ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Ισάαν Τσαγλαγιανγκίλ συντάσσουν ένα σχέδιο ελληνοτουρκικής συνεννόησης ταυτόσημο με το τουρκικό τηλεσίγραφο της 17ης Νοεμβρίου και με μοναδικό αίτημα την αποχώρηση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο.
- 21 Ο τέως διπλωμάτης και πολιτικός Παναγιώτης Πιπινέλης αναλαμβάνει καθήκοντα υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας.
- 22 Η Γαλλία αποχωρεί από τη διεθνή κοινοπραξία χρυσού και αναγγέλλει την πρόθεσή της να αγοράσει χρυσό αντί των δολαρίων που είχε ως συναλλαγματικό απόθεμα. Η ενέργεια αυτή προκαλεί ισχυρές πιέσεις στο δολάριο στις διεθνείς αγορές.
- Διακόσιοι μαύροι Αμερικανοί αθλητές αποφασίζουν να μποϊκοτάρουν τους προσεχείς Ολυμπιακούς Αγώνες του 1968, στο Μεξικό.
- 23 Στο Νότιο Βιετνάμ τερματίζεται η μάχη για τον «λόφο 875» στο Ντακ Το, η πιο φονική έως τότε (από τα τέλη Οκτωβρίου) στοιχίζοντας τη ζωή 281 Αμερικανών. Ο πρόεδρος Λίντον Τζόνσον αποφασίζει να στείλει ως ειδικό απεσταλμένο του στην Αθήνα και στην Άγκυρα τον πρώην υφυπουργό Άμυνας Σάιρους Βανς, δηλώνοντάς του (σύμφωνα με μια μαρτυρία) ότι έθετε στη διάθεσή του ένα εκατομμύριο δολάρια «για να δωροδοκήσει όποιον χρειαζόταν από τους Έλληνες ή τους Τούρκους προκειμένου να αποτρέψει ελληνοτουρκική σύρραξη».
- 24 Η γαλλική κυβέρνηση ανακοινώνει τη σύναψη συμφωνίας με το Ιράκ για την εκμετάλλευση του ιρακινού πετρελαίου.
- Αιματηρές συμπλοκές και συγκρούσεις μεταξύ απεργών και αστυνομικών στη Χιλή καταλήγουν στον θάνατο 7 ατόμων, κατά τη διάρκεια 24ώρης απεργίας που είχαν προκηρύξει τα εργατικά συνδικάτα διαμαρτυρόμενα για την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης.
- 27 Ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Θαντ ανακοινώνει ότι η Ελλάδα και η Τουρκία αποδέχθηκαν το ειρηνευτικό σχέδιο του Σάιρους Βανς.
- 29 Ο Τζέιμς Κάλαχαν, υπουργός Οικονομικών της κυβέρνησης του Χάρολντ Γουίλσον (στη Μ. Βρετανία) παραιτείται και αντικαθίσταται από τον Ρόι Τζένκινς.
- Ο Ρόμπερτ Μακναμάρα, υπουργός Άμυνας των ΗΠΑ, εκλέγεται διοικητής της Διεθνούς Τράπεζας και αναγγέλλει την προσεχή παραίτησή του από την κυβέρνηση έως το τέλος του έτους. Ως πραγματική αιτία της παραίτησής του θεωρείται η αντίθεσή του με την αμερικανική στρατιωτική ηγεσία για τη διεξαγωγή του πολέμου στο Βιετνάμ.
- 30 Οι τελευταίοι 900 Βρετανοί στρατιώτες αποχωρούν από το Άντεν, τερματίζοντας τη βρετανική κατοχή της περιοχής επί 128 χρόνια. Την ίδια ημέρα ανακηρύσσεται η ανεξαρτησία της Λαϊκής Δημοκρατίας της Υεμένης (Νότια Υεμένη) που επέζησε έως το 1990, οπότε η χώρα ενώθηκε με τη Βόρεια Υεμένη.

Στο φως

εντυπωσιακός μυκηναϊκός τάφος

Ένα μοναδικό αρχαιολογικό εύρημα, τον ένατο μεγαλύτερο σε μέγεθος μυκηναϊκό λαξευτό τάφο από τους συνολικά 4.000 που έχουν ανασκαφεί στην Ελλάδα, έφερε πρόσφατα στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη στην περιοχή Προσήλιο, κοντά στον Ορχομενό Βοιωτίας. Ένας λαξευτός δρόμος μήκους 20 μ. οδηγεί στον νεκρικό θάλαμο εμβαδού 42 τ.μ., με το αρχικό ύψος της οροφής σε σχήμα δίρριχτης στέγης να υπολογίζεται στα 3,5 μ. Η κατάρρευσή της ήδη από την αρχαιότητα έχει προσδώσει στο εσωτερικό σπηλαιώδη όψη, συνολικού ύψους 6,5 μ., αλλάζοντας ελαφρά τη θέση του νεκρού και των αντικειμένων, προστάτησε όμως το ταφικό στρώμα από μεταγενέστερες επεμβάσεις. Με βάση το ύψος του μνημείου και τη δίρριχτη στέγη, οι επιστήμονες εκτιμούν ότι κτίστηκε στα μέσα του 14ου αιώνα π.Χ.

Στο εσωτερικό του είναι θαμμένος ένας άνδρας 40-50 ετών, ενώ γύρω του εντοπίστηκαν πάνω από δέκα αγγεία, τμήματα από χαλινάρια αλόγων, εξαρτήματα τόξου, βέλη, περόνες, κτένια, ένας σφραγιδόλιθος και σφραγιστικό δαχτυλίδι. «Εικάζουμε ότι ανήκει σε αξιωματούχο του μυκηναϊκού ανακτόρου του Ορχομενού» δήλωσε στην εφημερίδα *Καθημερινή* η προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Βοιωτίας δρ Αλεξάνδρα Χαραμή και προσέθεσε: «Έχουμε το ύψος του νεκρού, γνωρίζουμε ότι ήταν εύσωμος και επιπλέον ο μεγάλος αριθμός κοσμημάτων που ήρθαν στο φως, δείχνει τον πλούτο αλλά και την κοινωνική του υπόσταση στο ανάκτορο του Ορχομενού».

Πώς κατασκεύαζαν οι Αιγύπτιοι τις πυραμίδες

Νέα στοιχεία για τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή της Πυραμίδας του Χέοπα ή Μεγάλης Πυραμίδας της Γκίζας, του μόνου από τα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου που σώζεται έως σήμερα, ισχυρίζονται ότι έχουν στη διάθεσή τους οι αρχαιολόγοι που εργάζονται στην περιοχή. Διαχρονικά, οι αρχαιολογικές μελέτες έχουν αποδείξει ότι χιλιάδες εργάτες μετέφεραν 170.000 τόνους ασβεστόλιθου σε απόσταση 800 χλμ. κατά μήκος του Νείλου, μέσα σε ξύλινες βάρκες δεμένες μεταξύ τους με σκοινιά, διαμέσου ενός ειδικά κατασκευασμένου συστήματος καναλιών, σε ειδικά διαμορφωμένο «λιμάνι» πολύ κοντά στην πυραμίδα.

Τώρα, όμως, ένας αρχαίος πάπυρος, φωτίζει ακόμη περισσότερο τον τρόπο κατασκευής του μνημείου. Έχει γραφεί από τον επιστάτη περίπου 40 ειδικευμένων εργατών που απασχολήθηκαν στο έργο και αποτελεί το μόνο γραπτό τεκμήριο της διαδικασίας μεταφοράς του ασβεστόλιθου από το ορυχείο της Τούρα στην Γκίζα. Μεταξύ άλλων, ο συντάκτης περιγράφει αναλυτικά το πώς οι εργάτες του απασχολήθηκαν, εκτός των άλλων, στη διαμόρφωση του τοπίου, υψώνοντας μεγάλα αναχώματα ώστε να εκτρέψουν το νερό του Νείλου και να το διοχετεύσουν προς την πυραμίδα, μέσω επίσης κατασκευασμένων καναλιών. Η αρχαιολογική έρευνα, άλλωστε,

έχει εντοπίσει ίχνη αυτών των αρχαίων καναλιών, που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη μεταφορά των ογκόλιθων, ενώ με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας έχει επιτύχει την προσομοίωση και των πλοίων που χρησιμοποιήθηκαν.

Ο «χαμένος» πίνακας του Ρούμπενς Ένας, θεωρούμενος ως «χαμένος», πίνακας του Φλαμανδού ζωγράφου Πέτερ Πάουλ Ρούμπενς (1577-1640) ανακαλύφθηκε στη Γλασκώβη, έπειτα από 400 χρόνια! Πρόκειται για το πορτρέτο του πρώτου δούκα του Μπάκιγχαμ Τζορτζ Βιλιέ, εραστή του βασιλιά της Σκωτίας Ιάκωβου Α'. Ο πίνακας ανήκει στη συλλογή του Οργανισμού Μουσείων της Γλασκώβης και βρισκόταν στην Έπαυλη Πόλοκ (Pollok House), ένα μουσείο τέχνης που στεγάζεται σε κτήριο του 18ου αιώνα, στο νότιο τμήμα της πόλης.

Ο πίνακας, που εντοπίστηκε από τον Βρετανό ιστορικό τέχνης Μπέντορ Γκρόσβενορ είχε φιλοτεχνηθεί στα μέσα της δεκαετίας του 1620, αλλά οι πολλές στρώσεις των χρωμάτων και η σκόνη που είχε σωρευθεί στο πέρασμα του χρόνου, είχαν οδηγήσει στην εσφαλμένη εντύπωση ότι επρόκειτο απλώς για αντίγραφο του έργου του Ρούμπενς. Η ανάλυση του ξύλου από το οποίο κατασκευάστηκε το πλαίσιο, ο καθαρισμός του, αλλά και η μελέτη του με ακτίνες Χ πιστοποίησαν ότι πρόκειται για το αυθεντικό πορτρέτο του Βιλιέ. Η πλήρης ταυτοποίηση έγινε από τον Μπεν βαν Μπέννεντεν, διευθυντή του Μουσείου «Rubenshuis» στην Αμβέρσα, το οποίο στεγάζεται στο σπίτι και ατελιέ του μεγάλου ζωγράφου.

Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών αποκατάστασής του ο πίνακας επανεκτίθεται σήμερα στο εμβληματικό μουσείο της Γλασκώβης Kelvingrove.

Βρέθηκε η αξίνα με την οποία δολοφονήθηκε ο Τρότσκι

Ως τμήμα μιας συλλογής 5.000 αντικειμένων του Αμερικανού συγγραφέα με ειδικευση στην ιστορία της κατασκοπίας Χ. Κιθ Μέλτον εντοπίστηκε ύστερα από 77 χρόνια η ορειβατική αξίνα με την οποία, στις 20 Αυγούστου 1940, δολοφονήθηκε ο 60χρονος τότε Λέων Τρότσκι στην περιοχή Κογιοακάν της Πόλης του Μεξικού. Σύμφωνα με όσα δήλωσε ο Μέλτον, το όργανο του φόνου, που έχει ακόμη ίχνη από το αίμα του μπολσεβίκου διανοούμενου και δημιουργού του Κόκκινου Στρατού, βρέθηκε το 2008 κάτω από ένα... κρεβάτι. «Χρειάστηκαν 40 χρόνια έρευνας και τρία ταξίδια στην πόλη του Μεξικού, προκειμένου να επιβεβαιώσω ότι αυτή ήταν η αξίνα» διευκρίνισε στους δημοσιογράφους.

Όπως έγινε γνωστό, μετά τη σύλληψη και την πολυετή φυλάκιση του δράστη της δολοφονίας Ραμόν Μερκαντέρ, η αξίνα κατασχέθηκε από τις μεξικανικές Αρχές. Το 1960 ένας υπάλληλος που συμμετείχε στη δημιουργία μιας πτέρυγας σε μουσείο Ιστορίας με αντικείμενα τα οποία είχε συγκεντρώσει κατά καιρούς η αστυνομία, ανακάλυψε τυχαία την αξίνα. Πιθανώς, θέλοντας να κάνει ένα «δώρο» στον εαυτό του ενόψει της επικείμενης συνταξιοδότησής του, ο υπάλληλος αφαίρεσε κρυφά το ιστορικό αυτό αντικείμενο και το παρέδωσε στην κόρη του, η οποία ακολούθως το αποθήκευσε κάτω από ένα κρεβάτι, όπου βρέθηκε σχεδόν πέντε δεκαετίες αργότερα.

ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017

[ΑΦΙΕΡΩΜΑ]

- ΠΟΙΟΙ ΔΟΛΟΦΟΝΗΣΑΝ ΤΟΝ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ;
- Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΧΙΤΛΕΡ ΜΟΥΣΟΛΙΝΙ ΣΤΟ ΜΠΡΕΝΕΡ

- Η ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ ΤΟΥ ΜΑΥΡΟΒΟΥΝΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
- ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ
- Η ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΤΩΝ ΒΡΕΤΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΤΑΣΜΑΝΙΑ

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά GNU δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία διέπεται από τη Γενική Άδεια Δημόσιας Χρήσης GNU (GNU Free Documentation License), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.gnu.org/copyleft/fdl.txt. Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/licenses/by.2.5/legalcode.